



3-4
2019

ISSN 0132-618x
1928-жылдан баштап чыгууда

ЭЛ АГАРТУУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИНИН
“АРДАК БЕЛГИСИ” ОРДЕНДҮҮ ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ И МЕТОДИЧЕСКИЙ ОРДЕНА «ЗНАК ПОЧЕТА» ЖУРНАЛ
МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL ORDER "BADGE OF HONOR" MAGAZINE OF
THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Редколлегия

1. **Анаркулов Х.** – Педагогика илимдеринин доктору, профессор.
2. **Акматалиев А.А.** -Филология илимдеринин доктору, академик
3. **Бекбоев И.Б.** - Педагогика илимдеринин доктору, профессор.
4. **Биялиев К.** - Педагогика илимдеринин доктору.
5. **Исаков К.** - Филология илимдеринин доктору, профессор.
6. **Ишекеев Н.** – Педагогика илимдеринин доктору, профессор.
7. **Ниязов Т.** – География илимдеринин кандидаты, профессор.
8. **Оморов И.** - География илиминин кандидаты.
9. **Өмүрбеков Т.** –Тарых илимдеринин доктору, профессор.
10. **Соронкулов Г.** – Педагогика илимдеринин кандидаты.
11. **Тайтелиев Ч.** –“Эл агартуу” журналынын баш редактору.

Редколлегия

1. **Анаркулов Х.** – доктор педагогических наук, профессор.
2. **Акматалиев А.А.** –доктор филологических наук, академик.
3. **Бекбоев И.Б.** - доктор педагогических наук, профессор.
4. **Биялиев К.** - доктор педагогических наук .
5. **Исаков К.** - доктор филологических наук, профессор.
6. **Ишекеев Н.** – доктор педагогических наук, профессор
7. **Ниязов Т.** – кандидат географических наук, профессор.
8. **Оморов И.** - кандидат географических наук .
9. **Өмүрбеков Т.** –доктор исторических наук, профессор.
10. **Соронкулов Г.** – кандидат педагогических наук.
11. **Тайтелиев Ч.** –гл. редактор журнала “Эл агартуу”.

Editorial board

1. **Anarkulov H.** - doctor of pedagogical sciences, professor.
2. **Akmataliev A. A.**- doctor of philological sciences, academic.
3. **Bekboev I. B.** - Doctor of Education, Professor.
4. **Biyaliyev K.** - Doctor of Education.
5. **Isakov K.** - Doctor of Philology, Professor.
6. **Ishekeev N.** - doctor of pedagogical sciences, professor.
7. **Niyazov T.** - Candidate of Geographical Sciences, Professor.
8. **Omorov I.** - Candidate of Geographical Sciences.
9. **Omurbekov T. A.** - doctor of historical sciences, professor.
10. **Soronkulov G.** - PhD.
11. **Taiteliyev Ch.** - main editor of magazine "El agartuu".

УДК 37 :371.38:8 (С) К

Мурзаев Н.Т.,*Чоң-Алай районундагы В.И.Ленин атындагы орто мектептин кыргыз тили жана адабияты мугалими.***ОКУУЧУЛАРГА ДИЛБАЯН ЖАЗДЫРУУНУН МЕТОДОЛОГИЯСЫ****Мурзаев Н.Т.,***учитель кыргызского языка и литературы средней школы им. В.И.Ленина Чоң-Алайского района*
МЕТОДОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ К ШКОЛЬНОМУ СОЧИНЕНИЮ**Murzaev N.T.,***The teacher of Kyrgyz language and literature of Lenin school in Chong-Alai region.***THE METHODOLOGY OF SCHOOL COMPOSITION****Аннотация:** *Макалада дил баян жаздыруунун методологиясы жөнүндө сөз болот.***Түйүндүү сөздөр:** *Мугалим, окуучу, окуучунун дилбаяны, метод, чыгармачылык.***Аннотация:** *В статье речь идёт о методологии школьных сочинений.***Ключевые слова:** *Учитель, ученик, школьное сочинение, метод, творчество.***Annotation:** *This article is about methodology of pupil's composition.***Key words:** *Teacher, student, school's composition, method, creation.*

Дилбаян жаздырууда да, жазууда да көмүскөдө көрүнбөй жаткан иштери көп болот. Бул маселеге Б. Алымов да “Мектеп сочинениеси” деген китебинде токтолгон. Дилбаян жазуу жана жаздыруудагы кыйынчылыктарды белгилеп келип профессор А.Муратов анын орчундуусу катары мындай деп жазат: “Абалдын дагы бир оорлугу, мектеп дилбаяндарынын кантип жазуу керек, ага кантип үйрөтүү керек жана кандай үлгүлөрү бар деген маселелер да анчалык иликтенбей жүргөндүгү менен байланышат.” [9-6].

Дилбаян жазуу жана аны баалоо эки тараптуу, үч этаптуу татаал процесс. Дилбаянды жазуу менен окуучу өз вазийпасын аткаrsa, аны текшерүү жана баалоо адабият мугалиминин милдетине кирет. Ал эми аны жаздырууга жана жазууга даярдануу этабы көп эмгекти, изилдөөнү талап кылган менен дайым көмүскөдө калып келет. Дилбаянды жазуу өзү эки этаптан турат: жазууга даярдануу жана аны белгилүү

мөөнөттө, орунда ишке ашыруу – жазуу, үчүнчүсү – текшерүү, талдоо, баалоо.

Дилбаянды жазууга даярдоодо мугалимдин эскертүүсү, түшүндүрүүсү, керектүү материалды кайталап келүүгө тапшырма берүүсү, кошумча адабияттарды көрсөтүүсү дилбаяндын майнаптуу жазылышына өбөлгө болот. Практика көрсөткөндөй окуучу даярданып келип жазган дил баян ар дайым даярданбай жазылган дилбаяндан мазмундуу да, сапаттуу да, сабаттуу да болуп жүрөт.

Жазууга даярдануу жана аны ишке ашыруу – жазуу бул окуучу тарабынан аткарылуучу жумуш. Ал эми окуучуну жазууга даярдоо жана жазылган ишти текшерүү жана баалоо адабият мугалиминин иши. Мындай иш кыргыз мектептеринде өткөн кылымдын 30 -жылдарынан бери карай болуп келе жатат жана ал көптөгөн муундарга, адамдарга өз жардамын көрсөтүп, таасирин тийгизди.

Дилбаян жазуу окуучу үчүн кыйын жумуш, мектептеги эң оор жумуш деп айтылып жүрөт. Бул чындыгы бар сөз. Анын оорчулугу көп даярдыкты, көп убакытты гана талап кылганында гана эмес, дилбаян белгилүү талаптарга ылайык жана ага ылайык келгендей жазылгандыгында, айрыкча, мектеп бүтүрүүчүсүнүн дилбаяны (экзамендик дилбаяндар же мамлекеттик аттестацияга карата жазылган дилбаяндар) кандай талапка жооп берет, ага даярдануу кандай жүргүзүлөт деген суроолор көп мугалимди ойго салат. Дилбаян жаздыруу жана аны баалоо боюнча ЖОЖдордо окутулбаса, мектепке келген жаш мугалимге бул өтө оор болот. Жаш мугалим турмушта бул маселе менен бет келгенде аргасыз жооп издейт.

Дилбаянды анализдөө, баалоо ага коюлган талаптардын негизинде жүргүзүлүшү керек. Эмесе ал кандай талаптар? Көп учурда мугалимдер да, окумуштуулар да талаптарды коюшат, бирок ал талаптардын маанисин окуучуга чечмелеп түшүндүрүшпөйт. Биз ал талаптардын коюлушу менен бирге түшүндүрүүгө аракет кылдык

Дилбаянга коюлуучу талаптар, анализдөө жана баалоо сыяктуу маселелер өз кезегинде өткөн кылымдын 60-70 жылдарында “Литература в школе” журналынын беттеринде чоң талкуу жүрдү. Талкууга көптөгөн алдыңкы тажрыйбалуу адабият мугалимдери, окумуштуу-методисттер катышып, журналдын көп жылдык сандарында “Анализ и оценка экзаменационного сочинения” [3] аттуу макалалар сериясы басыла баштады. Анда экзамендик дилбаяндарга коюлган критерийлер, анализ, баалоо маселелери ар тараптуу изилденип ар кандай темада жазылган дилбаяндарга талдоо жүргүзүүнүн үлгүлөрү көрсөтүлдү. Бул эмгек адабият мугалимдерине гана баалуу болбостон, окумуштуу методисттерге андан аркы эмгектеринин, изилдөөлөрүнүн багыт берүүчүсү катары да баалуу. Бул өз кезегинде жөнөкөй дилбаяндарга да туура талап жана баа коюунун жолун көрсөттү, экинчиси, ар кандай жылдары жарык көргөнүнө карабастан бул бир эмгекти элестетет. Андан бери андагы пикирлер

дагы изилденди, тереңдетилди, жакшыртылды. Антсе да, ал эмгектин мааниси дилбаяндын усулдук - теориялык методикасын баштагандыгы үчүн мааниси бар бойдон кала берет.

Ушул эмгектерде белгиленген окуучунун дил баянына коюлуучу жалпы талаптар булар: “Сочинение должно следовательно и полно освещать тему в совокупности главных вопросов, которые в неё входят: ученик должен уметь не выходить за пределы темы; сочинение должно представлять собой самостоятельную работу, отражающую знание литературы и отношение пишущего к тем произведениям или проблемам которых он касается; сочинение должно быть стилистически, орфографически и пунктуационно грамотным и аккуратно оформленным” [2].

Дилбаянды талдоодо ага коюлуучу талаптардын эң биринчиси эле - теманын ачылышы. Тема ачылса, анда дилбаян жөнүндө дагы сөз, пикирди уласа болот. Демейде начар деп бааланган дилбаян жөнүндө: “Тема ачылбай калган, темадан четтеп кеткен”, - деген дооматтар көп айтылат. Теманын ачылбай калышынын көп себептери болот.

Анда эмесе, тема деп эмнени түшүнөбүз? Окуучуларга теманы кантип туура түшүндүрөбүз? Теманын чеги болобу? Баа коюуда теманын тиешеси канчалык? деген суроолорго жооп табуу анын себебин билүүнүн бир жолу десек болот. Эмесе ага чогуу жооп издейли.

Мектеп босогосун аттагандан кийин эле бала тема деген сөздү угат. “Балдар, бүгүнкү сабактын темасы-бул, же мындай”. Бул сөз бардык предметтер боюнча айтыла берет. Демек, тема деген сөз окуучуга жат эмес. Бирок, дилбаян жазууда мунун оош - кыйыштары билинет. Андыктан, улам класс жогорулаган сайын окуучуга тема деген түшүнүктү кеңейтүү, тактоо керек.

Ар кандай чыгарманын, мейли ал илимий, мейли ал көркөм чыгарма болсун тема анын негизги элементи болот. Автордун ошол теманы түшүнүүсүнө жана аны жазганда ача алуусуна жараша чыгарма өз баасын алат. Теманын чыгарма үчүн

мааниси ушунда. Биз эмне жөнүндө сүйлөшсөк, сүйлөшүүбүздүн темасы – ошол. Кыска түшүндүргөндө кептин ток этери ушундай. Биз эмне жөнүндө жаза турган болсок, дилбаяндын да темасы ошол болмокчу. Тема дегенибиз – автор эмне жөнүндө сөз кылышы керек, жана эмнеге токтолуп, эмнеге тийбеши керек деген эле сөз. Тема чыгарманын, бул жерде дилбаяндын бутасы. “Автор избирая данную тему обнаруживает свои интересы знания, склонности, симпатию и антипатию”, – дейт, дилбаянды окутуу боюнча көрүнүктүү методистердин бири В.А.Никольский (10;32).

Теманы тандоо ары оор, ары жооптуу иш. Бул мугалимди да, окуучуну да чоң түйшүккө салат. Бул жерде мугалим баласына окууга кийүүгө костюм, шым алып берип жаткан ата – энеге окшойт. Кийим балага чак келеби, боюна жарашабы, түсүчү – жагабы? А бала ошо кийимди көргөндө, кийгенде сүйүнөбү? Таарынбай киеби? деген суроолорго жооп издегендей эле ар бир теманы ойлонууга тийиш. Тема баланын жашына, классына ылайыкпы? Ал жазылчу текст менен таанышпы? Оордук кылбайбы? Ал эми тема дегенибиз, В.А.Никольскийдин аныктамасы боюнча: “...проблема по замыслу к решению автора ставшая программой его общественного выступления. Тема предоставляет программы и замыслы”(10;33).Тема окуучуга мугалим тарабынан сунуш кылынгандыктан, бул сөз мугалимдин эсинде дайым болушу керек.

Кээде окуучунун өзүнө тема дегенди түшүндүрүү өтө кыйынга турат. Китепке сыйбаган ойду эки сапка батырып салчу талантка ээ, айтылуу авар акыны Расул Гамзатов “Менин Дагстаным” аттуу китебнин темасы жөнүндө отуз беттен ашуун жазат. Бул теманы түшүндүрүүнүн оңой эместиги. Ошондо тема жөнүндө жазгандарынын бири мындай: “Темасандыктагы мүлк. Сөз - ошол сандыктын ачкычы. Бирок, сандыктагы мүлк башканыкы эмес, өзүндүкү болушу керек”(4;76).

Тема - ар кандай маселенин ачкычы, ачкычты таппай туруп үйгө кире албаган сыяктуу теманы түшүнбөй туруп, тиешелүү маселеге сүңгүп кире

албайсың. Теманын чыгармадагы , же коюлган маселедеги ордуна, ойногон ролуна улуу художниктер, сөз чеберлери зор маани беришкен. Мисалы, М.Горький “Беседа с молодыми” деген макаласында: “Тема – это идея, которая зародилась в опыте автора, подсказывается ему жизнью, но гнездиться во вместилище его впечатлений еще не оформленно и требуя воплощения в образах возбуждает в нем вызов к работе оформления”, – деп жазган (5;21). Жогоруда айтылган темага тиешелүү сөз көркөм адабиятка байланыштуу болсо да, дилбаянга толук тиешеси бар. Анткени, дилбаян - көркөм адабияттын башаты, бөбөк мезгили. Эми тема боюнча методисттин оюна көңүл бөлөлү. Е.Н.Ильин: “Тема - фактически первая строчка любого сочинения, от него во многом зависит и весь последующий текст”, – деп көрсөтөт (6;5). Тилчи, окумуштуу, филология илимдеринин доктору Т.С.Марazyков минтип жазат : “Тексттин темасы - тексттин мазмунун жалпылаштырып, андагы негизги ойду чогултуп, туюндуруп турган маанилик азык, тактап айтканда, текстте эмне жөнүндө сөз болсо, ал тексттин темасы болот” (7;19).

Бул пикирлерди мисалга тартуу менен дилбаянга биз текст катары аныктама бергенибиздин тууралыгын, экинчиси анын темасы көбүнчө биринчи эле саптарда келери (Е.И.Ильин), тема тексттин маанилик өзөгү экенин (Т.С. Марazyков) көрдүк. Мугалим үчүн тема тандоо да көп түйшүктү жаратат. Окуучулардын деңгээлине, классына жана программага ылайык тема тандалганы туура болмокчу.

5-класста адабият боюнча алгачкы үйрөтүүчү дилбаян жазууда жыл мезгилдери жөнүндө, окуучу күндөлүк турмушта көп жолуктуруучу маселелер, көрүнүштөр жөнүнүндө, оболу оозеки айттырып, ангемелешүү жүргүзүп, кийинки сабакта жаздырса, же үйгө берилсе, дилбаян оңой да, майнаптуу да жазылат. Мисалы, сентябрь, октябрь айларында “Күз” деген темада жазуу оңой болот. Жалбырактардын аз-аздан саргая башташы ,тоо боорундагы чөптөрдүн, арпа-буудайлардын алтын түскө айланышы окуучунун өз

сөзү менен берилет. Жер-жемиштердин бышышы, күзгү жыйым-терим иштери окуучунун катышуусу менен өтөт эмеспи. Жалбырактардын эми саргая башташынан баштап, толук саргайып, үзүлүп жерге түшкөнү, тал-теректердин жалбыраксыз, жылаңач калганын баланын өзүнүн байкоо салганына мугалимдин көңүл буруп жүрүшү керек. Баланын ушул темадагы бир сүйлөм болсо дагы өз табылгасы ийгиликтердин башаты болмок. Окуучу өз байкоосу боюнча оңой жазганы эле –ага кызыктуу болот. Ушул эле ыкма табиятты сүйүүгө да, ага жакын болууга да үйрөтөт.

Алгач, сентябрь айында күз жөнүндө бир дилбаян, жалбырактар толук саргая баштаганда дагы бир, жалбырактар толук түшүп бүткөн кезде бир дилбаян жаздырып, анан бул тексттерди класста чогуу улап окутуп, салыштыруу ийгиликке алып келет. Мындай ыкманы Чоң-Алай районундагы Көк - Суу орто мектебинин орто мектебинин кыргыз тили жана адабияты мугалими Жумабаева Динара көп жылдар бою практикалаган. Кыш, жаз боюнча да ушундай дил баяндарды жаздырган, салыштырган. Мугалим үчүн мындагы негизги нерсе, жаратылыштагы өзгөрүүлөрдү окуучу кандай байкаганын билүү гана эмес, жазылган ар бир дилбаянда окуучунун сөз менен иштөөсүндө кичинекей жылыш барбы, ал өз каталарынын үстүндө кандай иштеди, жаңы дилбаянда күз тууралуу канчалык жаңылык кошо алды, ушуну билүү жана талдоодо ошону окуучуга көрсөтө билүү болмокчу. Күз жөнүндө айтып жатып, жылдын башка мезгилдерине орунсуз айылчылап же талаалап кеткен жокпу, мына ушу күз жөнүндө гана сөз кылуу дегенибиз теманын чеги экенин түшүндүрүп коюу, кийинки дилбаяндарды жазганда да керек болору, болгондо да өз майнабын бермекчи.

Дилбаяндын темасы анын аталышында же берилишинде эле көрсөтүлөт. Мисалы, “Кыш келди”. Ушу темада 5-класстын окуучусу Асанов Адылбектин дилбаяны.

“Кыш келди. Кечээ тынбай кар жаады. Бүгүн жер бети аппак. Күн ачылды. Жумиак кардын

үстүндө балдар, кыздар кар чачышып ойноп жатышат. Жаз, жай, күз бою катылган чаналар, лыжалар оюнга чыкты.

Мен карда чана тепкенди жакишы көрөм. Досум Эркин экөөбүз дөңсөөдөн чана менен түшөбүз. Былтыры мен ал жерден чана атуудан коркчумун. Эркин мага үйрөткөндөн кийин коркпой калдым.

Бийиктен шуулдап келе жатсаң чоң рахат аласың. Дем алыш күндөрү чарчаганча чана атчубуз. Дөңсөөгө чыгып алсаң болду, ылдыйга чарчабайсың. Заматта шуулдап түшөсүң. Жогоруга кыйналып чыкканың унутулат. Ыраматын айтпа, укумуш!

Азыр мен ошону эстедим. Бирок, бүгүн Эркиндин чанасын оңдошубуз керек. Аны сабактан чыккандан кийин сүйлөшөбүз. Устага алып барабыз.”

Дилбаян чакан болсо да, 5-класстын окуучусунун деңгээлинде жеткиликтүү жазылган. Аз болсо да сүрөттөөнүн, баяндоонун элементтери бар. Окуучунун балалык дүйнөсүндө кышта чана тепкенди сагынганы билинип турат. Жаз, жай, күз жөнүндө айтылганы менен аны темадан чыгып кетти деп айтууга болбойт. Ал мезгилдерде тим жаткан чана, лыжаларды айтууда туура пайдаланылды. “Бийиктен”, “ал жерден”, “дөңсөөгө”, “жогоруга” деген сөздөр синоним катары колдонулду. Мындай синонимдер катары чана атуу, чана тебүү сыяктуу этиштик сөз айкаштары орду менен жазылды.

Дөңсөөдөн чана тээп түшүү балалыктын самаган оюну эмеспи. Окуучу аны жан дилинен жакшы көргөн үчүн так ошондой жазып салды. Андыктан, окуучу кышты көп сүрөттөп олтурбай дилиндегисин жазды.

Дилбаян класста жазылганы “Аны сабактан кийин сүйлөшөбүз”, – деген сөзүнөн билсе болот. Демек, аткарылган орду боюнча класстык дилбаян. Автордун Эркин деген досу бар экенин билдик. Алар бири-бирин таштабас достор экени айтылбаса да, Эркин экөө чананы чогуу тебишкени, ага дөңсөөдөн чана менен коркпой түшкөндү ошо досу үйрөткөнүнөн билсе болот. Эми да алар чана тебүүгө чогуу барышат, бирок андан мурда Эркиндин чанасын оңдотушат. Дилбаянда достук темасы учкай болсо да ишенимдүү айтылды. Бирок бул дагы темадан четтеп

кетүү эмес, ага кошумча маани, көрк берди десек албетте, мүмкүн эмес. Биз болгону темага болот. Эң негизгиси, окуучу оюнда айтайын дегенин байланыштуу гана учкай сөз кылдык, калганы , тартынбай айта алды. буйруса, алдыда...

Чакан макалада дилбаян жаздыруунун методологиясынын бардык сырларын ачып салууга,

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алымов Б. Мектеп сочинениеси.-Ф.:1982.- 112 б.
2. Анализ и оценка экзаменационного сочинения. “Литература в школе”.1965.№ 1-3;1966.№ 6; 1967. № 2; 1970.№ 6; 1971.№1,2.
3. Анализ и оценка экзаменационного сочинения. “Литература в школе”.1965.№6;3.
4. Гамзатов Р. Менин Дагстаным. (катор.А.Токтогулов) Повесттер I-II китеп.-Б.: “Бийиктик”,2005.448б.
- 5.Горький М.О темах.Собр.соч.30 томах.т.27.
- 6.Ильин Е.Н.Как сдать экзамены по литературе.-М.:1995.128 стр.
- 7.Маразыков Т.С. Текст таануу жана анын айрым маселелери.-Б.:2005.
8. .Муратов А.Ж.Дилбаян - чыгармачылык изденүүнүн үзүрү.-Б.:2011.
9. Муратов А.Ж. Кыргыз адабиятын окутуу:теориясы жана практикасы.-Б.: “Турар”,2013.-554 б.
10. Никольский В.А. “Методика преподавания литературы в средней. школе”.-М. .:1971.

Чыманова Т.,

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин улук окутуучусу

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН «БАЛАЛЫК» АВТОБИОГРАФИЯЛЫК ЭСКЕРҮҮЛӨРҮН КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА КОЛДОНУУ

Чыманова Т.,

старший преподаватель Кыргызского Национального университета имени Ж. Баласагына

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ВОСПОМИНАНИЙ “ДЕТСТВО” ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА НА УРОКЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

Chymanova Tajykan,

senior lecturer of the Kyrgyz national University named after Zh. Balasagyn

USAGE OF AUTOBIOGRAPHICAL “CHILDHOOD” BY CHYNGYZ AITMATOV AT THE KYRGYZ LANGUAGE LESSONS

Аннотация: макалада кыргыз тилин экинчи тил катары жогорку окуу жайларында компетенттүүлүктөргө негиздеп окутуунун негиздери тууралуу айтылып, окутуу процессинде Ч.Айтматовдун “Балалык” автобиографиялык эскерүүлөрүнөн “Алгачкы эмгек акым” аттуу чакан тексттин колдонуунун ык-жолдору, текст менен иштөөнүн максаты, текстти окутуунун каражаты катары колдонуунун мааниси, ошондой эле текстти колдонуу менен өтүлгөн кыргыз тили сабагынан күтүлгөн натыйжалар тууралуу баяндалат.

Түйүндүү сөздөр: эне тили, экинчи тил, окутуу, компетенция, максат-милдети, мазмуну, натыйжа, тил билүү деңгээлдери, талаптар, тилдик, кептик, маданий таануучулук, көркөм окуу, текстти талдоо.

Аннотация: статья рассматривает ключевые вопросы преподавания, основанные на компетентности обучения кыргызскому языку как второму языку в высших учебных заведениях; способы и подходы использования текста “Мое первое жалованье” из автобиографических воспоминаний “Детство” Чынгыза Айтматова в процессе обучения; цели работы с текстом; значимость использования текста как средства обучения, а также результаты, ожидаемые от занятий кыргызского языка с использованием текста.

Ключевые слова: родной язык, второй язык, обучение, компетенция, цели и задачи, содержание, результат, уровни знания языка, требования, языковое, речевое и культурное познания, художественное чтение, анализ текста.

Abstract. The paper is devoted to the key issues in teaching based on the Kyrgyz language teaching competence as a second language in higher educational institutions; methods and approaches in using a text named “My First Salary” from autobiographical memories “Childhood” by Chyngyz Aitmatov in the process of teaching; objectives of working with a text; significance of a text usage as a teaching resource; outcomes expected from the Kyrgyz language lessons with a text usage.

Key words: mother tongue, second language, teaching, competence, objectives and tasks, contents, outcomes, language knowledge level, requirements, language, speech and cultural cognition, works of art reading, text analysis.

Сонку жылдарда кыргыз тилин жогорку окуу жайларында экинчи тил катары окутуу максат-милдети жана мазмуну боюнча олуттуу өзгөрүүлөргө, толуктоолорго дуушар болду. Мындай толуктоолор, барыдан мурда, окутуунун мазмунун атайын компетенцияларга ажыратып аныктоого жана анны турмушка ашыруу талаптарында көрүндү. Мазмунду компетенцияларга карата аныктоо иштери эки багытта жүргүзүлүп, түйүндүү жана предметтик деп экиге бөлүнүп берилди. Түйүндүү компетенцияларга маалыматтык (информациялык), социалдык-коммуникативдик жана өзүн-өзү уюштуруу жана проблемаларды чече билүү көндүмдөрүн калыптандыруу кирип, булл компетенцияларды

жогорку билим алган бардык адистер өздөштүрүп, билүү талабы коюлду. Ал эми кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун мазмунун тилдик, кептик жана маданий таануучулук деп предметтик үч компетенцияларды аныктап, жогорку окуу жайынын студенттеринде түйүндүү жана предметтик компетентүүлүктөрдүн калыптанып, өнүгүшүн окутуунун максаты менен милдети катары аныктап берди.

Кыргыз тилин эне тили, экинчи тил жана чет тил катары окутуп-үйрөтүүнүн, кыргыз тилин мамлекеттик тил катары билүүнү баалоо алты деңгээлге ажыратылып, ар бир деңгээл боюнча жарандардын тилдик жана маданият таануучулук компетенциялар боюнча толук маалыматарды камтыган «талаптар» иштелип чыгып, окутууда жетекчиликке алынды. «Талаптарда» предметтик компетенцияларды калыптандырып, өркүндөтүүдө тексттерди колдонууга артыкчылыктуу маани берлиди.

Кыргыз тилин экинчи тил катары жогорку окуу жайларында окутууда ага коюлган талаптарды ашырууга карата кандай иш-аракеттерди көрүп жаткандыгыбызды өз тажрыйбабызга таянуу менен баяндап берели.

Кадимки кыргыз тили сабагынын бүтүшүнө 15 минута калганда, студенттерге алар үчүн күтүүсүз болгон: «Силер азыр 18-19 жашка чыктыңар. Ушуга чейин өз алдынча иштеп, эмгек акы алганыңар барбы?», – деген суроо менен кайрылдык. Студенттер унчукпай калышты. Суроону кайра кайталап, түшүндүрүп бердик. Бир мүнөткө жетпей бир студент бала: «Мен 9-класстан тартып үйдөгү тооктордун жумурткасын сатып, акча топточумун», – деп жооп берди.

Студенттерге кайрылып «жумуртка сатып акча табуу эмгек акы болуп эсептелеби же эсептелбейби?», – деген суроо узаттым. Студенттер кызыгып, «сатуу эмгек акы болобу же болбойбу» деген суроонун тегерегинде талаш жүрдү. Студенттер эки топко бөлүндү.

Биз бул талаш боюнча жыйынтыкты толук чыгарбай, студенттерге бул суроого туура жооп бериш үчүн «эмгек акы» деген эмне экендигин толук билүү керектигин билдирдим. Дагы бир студент мектепте окуп жүргөн мезгилден тартып, азыркы күнгө чейин бир фирманын жарнамаларын көчөлөрдө чаптап, акча таап келе жатканын, бир кыз тигүү цехинде, 3 кыз кафе-ресторандарда официант болуп иштеп акча табышарын айтышты. Ал акчаларды официант болуп иштеп канча табышарын айтышты. Ал акчаларды кайда жумшай тургандыктарын көңүлдөнүп айтып беришти. Ушул жерде биринчи тапшырма «эмгек акы» деген эмне деген суроого тиешелүү сөздүктөргө жана өз билгендерине таянып жазуу түрүндө жооп берүү талабы коюлду.

Андан соң, студенттер үчүн күтүүсүз болгон, экинчи суроо берилди. Балдар, силер билесиңер, азыркы учурда Кыргызстанда бүткүл дүйнөлүк деңгээлде улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун 90 жылдыгы белгиленип жатат. Залкар жазуучунун кайсы чыгармаларын билесиңер? Көпчүлүк чыгармаларын, алар боюнча тартылган көркөм тасмалардын аттарын аташты, айрым башка маалыматтарды айтышты. Кайрадан суроо берилди: Силер билесиңерби, Чыңгыз Айтматов канча жашында, кандай жумушу үчүн эң алгачкы эмгек акы алган? Суроого так жана толук жооп болгон жок.

Балдарга бул тууралуу билүү кызыктуу жана пайдалуу экендигин эскертип, Чыңгыз Айтматовдун «Балалык» деп аталган автобиографиялык эскерүүлөр китебин көрсөтүп (максатыбыз студенттердин бул китепти таап, окушуна багыт берүү), улуу жазуучу бул китебинде өзүнүн алгачкы эмгек акысын качан жана кайсы эмгеги үчүн алгандыгын өзү баяндап бергендигин айттык. Кошумча маалымат катары ал кезде Ч.Айтматов алты жашта болгондугун баса белгиледик (берилген чакан текстте бул маалымат жок). Көрсөтүлгөн китепти таап, окуп чыгууну сунуш кылдык. Андан соң аталган китептен «Алгачкы эмгек акым» деген тексттин ксерокопиядан өткөрүлгөн көчүрмөлөрүн ар бир студентке таратып бердик.

Тексттин аягына төмөнкүдөй тапшырмаларды кошо бердик:

Тапшырма:

1. «Эмгек» жана «эмгек акы» деген сөз, сөз айкаштарынын маанисин «Кыргыз тилинин сөздүгүнөн» жана «Экономикалык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгүнөн» пайдаланып жазуу түрүндө аткар.

2. Үйдөн берилген текстти үн чыгарып, көркөм окууга көнүк. Сабакта окуп бер.

3. Ч.Айтматовдун алгачкы эмгек акысы жөнүндө тексттин негизинде, өз сөзүң менен айтып бер.

4. Тексттин негизинде Ч.Айтматовдун эне тили жана орус тили жөнүндө айткандарын түшүндүрүп бер.

5. Эне тилди жана башка тилдерди билүүнүн зарылдыгын өз сөзүң менен далилдеп бер.

Тапшырмалар боюнча кошумча түшүндүрмөлөр берилип, аларды аткаруу боюнча студенттердин убадалары алынып, сабак жыйынтыкталды.

Кийинки сабакта берилген тапшырмаларды ошол ырааттуулукта аткаруу тууралуу студенттер менен биримдикте тактадык (Бул да маанилүү. Студент сабактын тек гана пассивдүү катышуучусу эмес, ал сабакты уюштуруучу жана аткаруучу экендигин толук андап билиши зарыл).

Биринчи тапшырманы толук аткарып келгендер топтун көпчүлүгү экендиги аныкталды. Ар бир студенттин жазгандарын текшерип, 3 студентке үн чыгарып окуттук. Тапшырманы толук аткара албаган студенттерге түшүндүрмөлөрдү жаздырдык. Жаздырууну сөздүктөр менен иштеп, тапшырманы толук аткарган студент жүргүздү (тапшырманы толук аткаруунун үзүрү кандай болорун, өз ишине канагаттанууну, ыраазы болууну студент сезиши керек). Ал тексттер төмөнкүлөр:

Эмгек. I Эмгектеги жаш баланын маңдайы менен төбөсүнүн ортосундагы ката элек, былкылдап туруучу жери.

Эмгек. II 1. Акыл-эстин, күч-кубаттын жумшашы аркылуу белгилүү максатка ылайык

жүргүзүлгөн иш-аракет, жумуш, адамдын ишмердүүлүгү.

2. Жазылган, иштелген же басып чыгарылган чыгарма, изилдөө иши, китеп. КТС. 2010. 1425-1426-бетте.

Акы 1. Бирөөнүн кандайдыр бир нерсеге карата болгон укугу.

2. Кылган кызматы, мээнети үчүн ала турган акча, мал же башка нерселер, аласа. КТС. 2010. 67-бет.

Эмгек акы. Иштеген ишине, аткарган жумушуна ылайык төлөнүүчү акча, акы. КТС. 2010. 1426-бет.

«Эмгекке», «эмгек акыга» берилген түшүндүрмөлөр студенттер тарабынан өз сөздөрү менен түшүндүрүлдү. Ушул учурда студенттердин көңүлүн ишмердүүлүк деген сөздүн маанисине буруп, анын орусча аталышын жана түшүндүрмөсүн айтып берүүнү сурандым. Орус тилине которушуп, маанисин чечмелеп берүүгө алгылыктуу аракеттер болуп, аныктоого жетиштик.

Ишмердүүлүктүн негизги үч түрү: эмгек, окуу жана оюн бар экендигин белгилеп, студенттердин окуп, билим алышы, кыргыз тилин үйрөнүшү да ишмердүүлүк экендигин түшүндүрүп бердим. «Оюн ишмердүүлүккө киреби?», - деген суроого бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюну өтүп жаткандыгын айтып, кандай гана оюн болбосун ал белгилүү максатты көздөп, белгилүү натыйжа алууга багытталгандыгын түшүндүрдүк. Кандай гана оюн болбосун, мисалы, кыргыз элиндеги чүкө менен ойнолуучу оюндар, белгилүү бир эрежелердин негизинде жүргүзүлө тургандыгын айттым. Студенттерде кызыгуу болду. Кимде-ким кыргыздагы чүкө оюндарына кызыгып, алар боюнча маалыматтарды алып келишсе, сабак учурунда алар боюнча талдоо, талкуу уюштурууга даяр экендигимди билдирдим. Студенттер ыраазы болуп, маалымат таап келүүгө убадаларын беришти.

Экинчи тапшырма боюнча 3 студент берилген текстти үн чыгарып, көркөм окуп берүүгө аракеттеништи. Ар бир студенттин көркөм окуудагы

ийгилиги менен кемчиликтери айтылып, көркөм окуу иштери ар бир сабакта боло турганын эскерттим.

Үчүнчү тапшырманы (Ч.Айтматовдун алгачкы эмгек акысы) айтып берүүнү дээрлик бардык студенттер каалай турганын билдиришти. Студенттер менен макулдашуу аркылуу 4 студентке өз түшүнүгүн айтып берүүгө 5 мүнөттөн убакыт берилди. Айтып берүү жандуу жана кызыктуу болду.

Төртүнчү жана бешинчи тапшымаларды аткаруу талаш-тартышуу, кызыктуу болуп, бул боюнча топтогу ар бир студенттин пикири угулду. Жыйынтыгында, студенттер менен биримдикте эне тилин билүү өзүн-өзү, өз улутун, маданиятын жана каада-салтын, тарыхын, адабиятын билүү, ал эми экинчи, үчүнү тилди билүү өз ишмердүүлүгүн ийгиликтүү жүргүзүү, максатка жетүүнүн, өзүн, улутун дүйнөгө таанытуунун эң мыкты каражаты экендигин, Чыңгыз Айтматовду мисал кылуу менен, ынандык, эне тилди, башка тилдерди окуп-үйрөнүүгө өзгөчө маани берүүнүн зарылдыгын аныктадык. Кыргыз тилин окууга мындан да жандуу жана жооптуу мамиле кылууну макулдаштык.

Кыргыз тили сабактарында көрсөтүлгөн иш-аракеттерди аткарууда кандай максаттарды көздөдүк, кандай натыйжаларды алууга аракет кылдык?

Биринчи, студенттерди сөздүктөр менен иштөө көндүмдөрүнө ээ кылуу менен алардын сөз байлыгын

арттыруу, сөз маанисин түшүнүү менен кеп ишмердүүлүгүндө сөздөрдү туура колдоно билүүгө үйрөтүү;

Экинчи, Чыңгыз Айтматов тууралуу алар билбеген айрым кызыктуу маалыматтарды берүү менен улуу жазуучунун көркөм чыгармаларын окууга, жазуучу тууралуу көп маалымат алууга кызыктыруу, көндүрүү;

Үчүнчү, текстти көркөм окууга, ал боюнча өз сөзү менен тексттин негизги мазмунун, идеясын айтып берүүгө, жеке тыянак чыгарууга үйрөтүү;

Төртүнчү, эне тилди, башка тилдерди окуп-үйрөнүүнүн, билүүнүн маани-маңызын, жашоодогу, ишмердүүлүктөгү орду менен ролун тереңдетип түшүндүрүү;

Бешинчи, кыргыз тилин жогорку окуу жайларында экинчи тил катары окутуу процесси «окутуучу – билим берүүчү», ал эми «студент – билим алуучу» ролдорун ойноо эмес, ал студенттердин жандуу, активдүү жана зарылдыгын толук андап-билген, өз алдынча же топто, окутуучунун катышуусу менен ишке ашырылган белгилүү бир максатты көздөп, конкреттүү натыйжага жетишүүгө багытталган кызыктуу жана жагымдуу процесс экендигин дагы бир ирет, өз тажрыйбабыз, практикабыз аркылуу айтып берүүгө далалат кылдык.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы. Б., 2014.
2. Айтматов Ч. Балалык: Автобиографиялык эскерүүлөр / Түз. М.Айтматова. _Б.: Турар, 2014. -224 б.
3. Кыргыз тилинин сөздүгү. – Б.: «AVRASYAJAYINCILIK» 2010. -1460 б.

Оторбаев Б.К.

Ж.Баласагын атындагы КУУнун доценти

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ ИЛИМИ ЖАНА АНЫН ӨЗ АЛДЫНЧАЛУУ ИЛИМ КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫ

Оторбаев Б.К.

доцент КНУ им. Ж.Баласагына

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕЕ СТАНОВЛЕНИЕ КАК НАУКИ

Otorbaev B. K.

Associate professor of KNU named after J. Balasagyn

METHODS OF TEACHING THE KYRGYZ LITERATURE AND ITS FORMATION AS A SCIENCE

Аннотация: Макалада кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илими жана анын өз алдынчалыгуу илим катары калыптанышы тууралуу кеп болот.

Түйүндүү сөздөр: Окутуу методикасы, предмети, максаттары жана милдеттери, изилдөө усулдары.

Аннотация: В данной статье речь идет о методике преподавания кыргызской литературы и ее становлении как науки.

Ключевые слова: Методика преподавания, предмет, цели и задачи, методы исследования.

Abstract: This article deals with the methods of teaching Kyrgyz literature and its formation as a science.

Key words: teaching Methods, subject, goals and objectives, research methods.

1. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илими, анын предмети, максаттары жана милдеттери, изилдөө усулдары, башка илимдер менен байланышы.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы өз алдынча илим катары калыптанып баштаганына 70 жылга чукулдаса, ал эми орус адабиятын окутуу методикасынын илим эсебинде бутуна турганына 200 жылдан ашты. Бирок анын мазмуну жана милдеттери тууралуу талаш-тартыштар ушу азыркы күнгө чейин токтобой келет. Бир катар окумуштуу-педагогдор бул же тигил предметти, өзгөчө адабиятты окутуунун методикасын илим эмес, өзгөчөлүү өнөр, окутуу чеберчилиги катары карап келишет. Мындай пикирге макул эмеспиз, себеби бир дагы илим, бир дагы окуу предмети, мунун ичинде адабиятты окутуу методикасы дагы жеке шык-жөндөмгө таянуу аркылуу гана өнүгүп жана андан ары өсүп-өркүндөп кете албайт. Биздин пикирибизде, бул жерде мугалимдин – адабият мугалиминин өзү окуткан предметти жакындан билүүсү, окутуу билгичтиги, көндүмү, буга жетишүүнүн усул-каражаттары тууралуу сөз кылуу керек.

Деги методика, адабиятты окутуунун методикасы деген эмне? Адабияттык окуунун «умай энеси», орустун белгилүү методист-окумуштуусу Мария Александровна

Рыбникованын пикиринче: «**Методика** – бул убакытты сарамжалдуу пайдалануу билгичтиги, окуучунун ал-күчүн акылга салып сарптоо билгичтиги, окуу материалынан негизгени табуу билгичтиги, эң башкысы, жамааттын – класстын эмгектенүүсүн уюштура билүү чеберчилиги, окуучулардын ар кыл түрдүү жекеликтигине таасир этүүнүн системасы».(1. 288-б.)

Академик Василий Василиевич Голубков өзүнүн «Адабиятты окутуунун методикасы» деген фундаменталдык эмгегинде **методиканын түзүмүн** төмөндөгүчө мүнөздөйт: «Кайсы гана окуу предметинин болбосун, бардык методикалардын кандайдыр бири-бирине жакындыгы, окшоштук жагы бар: алар белгилүү бир ырааттуулукта окуу материалын, окутуу принциптерин жана мугалим окутуу процессинде колдончу усул-ыкмаларды карашат, ошондой эле «эмне үчүн?», «эмнени?», «кантип?» деген негизги үч суроого жооп беришет».(2. 496-б.)

«Академиктеги сөздүктөр жана энциклопедиялар» сайтында «методика» түшүнүгү мындайча чечмеленген: «**Методика** – бул 1) окутуу усулдары жөнүндөгү илим, 2) кайсы бир нерсеге үйрөтүүнүн, кайсы бир ишти аткаруунун усулдарынын жыйындысы».

Жыйынтыктасак, **методика** – бул, биринчиден, окутуу усулдары жөнүндөгү илим, экинчиден, кайсы бир

ишмердүүлүктү, мисалы, адабиятты мектепте окутуу ишмердүүлүгүн максаттуу жүзөгө ашыруу усулдарынын, ык-амалдарынын жыйындысы, үчүнчүдөн, сабак процессине делинген убакытты сарамжалдуу пайдалануу билгичтиги, окуучунун ал-күчүн акылга салып сарптоо билгичтиги, окуу материалынан негизгени табуу билгичтиги, эң башкысы, жамааттын – класстын билим алууга карата эмгектенүүлөрүн уюштура билүү чеберчилиги.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы курсу мектептеги кыргыз адабияты мугалиминин инсандыгынын чыгармачылык саамалыктарынын, демилгелеринин артылып өнүгүүсүнө, бүгүнкү студенттерде – болочок мугалимдерде окуучулардын адабий өнүгүүсү тууралуу түшүнүгүнүн калыптануусуна көмөктөш болууга чакырылган. Мында мугалим менен окуучунун ортосундагы өз ара мамилелердин жаңы тибин калыптандыруу, эртеңки мугалим студентти болочок педагогикалык ишмердүүлүгүндө өз алдынчалуу чыгармачылык изденүүгө, демилгелүү аракеттенүүгө даярдоо өзгөчөлүү мааниге ээ. Ошондой эле адабиятты окутуу процессинде кыргыз адабияты мугалиминин инсандыгы, анын адамдык сапаттары, дүйнөгө болгон көз карашы, өзүнүн окутуу предметине жана окуучуларына болгон ынак мамилеси, кесибиине чындап берилүүсү, системалуу түрдө акырындык менен окутуу тажрыйбасынын топтолушу да бөтөнчө маанилүү.

Арийне, ар кандай илим, мунун ичинде кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илими да илимдин өз алдынчалуу салаасы катары жашоо укугуна жетишүүсү үчүн төмөндөгүдөй үч шарттын болушу ылайык:

1. башка бир дагы илим тарабынан үйрөнүлбөгөн изилдөө предметинин болушу;
2. ушул предметти изилдөөгө карата коомдук зарылдык;
3. илимий изилдөөнүн жеке өзүнө гана тийиштүү атайын усулдарына ээ экени.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы – педагогикалык илим, анын **предмети** болуп мугалим менен окуучунун адабий теманы өздөштүрүү учурундагы өз ара биргелешип аракеттенүүлөрүн үйрөнүү, адабиятты – анда камтылган көркөм туундуларды окуучуларга тарбиялык максатта окутуу-үйрөтүү процесси эсептелинет, мындагы негизги милдет алардын билим алууга болгон умтулууларын алдыга багыттоо, жетектөө иретинде бул процесстин мыйзамченемдүүлүктөрүн ачып берүүдө турат. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасынын коомдук мааниси, аны **үйрөнүүнүн зарылдыгы** мектепте кыргыз адабияты предметин окуп-өздөштүрүүнүн зор тарбиялык мааниси, келечек муунду ички руханий дүйнөсү бай инсан катары калыптандыруудагы өлчөп болгус чоң салымы менен шартталган.

Кыргыз адабиятын окутуу методикасынын өз алдынчалуу илим катары **башкы максаты** – 1) кыргыз

адабиятынын мектеп курсунун максаттарын, анын өзүнө гана тийиштүү бөтөнчөлүктөрүн, мазмунун жана көлөмүн азыркы заманбап талаптарга ылайык аныктоо; 2) көркөм чыгармаларды мазмуну жана формасы менен биримдикте кыйла тез, толук жана терең өздөштүрүү үчүн көбүрөөк натыйжалуу усулдарды жана ыкмаларды үйрөнүү, баяндап жазуу, окутуу процессинде колдонууга сунуштоо; 3) кыргыз адабияты боюнча аныкталып берилген билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү окуучулардын ийгиликтүү өздөштүрүүсүнүн шарттары жана жолдору жөнүндө маселелерди иштеп чыгуу.

Мындагы **негизги милдет** – кыргыз адабиятын мектепте окутуу процессинин мыйзамченемдүүлүктөрүн ачуу, булар адабият таануучулук мыйзамченемдүүлүктөргө да, дидактикалык жана психологиялык мыйзамченемдүүлүктөргө да барып кошулбайт. Адабият таануу көркөм адабиятты өнүктүрүүнүн мыйзамченемдүүлүктөрүн, дидактика жалпы эле окутуунун өзөктүк мыйзамченемдүүлүктөрүн, психология адамдын психикалык ишмердүүлүгүнүн мыйзамченемдүүлүктөрүн үйрөтөт. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы бул илимдер менен тыгыз карым-катышта болот, алардын маалыматтарына таянат, ошону менен катар өзүнө гана тийиштүү милдеттерди чечмелөөнүн үстүндө алектенет. Дагы тактасак, кыргыз адабиятын окутуунун методикасы адабиятты окутуу процессинин мыйзамченемдүүлүктөрүн ачып-чечмелөөсүнүн негизинде адабиятты мектепте окутуунун негизги принциптерин, ошондой эле окутуу ишин алып барууда урунттуу жол көрсөткүч эсебинде келүүчү өз алдынчалуу эреже-багыттамаларды иштеп чыгат.

Ар бир илимдин **түзүмү** аны үйрөнүү предметинин түзүмүн чагылдырат. Демек, кыргыз адабиятын окутуунун методикасынын түзүмү кыргыз адабиятын мектепте окутуу процессин чагылдыраары анык. Бул процесстин негизги элементтери болуп окутуунун максаттары, окутуу процесси, мугалим, окуучу эсептелинет.

Кыргыз адабиятын окутуунун максаттары андагы окуу материалын иргеп алууга жана аны окутуу процессинде уюштуруу системасына таасирин тийгизет; окуу предмети – кыргыз адабияты предмети мугалимге аны окутуунун системасын жана усул-каражаттарын аныктап алуусуна багыт берет; мугалимдин ишмердүүлүгү окуучулардын адабий билимин, адабий билим алууга болгон билгичтиктерин жана көндүмдөрүн түзүп калыптандырат.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы кыргыз адабиятын жалпы билим берүүчү орто мектепте окутуунун маселелерин, максаттарын жана милдеттерин иштеп чыгат. Мектептеги кыргыз адабияты курсунун окуу материалы мектептин тарбиялык жана билим берүүчүлүк милдеттери, илимийлүүлүк талаптар жана окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрү менен дал келүүсү керек.

Кыргыз адабиятын окутуу методикасы илиминин **изилдөө усулдары** болуп төмөндөгүлөр эсептелинет: 1) байкоо жүргүзүү – максаттуу багытталган маалымат чогултуу процесси; 2) тажрыйбаны үйрөнүү, анализдөө жана жалпылоо; 3) мектептик документтерди, маалымат булактарын анализдөө; 4) окуучулар жана мугалимдер менен жекече баарлашуулар; 5) эксперимент – педагогикалык кубулушту табигый же лабораториялык шарттарда үйрөнүү максатында жүргүзүлгөн илимий тажрыйба; 6) тестирилөө – айкын шарттарда жүргүзүлүүчү жана мектеп окуучуларын окутуу-үйрөтүүнү өнүктүрүүнүн мүнөздөмөлөрүн жана натыйжаларын объективдүү өлчөөгө мүмкүндүк берүүчү максаттуу багытталган бардыгы үчүн бирдей изилдөө; 7) анкета жүргүзүү – атайын иштелген суроолор топтомдорунун жардамы менен маалымат жыйноо усулу; 8) статистикалык – сандык көрсөткүчтөрдү аныктоо; 9) методикалык мурасты сынчыл үйрөнүү; 10) окуучулук чыгармачылыктын натыйжаларын үйрөнүү.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илиминин **башка илимдер менен болгон байланышына** келсек, ал өзүнүн негизги үйрөнүү объектиси кыргыз адабияты предмети менен бирдикте мектептин билим берүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн курамдык бөлүгүндө камтылып, окутуунун жалпы теориясын жана жалпы принциптерин иштеп чыгуучу дидактика менен тыгыз байланышта болот.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы, сөзсүз, адабият таануу илими менен тыгыз байланышат. Бул байланыш мектептеги кыргыз адабияты курсунун максаттарын, мазмунун, түзүмүн аныктоодо ачыкка чыгат. Кыргыз адабиятынын өз алдынчалуу илим катары изилденүү методологиясы кыргыз адабиятын окутуу усулдарынын иштелип чыгуусуна да өз таасирин тийгизет.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы эстетика менен да байланышат. Адабиятты мектепте үйрөнүү процессинде эстетика менен катар эле философиялык, этикалык, тарыхый, тилдик маселелер да козголот. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы олуттуу даражада инсандын – мектеп окуучусунун эстетикалык кабылдоосунун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Бир катар көйгөйлөрдү чечүүдө кыргыз адабиятын окутуунун методикасы психология илими менен да алака-катышта болот. Байланыш эки жактуу: бул – 1) чыгарманы көркөм кабылдоонун психологиясы жана 2) окутуунун, окуучуларды акыл-эстик жана адеп-ахлактык өнүктүрүүнүн, аларды тарбиялоонун психологиясы. Бирок психология менен адабиятты окутуунун методикасы үйрөнүү предмети боюнча бири-бирине дал келбейт: педагогикалык психология балдардын психологиялык жашоосун үйрөнөт, ал эми адабиятты окутуунун методикасы – бул адабиятты коомдук кубулуш катары үйрөтүүнүн педагогикалык процесси, адабий

билимдерди окуучулардын өздөштүрүүсү, жалпы адабияттык өнүктүрүү, көркөм чыгарманы талдап өздөштүрүүнүн билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруу.

2. Орус адабиятын окутуунун методикасынын Улуу Октябрь төңкөрүшүнө чейинки жана совет доорундагы көрүнүктүү өкүлдөрү, негизги эмгектери.

Орус адабиятын окутуу методикасынын Октябрь төңкөрүшүнө чейинки жана совет доорундагы жетишкендиктери тууралуу кеп козгоодо эң биринчи эле орус элинин даңктуу энциклопедист-окумуштуусу Михаил Васильевич Ломоносовдун (1711–1765) мисалына кайрылганыбыз оң. Анын «Чечендикке карата кыскача колдонмо» (1748) деген методикалык окуу куралы дээрлик Улуу Октябрь төңкөрүшүнө чейин адабият мугалимдери үчүн негизги усулдук булактардын биринен болуп келген.

XVIII кылымдын акырында адабиятты окутуунун методикасы окуу предмети катары өз алдынчалуу мааниге ээ болуп баштайт. Адабиятты мектептик окутуунун башкы маселеси эсебинде адабий чыгарманы талдоо бул мезгилдин педагогдорунун эмгектеринде байма-бай көтөрүлүп баштаганы белгилүү. Москва университетинин профессору Х.А.Чеботаревдин «Билимдүүлүккө алып баруучу ыкмалар жана жолдор жөнүндө сөз» (1779) деген баяндамасында окурмандын чыгарманын текстине карата өз алдынчалуу сынчыл мамилесин калыптандыруу милдети коюлган. Ошондой эле көркөм сөз өнөрүн окутуу методикасынын маселелеринин теориялык иштелишинде негизги салым Николай Иванович Новиковго (1744–1818) таандык. Анын «Эстетикалык тарбия жөнүндө» (1784) аттуу макаласы сөз өнөрү предметин окутуу маселелерине арналган.

Орус адабиятын окутуунун методикасы педагогикалык илим эсебинде чындап жанданган учур XIX кылымдын экинчи жарымына туура келет. Ушунда биринчилерден болуп Москва университетинин профессору Федор Иванович Буслаевдин (1818–1897) ысымы аталганы ылайык. Анын эки томдук «Ата мекендик тилди окутуу жөнүндө» (1844) аттуу эмгеги гимназияда орус адабиятын окутуу методикасынын илим катары калыптанышында маанилүү роль ойногон. Ф.И.Буслаевдин методикалык системасында эң бир маанилүү орун адабий чыгарманын өзүн окууга ыйгарылган, мында ал «теориялык билимдин жана практикалык көнүгүүлөрдүн негизи» катары каралган. Мында ошондой эле жазуу иштерин жүргүзүүнүн методикасы да кең-кесири иштелген.

XIX кылымдын орто ченинде орус адабиятын окутуунун академиялык жана тарбиялык багыттары келип чыккан. Академиялык багыттын жактоочулары: Ф.И.Буслаев, А.Д.Галахов, П.Е.Басистов, И.В.Гаврилов, Л.И.Поливанов, А.Г.Филонов ж.б. сабактардын негизги максаты окуучуларды акыл-эстик жактан өстүрүү,

адабият илиминин негиздерин үйрөтүү болушу керек деп эсептешкен. Тарбиялык багыттын жактоочулары: В.И.Водовозов, В.Я.Стоюнин, В.П.Острогорский, Ц.П.Балталон ж.б. адабиятка баарыдан мурда окуучуларды адеп-ахлактык жана эстетикалык жактан тарбиялоонун каражаты катары карашкан.

Василий Иванович Водовозовдун (1825–1886) көрүнүктүү эмгеги болуп «Орус адабиятынын тарбиялык мааниси жөнүндө» деген макаласы (1870) эсептелинет. Мында ал биринчи планга чыгарманын идеялык мазмунун талдоону чыгарган. Окуу жана талдоо ишин жүргүзүү үчүн В.И.Водовозов жетиштүү аныкталган идеялык багытталышы менен чыгармаларды иргеп алууну сунуштаган.

Владимир Яковлевич Стоюниндин (1826–1888) методикалык системасынын негизги жоболору «Орус адабиятын окутуу жөнүндө» (1864) деген эмгегинде камтылган. Мында ал адабият курсунун педагогикалык багытталышын баса белгилеп, «жалпыланган теорияны» эмес, адабий чыгарманын өзүн үйрөнүүнү сунуштаган.

Виктор Петрович Острогорскийдин (1840–1902) негизги методикалык идеялары анын «Сөз өнөрүн окутуу жөнүндө баарлашууларында» (1884) камтылган. Адабият предметинин гимназиялык курсунун мазмунун аныктоо менен, ал супсак, формалдуу сабактардын ордуна ата мекендик жана чет өлкөлүк адабияттын мыкты үлгүлөрү менен түздөн-түз таанышууга мүмкүндүк түзүүчү «жандуу» сабактарды өтүүнү сунуштаган. В.П.Острогорскийдин усулдук системасында маанилүү орунда класстан тышкары окуулар турат, муну ал адабияттык билим берүүнүн эң бир зарыл бөлүгү деп эсептеген.

Жогоруда аталгандардан кийин эле Цезарь Павлович Балталонду (1855–1913) эскере кетүү парз. Адабият мугалимдеринин жана мектеп окуучуларынын арасында анын «Адабий баарлашуулар жана жазуу түрүндөгү көнүгүүлөр үчүн окуу куралы» аттуу эмгеги (1891) бөтөнчө белгилүү болгон. Балталон ошондой эле класстан тышкары окууларды өтө берилип жактаган. Бул эмгегинде ал жогорку класстарда окуучулардын эркин иштөөлөрү, өз алдынча окуган китептер тууралуу баарлашуулар үчүн атайын сааттардын зарылдыгына токтолгон. Анын аялы В.Д.Балталон экөө биргелешип бүткөргөн башкы усулдук эмгеги «Тарбиялык окуу» (1908) деп аталат. Ц.П.Балталон кеңири таралган түшүндүрүп окууну (комментарийлеп окууну), тексти логикалык-стистикалык талдоону сынга алып, булардын ордуна тарбиялык окуу идеясын сунуштаган.

Адабият таануучу жана методист-окумуштуу Александр Данилович Алферовдун (1862–1919) негизги эмгеги «Эне тили орто мектепте» (1911) деп аталат. Мында ал Ф.И.Буслаевдин методикасына таянып, Ц.П.Балталондун тарбиялык окуу идеясына каршы чыккан. Методисттин пикиринче, адабият сабагын адеп-

ахлактык гана максаттарды көздөгөн баарлашууга айландырууга түк дагы жол бергенде болбойт.

Методист-окумуштуу Владимир Валерианович Даниловдун (1881–1970) негизги эмгеги – «Адабият окутуу предмети катары» (1917). Ата мекендик жана чет өлкөлүк адабият таануунун жетишкендиктерин кандай болсо, так эле ошондой психология жана дидактика жаатындагы өз учурунун эң бир сонку изилдөөлөрүн көңүлгө алган жогорку класстарда адабиятты окутуунун бөтөнчө оригиналдуу жана кеңири концепциясын түзүү эмгеги так ушул В.В.Даниловго таандык. Андагыга ылайык, адабият мугалими көркөм чыгармачылыктын табияты, адабияттын психологиялык маңызы менен эле эмес, ошондой эле окурман-мектеп окуучусунун көркөм чыгарманы кабылдоо процессинин бөтөнчөлүктөрү менен да жакындан тааныш болушу керек.

Совет доорундагы адабиятчы окумуштуу-методисттер кимдер дегенибизде, эң биринчи эле Николай Михайлович Соколовду (1875–1926) көңүлгө алганыбыз ылайык. Анын башкы эмгеги – «Адабий чыгарманы мектепте үйрөнүү» (1928). Мында ал көңүлүн басымдуу адабиятты ортоңку класстарда окутууга буруп, чыгарманын тексти менен болчу жумуштардын баскычтарын белгилейт, киришүү сабактарынын, чыгарманын текстин окуп-талдоонун, жыйынтыктоо сабактарынын мүнөздөмөсүн берет.

Н.М.Соколовго удаа эле «адабияттык окуунун умай энеси» Мария Александровна Рыбникованы (1885–1942) атаганыбыз ылайык. Негизги эмгеги – «Адабияттык окуунун методикасы боюнча очерктер» (1941). Мында орус адабиятын ортоңку класстарда окутуунун бүтүндөй бир системасы ортого салынган. Китептин теориялык бөлүмдөрү методист-окумуштуунун көп жылдык педагогикалык изденүүлөрүнүн жыйынтыгы катары көрүнөт. Адабияттын методикасынын илимий предмет катары мазмунун аныктоочу үч негизги факторду (окуу предметинин табиятын, тарбиялап окутуу максаттарын, окуучулардын кабылдоосун жана өзүн алып жүрүүлөрүн) бөлүп көрсөтүү менен, ал мугалимден баарыдан мурда өзү окуткан предметти жакшы билүүсү талабын коёт. Эмгек ушу азыркы күндө да маанисин жоготпой келет.

Ал эми академик Василий Василиевич Голубковсуз (1880–1968) советтик доордогу орус адабиятын окутуунун методикасын көз алдыга келтирүү түк мүмкүн эмес. Ал илимге адабиятты окутуунун методикасынын теориялык негиздерин иштеп чыгуучу катары кирди. Негизги эмгеги – «Адабиятты окутуунун методикасы» (1938). Мында В.В.Голубковдун адабиятты окутуунун методикасына карата жекече көз караш-позициялары, адабият сабактарын алып баруунун усулдары, теманын үстүндө иштөөнүн баскычтары, окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өнүктүрүүгө карата сунуштамалары орун алган. Китеп автордун көзүнүн тирүүсүндө 6 жолу басылып чыккан.

В.В.Голубковдон соң эми методист-окумуштуу Виктор Александрович Никольскийге (1908–2000) токтололу. Анын негизги эмгектери – «Орто мектептеги дилбаян» (1954) жана «Адабиятты орто мектепте окутуунун методикасы» (1971). В.А.Никольскийдин «Адабиятты орто мектепте окутуунун методикасы» фундаменталдуу эмгеги адабиятты окутуунун принциптери, адабият сабагы, адабият боюнча сабактан жана класстан тышкары иштер, текстти көркөм окуу, түшүнгөнүн оозеки аңгемелөө, жатка өздөштүрүү, билимдин эсебин алуу, окуучулардын өз алдынча аткарчу иштери, адабиятты окутуудагы предмет аралык байланыш, адабият кабинети, дилбаян, мектептеги адабият теориясы маселелерин чечмелеген. Окумуштуунун адабиятты окутууга деген теориялык концепциялары ушу азыр да баасын жогото элек.

Совет доорунун дагы бир көрүнүктүү окумуштуу-методисти – Николай Иванович Кудряшев (1904–1981). Негизги эмгеги – «Окутуу усулдарынын адабият сабактарындагы өз ара байланышы» (1981) (3). Адабиятты салттуу окутуунун төрт негизги – чыгармачылык окуу, эвристикалык, изилдөө, репродуктивдүү усулдарынын иштелиши ушул Н.И.Кудряшевге таандык. 1977-жылы Зинаида Яковлевна Рездин (1921–2009) редакторлугунда чыккан «Адабиятты окутуунун методикасы» окуу китебинин материалдарынын орчундуу бөлүгүн ушул Н.И.Кудряшевдин эмгектери түзгөн.

Совет доорунун көрүнүктүү орус адабиятчы окумуштуу-методисттеринен жогоркулардан тышкары С.А.Смирновдун, Г.А.Гуковскийдин, М.Г.Качуриндин, Т.Ф.Курдюмованын, В.Г.Маранцмандын, Н.А.Станчектин, Т.В.Чирковскаянын, Я.А.Ротковичтин, Г.Н.Иониндин ж.б. аты-жөндөрүн эскере кетсе болот.

Ушунда өткөн кылымдын 80-жылдары келип чыккан кызматташуу педагогикасы феномени тууралуу да кыскача токтоло кетүү ылайык. Ал ошол кездеги алдыңкы педагогикалык көз караштарды, тажрыйбаларды жалпылаган, билим берүү тармагында көптөгөн инновациялык процесстердин жанданышына алып келген олуттуу көрүнүштөрдөн болуп эсептелинет. Кызматташуу педагогикасынын идеялары педагог-журналисттердин жана педагог-жаңычылдардын: С.Л.Соловейчик менен В.М. Матвеевдин, ошондой эле И.П.Ивановдун, В.Ф.Шаталовдун, И.П.Волковдун, Ш.А.Амонашвилинин, В.А.Караковскийдин, С.Н.Лысенкованын, Е.Н.Ильиндин, Б.П. жана Л.А.Никитиндердин ж.б. иш-тажрыйбаларында, эмгектеринде ой элегинен өткөрүлүп, чагылдырылган. Кызматташуу педагогикасы аталышын мына ушулар киргизишкен.

Бул аталган инсандардын ичинен бизге түздөн-түз тийиштүүсү – Евгений Николаевич Ильин. Ал ошол 70–80-жылдары Ленинграддагы (Санкт-Петербург) 307-, андан соң 516-орто мектепте орус тили жана адабияты мугалими болуп иштеген. 1960–70-жылдары ичи ал

педагогикалык алака-катыштын негизинде адабиятты окутуунун оригиналдуу концепциясын жана бул предмет боюнча сабактарды уюштуруунун өзүнчө бир жаңычыл системасын иштеп чыккан. Анын методикасы окуучулардын программалык материалды өздөштүрүүсүн жекелештирүүгө, окуу процессинде алардын жигердүүлүктөрүн жогорулатууга мүмкүнчүлүк берген. Ильиндегиге ылайык, педагогикалык алака-катыш ошондой эле окуучуларга жана мугалимдин өзүнө чыгармачылыктарын түртмөлөп таасир этүү максатын көздөйт. Е.Н.Ильиндин системасы кызматташуу педагогикасынын негизги өзөктүк бөлүмдөрүнүн бири болуп эсептелинет.

Ошол өткөн кылымдын 70–80-жылдары мектептик билим берүү системасында жүргөн сапаттык жаңылануулардын таасиринде иштелген методикалык эмгектердин көрүнүктүүлөрүнүн бири – россиялык окумуштуу-методисттер Виктор Абрамович Кан-Калик (1946–1992) менен Владимир Ильич Хазандын 1988-жылы жарык көргөн «Адабиятты мектепте окутуунун психологиялык-педагогикалык негиздери» деген китеби. Китептин негизги идеясы студентти – болочок адабият мугалимин класста сабак өтчү окутуучу катары даярдоо гана эмес, ошондой эле анда көркөм сөз өнөрү мугалиминин өзгөчөлүү инсандык сапаттарын өнүктүрүү дагы болуп эсептелинет. Бул максатта окуу куралында атайын сунуштамаларды, көнүгүүлөрдү камтыган көлөмдүү окуп-үйрөнүүчүлүк практикум келтирилген.

3. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илиминин жаралышы, өнүгүшү жана калыптанышы (1960–1990-ж.).

Республикалык гезит-журналдарда кыргыз адабиятын окутуу методикасына арналган илимий жана окуу-методикалык макалалардын улам артылып жазылып жарыяланышы өткөн XX кылымдын 50-жылдарына туура келет. Ушундан улам 1960-жылдардан тарта кыргыз адабиятын окутуунун методикасын изилдөө иштери кыйла жанданып, анын өз алдынчалуу илим катары калыптанып, бутуна турушуна жетиштүү өбөлгөлөр түзүлүп баштаган. Андагы колго илинер алгачкы саамалык аракеттердин бири эсебинде З.Усубалиев менен А.Садабаевдин «Адабиятты окутуунун айрым маселелери» (1963) эмгегин атай кетсе болот. Мында текст менен болчу жумуштарга айрыкча маани берилген. З.Усубалиев жазган бөлүмдө V–VII класстарда көрктүү окуунун эске алынуучу маселелери Т.Сатылгановдун чыгармаларынын мисалында чечмеленген.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы жаатындагы биринчи кандидаттык диссертацияны «А.Токомбаевдин өмүрүн жана чыгармачылыгын орто мектептерде үйрөтүү» деген темада 1966-жылы Б.Алымов коргогон. Ал эми кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илими боюнча биринчи докторлук диссертацияны профессор К.Иманалиев «Орто

мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун методикасы» (1972) деген темада коргогон. Бул илим тармагы боюнча илимдин кандидаты окумуштуулук даражасына ээ болгондордун саны да акырындап артып баштаган. Алсак, З.Усубалиев «Т.Сатылгановдун өмүрүн жана чыгармачылыгын мектептерде окутуу» (1971), А.Мамбеталиев «Чыңгыз Айтматовдун өмүрүн жана чыгармачылыгын орто мектептерде окутуу» (1971), Т.Молдогазиев «Кыргыз мектептеринин IV–VII класстарында элдик оозеки чыгармаларды окутуу» (1973), К.Сабаева «Мукай Элебаевдин өмүрүн жана чыгармачылыгын мектептерде үйрөтүү» (1975) деген темаларда илимий иштерин коргошкон.

Ж.Темирова «Окуучулардын оозеки жана жазуу речин өстүрүү боюнча айрым иштер» (1973) аттуу эмгегинде өзүнүн педагогдук иш практикасында кеңири колдонуп, билим берүү ишинде түзүк натыйжаларга жетишкен сабак формаларынын методикалык табиятын түшүндүрүүнү, мүнөздөөнү айкын адабий факт-материалдардын мисалында көрсөтүүгө умтулган.

С.Андабеков менен К.Сабаеванын «IV–VIII класстардагы адабияттык окуу» (4) деген эмгегинде (1977) Ж.Бөкөнбаевдин «Түлкү менен бөдөнө», А.Токомбаевдин «Бүркүт менен үкү» тамсилдеринин текстин талдоо, каймана-аллегориялык образдарын үйрөнүү менен идеялык-дидактикалык мазмунун туюндуруу, түшүндүрүү аракет-түйшүктөрү камтылган жана алар боюнча баяндамалардын (изложение) темалары, пландары берилген. Ошондой эле К.Эсенкожоевдин «Үчүнчү шар» аңгемеси боюнча сабактын максаты, түзүмү, планы тастыкталып, сабактын үлгүсү иштелип чыккан.

Монографиялык темаларды үйрөтүүнүн методикасына арналган эмгектердин бири – К.Сабаеванын «Мукай Элебаевдин чыгармаларын окутуу» (1979) аттуу китеп. Методикалык колдонмонуң биринчи бөлүгү V–VII класстарда М.Элебаевдин чыгармаларын окутуу маселелерине арналган. Ал эми экинчи бөлүмдө, жогорку класстарда аталган сүрөткердин чыгармаларын окутуунун жолдору камтылган.

Бул арада кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илими улам жаңы күчтөр менен толукталган. Алсак, С.Мойдунова «Кыргыз адабияты боюнча факультативдик окууда жогорку класстын окуучуларынын эмгекке болгон кызыкчылыгын тарбиялоо» (1983), Н.Ишекеев «Республиканын жалпы билим берүүчү орто мектептеринде кыргыз жазуучуларынын прозалык чыгармаларын үйрөтүүнүн методикасы» (1984), С.Батаканова «Республиканын жалпы билим берүүчү орто мектептеринин IX–X класстарында кыргыз жазуучуларынын драмалык чыгармаларын үйрөтүүнүн методикасын өркүндөтүү» (1988), Ү.Култаева «Кыргыз адабияты сабагында жогорку класстардын окуучуларынын билимин тереңдетүү максатында предмет аралык байланышты колдонуунун методикасы» (1989), Т.Мусанбетов «Кыргызстандагы жалпы билим берүүчү

орто мектептердин V–X класстарында А.Осмоновдун өмүрүн жана чыгармачылыгын үйрөтүү» (1990) деген темаларда кандидаттык диссертацияларын коргошкон.

Н.Кангелдиев VI класстын адабият окуу китебинин методикалык колдонмосунда («Биздин адабиятты» окутуу, 1987) кепти адабиятты окутуунун максатына, милдетине жана мазмунуна кыскача мүнөздөмө берүү аркылуу баштайт. Камтылган сабак үлгүлөрүндө чыгармалардын бөтөнчөлүгүнө жараша ар кандай методикалык ыкмаларды, каражаттарды колдонуу сунушталган.

Ү.Култаеванын «Мектеп реформасынын талабына ылайык кыргыз адабият боюнча сабактын формаларын өркүндөтүү» (1987) аттуу методикалык колдонмосунда орто мектептин жогорку класстарында кыргыз адабияты боюнча сабакты уюштуруунун ар түрдүү формалары иликтенген. Алар – семинар-сабак, диспут-сабак жана комплекстүү сабак. Китепчеде аталган формалардын окуучуларга чындыкты тааныттыргыч, билдиргич касиеттери жана ыктарга, көнүмдөргө үйрөтүүчү нарк-насилдери кыска, бирок нуска таржымалданган.

Профессор К.Артыкбаев менен жаңычыл мугалим Б.Исаковдун «5-класста «Биздин адабиятты» окутуунун методикалык колдонмосу» (5) (1988) деп аталган китепчесинде класста көркөм сөздү үйрөтүүнүн максаттары, милдеттери айкындалып, мугалимдерге деп соңку мезгилдеги педагогикалык, дидактикалык, методикалык идеялар туурасында маалымат-түшүнүктөр берилген.

Т.Молдогазиев өзүнүн «Элдик оозеки чыгармаларды V–VI класста окутуу» (1988) деген китебинде айрым бир сабактардын баяндалыштарын келтирүү менен катар эле фольклордук материалдарды окутуунун илимий-методикалык принциптерине жана жолдоруна дидактикалык планда мүнөздөмө берген. Мында ошондой эле окуучулардын көркөм чыгармаларды сүйүп окууга болгон умтулуусун тарбиялоо, алардын ой жүгүртүүсүн, кыялдана билүүсүн, элестөөсүн, эстетикалык сезимдерин өстүрүү, сюжети татаал, көлөмдүү чыгармаларды түшүнө билүү жөнүндө да кеп болгон.

А.Муратовдун «Ч.Айтматовдун «Кылым карыктар бир күн» романын үйрөтүүнүн айрым маселелери» (1988) китепчесинде Ч.Айтматовдун «Кылым карыктар бир күн» романын үйрөтүүнүн жолдору, ыкмалары бир кыйла ынандыруу каралган. Анын «V–VIII класстарда адабият теориясын окутуу» (1990) деген китепчесинде мектеп практикасында арбын учураган жана окуучулар өздөштүрүүдө кыйыныраак деп эсептелинген түшүнүктөрдү чечмелөөгө басым жасалган.

Ал эми Н.Ишекеевдин «Жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринде прозалык чыгармаларды окутуунун кээ бир проблемалары» (1989) аттуу китепчесинде проза жанрын үйрөтүүнүн мазмуну, формалары, этаптары, К.Баялиновдун «Көл боюнда» повестинин сюжеттик-композициялык өзгөчөлүгүн

окуучуларга үйрөтүүнүн оптималдуу ыкмалары жөнүндө сөз болгон.

С.Батаканованын «Ж.Турусбековдун «Ажал ордуна» драмасын 10-класста окутуу» (6) (1986), «Б.Жакиевдин «Атанын тагдыры» драмасын 7-класста окутуу» (1989) аттуу методикалык колдонмолорунда киришүү сабагы катары окуучуларга драмалык тектин бөтөнчөлүгүнөн кыскача маалымат берилген, театр лексикасына байланыштуу терминдер менен тааныштырылган, аталган драмаларга талдоолор жүргүзүлгөн.

Т.Мусамбетовдун «Көркөм чыгармаларды проблемалык окутуу» (1990) деген китепчесинде проблемалык окуунун учурдагы абалы, проблемалык суроо, проблемалык кырдаал, аны уюштуруунун, проблемалык сабакты алып баруунун бөтөнчөлүктөрү, жол-жоболору, түзүмү, ирети тууралуу урунттуу пикирлер орун алган. Автордун мындагы А.Осмоновдун «Жеңишбек» поэмасына арналган проблемалык лекция сабагынын мазмуну боюнча ой жүгүртүүлөрү так, айкын, системалуу жана көрсөтмөлүү.

Байкалып тургандай, мына ушу жогоруда келтирилген сыяктуу илимий-методикалык эмгектердин (К.Иманалиев менен Б.Алымовдун усулдук эмгектерине атайы токтолбодук, булар тууралуу кийинки темада өзүнчө кенен сөз жүрөт) коштоосу менен кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илим катары калыптанган жана андан ары карай өнүгүп-өрчүүгө жетишкен. Арийне, бул илимий эмгектердин жана да кыргыз адабиятын окутуунун методикасы жаатындагы ийгиликтердин жаралышында негизги илимий таяныч, жөлөк эсебинде орус адабиятын окутуу методикасынын буга чейинки жетишкен ийгиликтери келгенин адилеттүүлүк менен белгилей кетмекчибиз. Айрыкча, М.А.Рыбникованын, В.В.Голубковдун, В.А.Никольскийдин, Н.И.Кудряшевдин ж.б. эмгектери кыргыз адабиятын окутуу методикасы боюнча кийинки жаш илимий кадрларды мындай коёлу, окумуштуу-профессорлор К.Иманалиев менен Б.Алымовдун да кыргыз адабиятын окутуу методикасы боюнча илимий-методикалык концепцияларынын түзүлүп калыптанышында өзгөчөлүү, басымдуу ролду ойногону айныксыз.

Пайдаланылган адабияттар:

- (1) Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. – М.: Просвещение, 1985. – С. 7.
- (2) Голубков В.В. Методика преподавания литературы. – М.: Учпедгиз, 1962. – С. 7.
- (3) Кудряшев Н.И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы. – М.: Просвещение, 1981.
- (4) Андабеков С., Сабаева К. IV–VIII класстардагы адабияттык окуу. – Ф.: Мектеп, 1977. – 139 б.
- (5) Артыкбаев К., Исаков Б. 5-класста биздин адабиятты окутуунун методикалык колдонмосу. – Ф.: Мектеп, 1988. – 93 б.
- (6) Батаканова С. Ж.Турусбековдун «Ажал ордуна» драмасын 10-класста окутуу. – Ф., 1986; Б.Жакиевдин «Атанын тагдыры» драмасын 7-класста окутуу. – Ф., 1989. – 74 б.

Кыштообаева Ч. А.,

Талас Мамлекеттик университетинин ага окутуучусу

**САНДЫК МЕТОДДОР КУРСУН ОКУТУУДА МАТЕМАТИКАНЫН ИЧКИ
БАЙЛАНЫШТАРЫН КОЛДОНУУ**

Кыштообаева Ч. А.,

старший преподаватель Таласского Государственного университета

**ОБУЧЕНИЕ КУРСА ЧИСЛЕННЫЕ МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗУЯ ВНУТРИПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ
МАТЕМАТИКИ**

Kyshtoobaeva Ch. A.,

senior lecturer of Talas State University

**TRAINING COURSE NUMERICAL METHODS USING THE INSIDE SUBJECT MATTERS OF
MATHEMATICS**

Аннотация: Бул макалада сандык методдор курсун математиканын ички байланыштарын колдонуп окутуу каралган. Мында, сандык методдор курсун окутуу учурунда, студенттердин математикалык жана функционалдык анализ, алгебра жана геометрия, кадимки туунду жана оптималдаштыруу ыкмалары жана башка математикалык билимдери болушу талап кылынат. Башкача айтканда, эгерде методика окуу материалын тандоого жана конструкциялоо процессин өнүктүрүүгө багытталса, анда билимдердин деңгээлинде байланыштар ишке ашырылат, бирок ички предметтик байланыштардын экинчи түрү ишмердүүлүк деңгээлинде ишке ашат жана окутуу жана таанып - билүү ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча талаптарын коёт.

Түйүндүү сөздөр: сандык методдор, математика, ички предметтик байланыш, маселе, дифференцирлөө, теңдеме, компонент.

Аннотация: В статье рассматривается обучение к курсу численные методы использованием внутрисубъектные связи математики. В то же время, в изучении курса, студенты должны иметь навыки математического и функционального анализа, алгебры и геометрии, дифференцировании и методы оптимизации, а также математических навыков. Другими словами, если методика направлена на развитие процесса выбора материалов и проектирование уровня знаний, он будет реализован внутри знаний, но во втором случае он будет реализован на уровне содержательной деятельности, и для повышения эффективности подготовки и знаний требуется познавательная деятельность студентов.

Ключевые слова: численные методы, математика, внутрисубъектные связи, задача, дифференциация, уравнение, компонент.

Annotation: The article deals with training for the course numerical methods using intra-subject communication of mathematics. At the same time, in studying the course, students should have the skills of mathematical and functional analysis, algebra and geometry, differentiation and optimization methods, as well as mathematical skills. In other words, if the methodology is aimed at developing the process of selecting materials and designing knowledge, it will be implemented within knowledge, but in the second case it will be implemented at the level of substantive activities, and students' cognitive activity is required to increase the effectiveness of training and knowledge.

Keywords: numerical methods, mathematics, intrasubject connections, problem, differentiation, equation, component.

Илимий-математикалык жана практикалык окутуу негизги маанилүү компонент болуп саналат. билим берүү иш-чараларында жогорку окуу Сандык методдор курсу эки бөлүмдөн турат: биринчи жайларынын студенттерин сандык методдор курсуна бөлүм – сызыктуу алгебра, экинчи бөлүм –

дифференциалдык тендемелер, математикалык анализ курстарынын элементтери каралат.

Математикалык маселелерди жакындаштырып чыгаруу методдору сандык методдор деп аталат. Сандык методдор маселелерди чыгарууну, сандар менен болгон чектүү сандагы арифметикалык амалдарды аткарууга келтирүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Сандык методдор курсун окутуу учурунда, студенттердин математикалык жана функционалдык анализ, алгебра жана геометрия, кадимки туунду жана оптималдаштыруу ыкмалары жана башка математикалык билимдери болушу талап кылынат.

Азыркы коомдун бардык тармактарында Сандык методдор дисциплинасы эң актуалдуу жана практикалык жактан математиканын ички байланыштары менен тыгыз байланышта. Базар экономикасынын шарттарында баанын туруктуулугу белгиленген эмес. Алар суроо-талапка жана сунушка жараша өзгөрүлүп турат. Бул учурларда жакындатылган эсептөөлөр колдонулат.

Билимдерди практикалык сабактарда иш жүзүндө колдоно албагандык сандык методдор курсу боюнча компетенттүүлүккө ээ болбогондугун көрсөтөт. Андыктан курсту окутууда интуитивдик менен тажрыйбалуу ой - жүгүртүүлөрдүн ортосундагы байланышты бекемдөө жана билимдер көрсөтмөлүү – аң-сезимдүү ой-жүгүртүүлөргө алып келгендей деңгээлде берилиши керек.

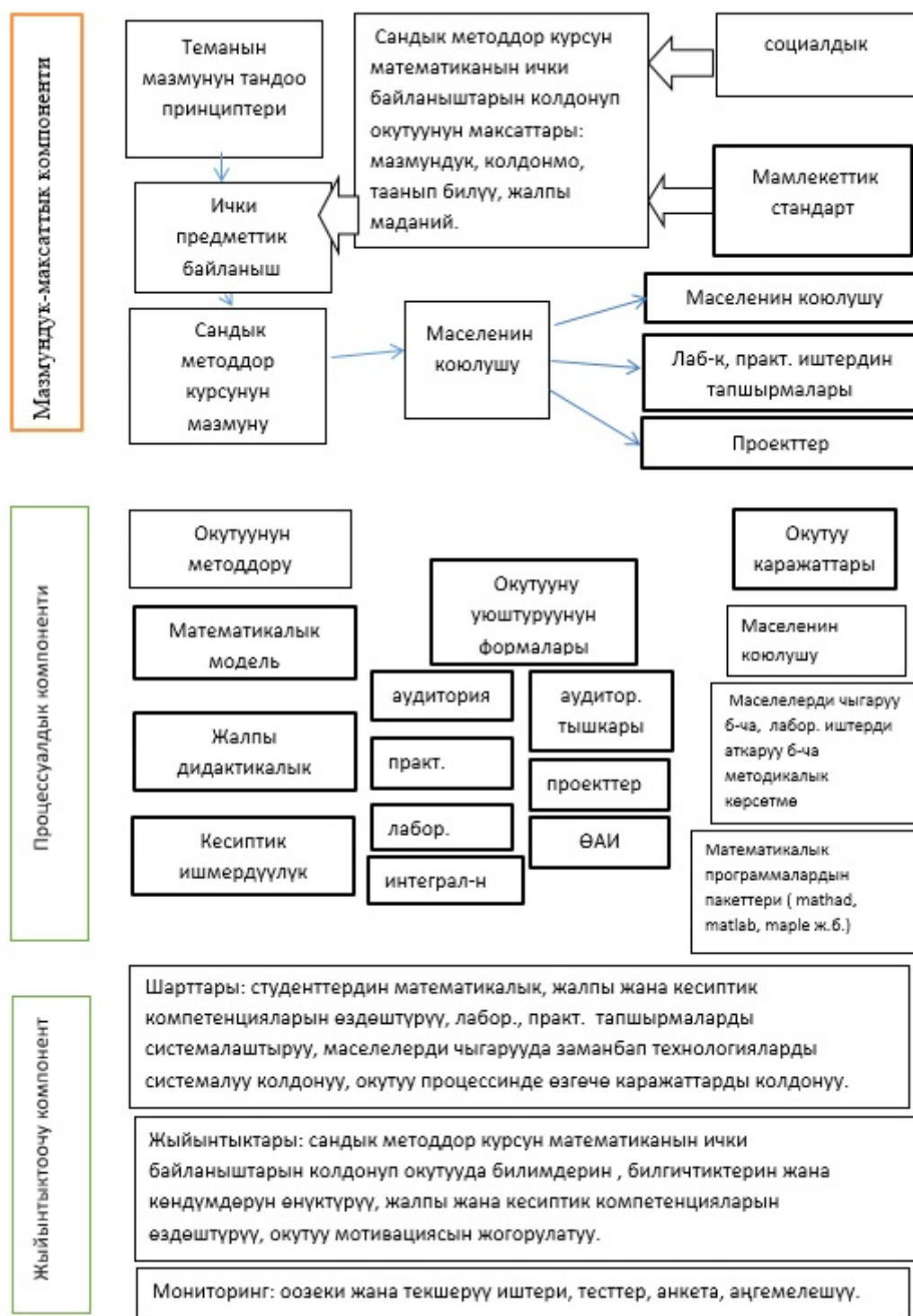
Ал үчүн студенттердин лабораториялык иштерди, долбоордук тапшырмаларды жана өз алдынча иштер, маселелерди аткаруусу зарыл. Көпчүлүк учурда маселелер негизги ролду ойнойт, ошондой эле, алар өз убагында математиканын ички

байланыштарын бекемдейт. Чынында эле, математикалык тил сандык методдордун түшүнүктөрүнүн зарыл болгон пропедевтикасын берет.

Билимдердин деңгээлинде ишке ашырылган предметтин ички байланыштары, студенттердин предмет боюнча жалпыланган билимдерди өздөштүрүүнү максат кылууга багытталат, ишмердүүлүк деңгээлинде - бир предметтин ар кандай темаларынан жалпы ишмердүүлүк системасын түзүү максатталат.

"Алгебралык жана трансценденттик тендемелердин жакындаштырылган чыгарылыштарын табуу" темасын окутууда "теңдеме", "тамырларга ажыратуу", "график", "удаалаш методу" түшүнүктөрү жана башка мүнөздүү түшүнүктөр колдонулат. Жогорудагы математиканын ички байланыштарын жаңы түшүнүктү берүүгө колдонуп, биз билим деңгээлинде тил аркылуу ишке ашырылганын көрөбүз. Тема боюнча маселелерди чыгаруу процессинде, жакындаштырып чыгаруу методдорун колдонуу менен, алгебралык жана трансценденттик тендемелер, билим деңгээли боюнча колдонмо бөлүгүнүн жардамы менен математиканын ички байланыштары ишке ашат.

Теңдеме, тамырларга ажыратуу, график, удаалаш методу түшүнүктөрүн актуалдаштыруудан репродуктивдүү деңгээлдеги ишмердүүлүктөгү математиканын ички байланыштарына келебиз. Алгебралык жана трансценденттик тендемелердин жакындаштырылган чыгарылыштарын табуу жана чыгаруу жолдорун салыштырып, биз продуктивдүү ишмердүүлүктүн негизинде ишке ашырылган ички предметтик байланышка кайрылабыз.



1 – сүрөт. Сандык методдор курсун математиканын ички байланыштарын колдонуп окутуунун дидактикалык модели.

Башкача айтканда, эгерде методика окуу ички предметтик байланыштардын экинчи түрү материалын тандоого жана конструкциялоо процессин ишмердүүлүк деңгээлинде ишке ашат жана окутуу өнүктүрүүгө багытталса, анда билимдердин жана таанып - билүү ишмердүүлүгүнүн деңгээлинде байланыштар ишке ашырылат, бирок

натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча талаптарын коёт.

Ички предметтик байланыштын биринчи түрү объективдүү, ал эми экинчиси окутуу процессинде субъективдүү жагы болуп саналат. Мурда үйрөнгөн фактыларды, түшүнүктөрдү колдонуусуз математика курсун элестетүү мүмкүн эмес. Математика курсун окутуунун башында, мисалы, сан, өзгөрмө, чоңдук, модель ж. б. түшүнүктөрү кийинки окутуу материалын толуктайт. Окутуу предметинин логикалык түзүлүшүндө, окутуу процессинде логикалык - математикалык байланышты эске албасак болот деген жыйынтык чыгарсак логикага карама - каршы келет.

Ошондуктан, окутуучу лекция, практикалык сабакка даярданып жатканда, окуу материалдарынын ядросун аныктоо зарыл экендигине көңүл бурушу керек. Ошол эле учурда, ишмердүүлүктүн деңгээлинде ички предметтик байланыштарды ишке ашыруу окутуучу жана студенттердин ишмердүүлүгүнөн көз каранды болот.

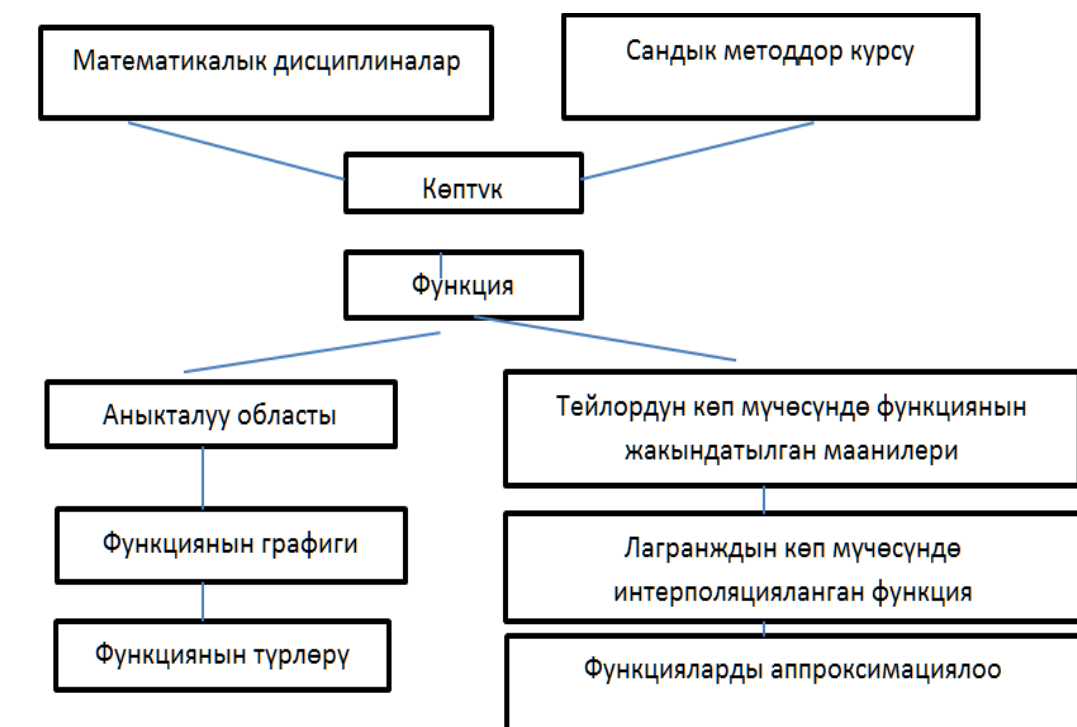
Мында, логикалык жана методикалык байланыштар ишке ашырылышы мүмкүн. Мисалы, "Сызыктуу теңдемелер системасын жакындаштырып чыгаруу" темасын окутууда, сызыктуу эмес теңдемелер системасы менен окшоштукту жүргүзөбүз. Бардык өзгөчөлүктөрү жаңы түшүнүк катары киргизилет. Башка учурда, сызыктуу жана сызыктуу эмес теңдемелер арасында окшоштук келтирилет. Бул учурда, окшоштук методун колдонуп, биз математиканын ички байланышын ишке ашырууга өтөбүз. Сандык методдору тармагындагы студенттердин практикалык көндүмдөрдү түзүү үчүн шарттардын бири математикалык тилди билүүсү болуп саналат.

Сандык методдор курсу студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө кесиптик багытталган окутуу болуп саналат [1, 22-6.].

Логикалык ойлоо математиканын методун көрсөтөт, ошондуктан аны үйрөнүү логикалык ой жүгүртүүнү тарбиялайт, себеп - натыйжа байланыштарын туура орнотууга мүмкүндүк берет. Математиканы түшүндүрүү стили, анын тили сүйлөө речине таасирин тийгизет.

Практикалык, лабораториялык иштерди аткаруу үчүн студенттер хорда жана жөнөкөй итерация, кесиндини тең экиге бөлүү ж.б. методдору менен теңдемелердин жакындаштырылган чыгарылыштарын табуу үчүн, алардын теориялык негиздерин жана ыкмаларын жана графикалык, программалык пакеттердин математикалык мүмкүнчүлүктөрүн пайдалана билүүсү, ар кандай математикалык жана программалык тилдерге ээ болуусу керек.

Окутуучунун милдети ички түшүнүктөрдүн байланыштарын ишке ашырууну тандоонун максаты, маанилүү белгилер аркылуу түшүнүктөрдү калыптандыруу, түшүнүктөрдүн ортосундагы логикалык байланыштарды түзүү менен студенттердин окуудагы таанып - билүүчүлүгүн калыптандыруу аркылуу билимдердеги жасалмалуулукту жоюу болуп саналат. Мазмуну менен структурасынын тактыгы, толук аргументтештирүү аркылуу түшүнүккө жетүү үчүн, студенттердин ишмердүүлүгүн жакшы уюштурууга терең көңүл буруу. Толук аргументтүүлүк түшүнүктөрдү жана алардын касиеттерин, теоремаларды далилдөөнүн методдорун, белгилүү бир системада маселелерди чыгаруу жана бул ыкмалар менен ийгиликтүү иш алып баруу болуп саналат. Бул студенттин курстун жалпы мазмунун жана структурасын түзүүгө системалуу иш алып барууга жардам берет жана багыттайт.



2-сүрөт - "Математикалык дисциплиналар" жана "Сандык методдор" курсунун логикалык - математикалык байланыштары.

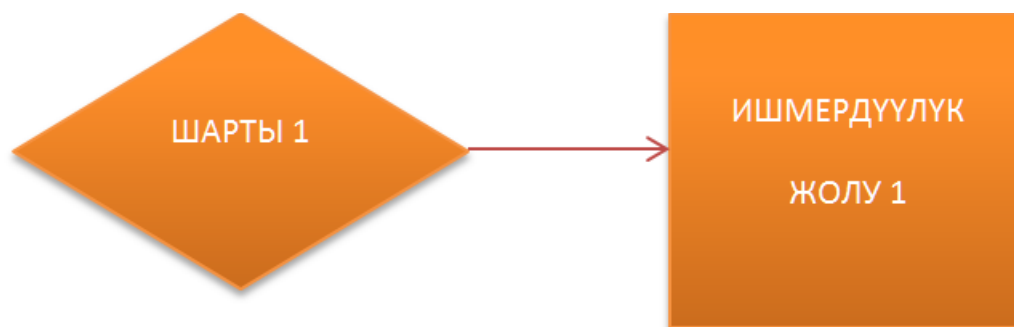
Жалпысынан алганда, маселелер бир түрдөгү ойнойт: маселенин коюлушу; тамырларды бөлүү; микро кайталоонун ролун аткарат. Жогоруда кесиндини тең экиге бөлүү; жөнөкөй итерация методу; айтылгандай, кайталоо ички предметтик итерация методунун каталыгын баалоо; хорда методу; байланыштарды ишке ашырууда маанилүү ролду жаныма методу; комбинирленген метод.

Бул байланыштар төмөнкү схемада көрсөтүлдү (3- сүрөт).



3- сүрөт. "Бир өзгөрмөлүү теңдемелерди жакындаштырып чыгаруу" темасындагы математиканын ички байланыштары.

Эгерде айрым бир шарт өзгөчө туура чечим байланыштуу болгон учурда мындай жагдай кабыл алууда белгилүү бир ишмердүүлүк менен тандоону, анализди, синтезди (4-сүрөт) талап кылат.



4 - сүрөт. Коюлган шарттын белгилүү бир ишмердүүлүк менен байланышы.

Студент бир гана жоопту талап кылган маселени чыгарууда, жыйынтыгын алуу үчүн кандайдыр бир удаалаштыкты түзүү ырааттуулугунан өтөт.

Студенттер төмөндө каралуучу мисалда дифференциалдык теңдемелер жакындаштырып чыгарууда Эйлердин методун жана ЭЭМде Паскаль программалоо тилин колдонуп чыгарышат. Мында математиканын ички байланыштары ишке ашырылат, б.а. студенттердин дифференциалдык теңдемелер түшүнүгү жөнүндө ой – жүгүртүүлөрү болушу керек.

2 - мисал. $y(0) = 1$ баштапкы шартында, $h=0.1$ кадамы менен $y' = \frac{y-x}{y+x}$

дифференциалдык теңдемени $[0,1]$ кесиндисинде Эйлердин методун колдонуп чыгаргыла.

Чыгаруу: Аргументин удаалаш маанилери: $x_0 = 0, x_0 = 0,1, x_0 = 0,2, \dots, x_0 = 0,9, x_0 = 1$ үчүн изделүүчү функциянын маанилерин эсептейбиз:

$$y_1 = y_0 + h \cdot f(x_0, y_0) = 1 + 0,1 \cdot (1-0)/(1+0) = 1,1;$$

$$y_2 = y_1 + h \cdot f(x_1, y_1) = 1,1 + 0,1 \cdot (1,1-0,1)/(1,1+0,1) = 1,183;$$

$$y_3 = y_2 + h \cdot f(x_2, y_2) = 1,183 + 0,1 \cdot (1,183-0,2)/(1,183+0,2) = 1,254;$$

$$y_4 = y_3 + h \cdot f(x_3, y_3) = 1,254 + 0,1 \cdot (1,254-0,3)/(1,254+0,3) = 1,315;$$

$$y_5 = y_4 + h \cdot f(x_4, y_4) = 1,315 + 0,1 \cdot (1,315-0,4)/(1,315+0,4) = 1,368;$$

$$y_6 = y_5 + h \cdot f(x_5, y_5) = 1,368 + 0,1 \cdot (1,368-0,5)/(1,368+0,5) = 1,414;$$

$$y_7 = y_6 + h \cdot f(x_6, y_6) = 1,414 + 0,1 \cdot (1,414-0,6)/(1,414+0,6) = 1,454;$$

$$y_8 = y_7 + h \cdot f(x_7, y_7) = 1,454 + 0,1 \cdot (1,454-0,7)/(1,454+0,7) = 1,489;$$

$$y_9 = y_8 + h \cdot f(x_8, y_8) = 1,489 + 0,1 \cdot (1,489-0,8)/(1,489+0,8) = 1,519;$$

$$y_{10} = y_9 + h \cdot f(x_9, y_9) = 1,519 + 0,1 \cdot (1,519 - 0,9) / (1,519 + 0,9) = 1,544;$$

$$y_{11} = y_{10} + h \cdot f(x_{10}, y_{10}) = 1,544 + 0,1 \cdot (1,544 - 1) / (1,544 + 1) = 1,565.$$

Эсептөөнүн жыйынтыгы төмөнкү таблицада берилет.

X	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1
Y	1,1	1,183	1,254	1,315	1,368	1,414	1,454	1,489	1,519	1,565

Эгерде, студент мисалдагы жакындатып чыгаруулардын талаптарын билбесе, анда маселенин чыгарылышы ага жеткиликтүү болбой калат. “Билимдерди кеңейтүү объектинин элементтерин аңсезимдүү өздөштүрүүнүн түшүнүү шарты болуп саналат” [3, 12-б.].

Бирок, билимдердин кеңейтилиши элементтердин ортосунда өз ара байланыштардын пайда болушу менен гана мүмкүн. Билимдерди кыскартуу студент ачык айкын маанисин, мазмунун жана жалпы билимдерди ачып бергенде келип чыгышы мүмкүн.

Пайданылган адабияттар

1. Билюк А.В. Дидактические пути осуществления внутрипредметных, междисциплинарных и междисциплинарных связей в процессе обучения : автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.В. Билюк. – Киев, 1978. – 25с.
2. Болжурова И. С. Качество образования – главный критерий доверия // Газета "Кут билим" 16 мая 2003. – С 3-4
3. Брушлинский А.В. Психология мышления и кибернетика. - М.: Мысль, 1970. - 202 с.
4. Богус В.А. Алгоритмизация обучения как один из методов осуществления внутрипредметных связей при изучении математики / В.А. Богус, Л.А. Тузина – Майкоп: Б. И., 1989. – 37 с.
5. Богус В.А., Внутрипредметные связи элементов математического анализа в курсе математики средней школы : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.02 / [Место защиты: Моск. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина] : Москва, 1988. – 16 с.
6. Быкова Н.П. Графовое моделирование как средство оптимизации междисциплинарных связей в процессе обучения учащихся 8-10 классов решению алгебраических и физических текстовых задач : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.02 / Ом. гос. пед. ун-т : Омск, 2006. – 21 с.
7. Василенко О.А. Формирование междисциплинарных понятий при обучении математике в основной школе : дис.....канд. пед. наук : 13.00.02 / Василенко Ольга Алексеевна; [Место защиты: Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена] : Санкт-Петербург, 2007. – 134 с.
8. Великанов К.В. Система развития понятия функции в современном курсе математики: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / НИИ содержания и методов обучения АПН СССР. – М., 1982. – 18 с.
9. Вержбицкий В. М. Основы численных методов. М., 2002, или Вержбицкий В. М. Основы численных методов. 2-е изд., перераб. / В. М. Вержбицкий. – М.: Высшая школа, 2005.
10. Воеводин В. В. Численные методы алгебры. Теория и алгоритмы / В. В. Воеводин. – М.: Наука, 1966.
11. Выгодский Л.С. Мышление и речь: Психологические исследования. / Л.С.

Бердигулова Назира Арсыбековна
соискатель КНУ им. И.Арабаева
ФАКТЧЕКИНГ - МААЛЫМАТ МЕЙКИНДИГИНДИГИН
ЖАҢЫ ТҮРҮ

Бердигулова Назира Арсыбековна
И.Арабаев атындагы КМУнун изденүүчүсү
ФАКТЧЕКИНГ - НОВЫЙ ВИД ИНФОРМАЦИОННОГО
ПРОСТРАНСТВА

Berdigulova Nazira Arsybekovna
I.Arabaev Kyrgyz State university,
FACTCHECKING IS A NEW KIND OF INFORMATION
SPACE

Аннотация: *Макалa журналистиканын багыттарынын бири болгон фактчекинг жөнүндө сөз болот. Фактчекинг - айтылган сөздөрдү текшерүүнүн жол-жобосу (журналисттик, чечендик, ж.б.), фактылар менен айтылган сөздөрдүн дал келишин аныктоо.*

Негизги сөздөр: *фактчекинг, жасалма, факт, фейк, журналистика, ишенимдүүлүк, бурмалоо, маалымат мейкиндигин, электрондук төлөмдөрдү өткөрүү, популизм, манипуляция, верификация.*

Аннотация: *В статье рассматриваются одно из направлений журналистики . Фактчекинг - это процедура проверки определенных высказываний (публицистических, ораторских и т.п.) на соответствие сути высказываний самим фактам, приведенных в высказываниях.*

Ключевые слова: *фактчекинг, инструменты фактчека, факты, фейк, журналистика, достоверность, искажение, информационное пространство, электронные платежные средства, популизма, манипуляций, верификация.*

Annotation: *The article discusses one of the ways of journalism. Factchecking is a procedure for checking certain statements (journalistic, public speaking, etc.) for the essence of the statements to the facts given in the statements.*

Keywords: *factcheeking, factual tools, facts, fake, journalism, authenticity, distortion, information space, electronic means of payment, populism, manipulation, verification.*

Очень важным на данный момент вопросом является информационное взаимодействие в различных сферах нашей жизни. Например, большинству из нас хочется намного меньше стоять в разных очередях, следить за успеваемостью ребенка в школе через интернет, а также многое другое. Это все теперь стало возможным благодаря активному развитию информационных технологий. Мир сейчас развивается с такой скоростью, что многим даже сложно представить это. Именно поэтому стоит рассмотреть такое понятие, как информационное пространство. Большинство из нас согласится, что это реальный прорыв в коммуникациях – теперь по всему миру доступны голосовые звонки, каналы связи стали заметно шире, технологии передачи данных стали более скоростными. Теперь за считанные секунды можно преподнести информацию собеседнику, находящемуся на другом конце света. Все это позволяет создать развитое информационное пространство. Однако стоит подумать над тем, что требуется, чтобы выйти на такой совершенно новый уровень.

С появлением электронных платежных средств, возможности каждого человека стали заметно шире. Виртуальные деньги постепенно вытесняются пластиковыми картами, но на данном этапе оба эти платежные средства одинаково популярны. Информационное пространство позволяет теперь заниматься обучением через интернет, не покидая дома или рабочего места. Онлайн можно получить даже высшее образование (дистанционное образование) в каком-то зарубежном университете. Кроме того, для каждого доступно участие в полезных конференциях и вебинарах, что позволяет заводить массу полезных знакомств. Теперь через интернет можно делать всевозможные покупки, при этом не столь важно, еда это или одежда, какие-то услуги.

В качестве материального подтверждения формирования глобального информационного пространства можно назвать интернет, однако его нельзя считать единственным фактором формирования информационной цивилизации.

Термин «информационное пространство» был заимствован социально-гуманитарными науками из физики, где означал возможность сосуществования различного рода явлений и факторов. В философском звучании в это понятие вкладывается несколько иные смыслы, например, в рамках кибернетического подхода информационным пространством называется совокупность источников информации, баз данных и объединяющих их сетей и технологий. В философско-методологическом измерении под информационным пространством понимается среда распространения информации в социуме, находящаяся под влиянием культурных, экономических, политических, технологических и других факторов[1].

Понятие «фактчекинг» пришло в информационное пространство из традиционной журналистики. Точнее из принципов работы редакции: редакционный фильтр – необходимое условие в технологии работы журналиста. Технология эта обусловлена этическими принципами:

независимость, объективность, беспристрастность, точность. Благодаря соблюдению этих принципов появляется доверие аудитории и формируется репутация издания, телевидения и радио.

Несомненно, у фактчекинга – как нового жанра журналистики, существуют черты, присущие лишь ему, как особому виду деятельности. Но, прежде чем рассмотреть особенности структур фактчекинговых материалов, следует кратко остановиться на основных элементах и структуре такого жанра журналистики как классическое журналистское расследование.

Журналистское расследование в силу, прежде всего, специфики своей цели и результатов, предмета отображения, средств, методов, условий осуществления, все больше заявляет о себе как о самостоятельном явлении. Оно имеет свой набор целей, средств, методов реализации и определенный объект исследования. Объектом исследования фактчекинга, прежде всего, должны быть общественно-значимые факты, а также публичные заявления высокопоставленных чиновников. Как и любой журналистский материал, фактчекинговый материал начинается с какого-нибудь информационного повода. Любое общественно-значимое событие: резонансный озвученный факт или громкое событие общественной значимости, может послужить началом исследования.

Факт-чекинг (англ. fact checking — «проверка фактов») — это проверка достоверности полученных фактов в СМИ. Факт – подкрепленное надежными свидетельствами событие, которое действительно произошло. У разных людей может быть разный взгляд на одно и то же событие, но с фактами не поспоришь. Именно поэтому факт должен быть не просто установлен, но и проверен и доказан. Для журналиста-фактчекера объективное освещение событий означает правдивое воспроизведение фактов, действительности. Поэтому искажение фактов – это преступление против объективности и

беспристрастности. Совсем плохо, когда это умышленная манипулятивная конструкция.

Фейк – информационная мистификация или намеренное распространение дезинформации в социальных медиа и традиционных СМИ[2]. Фейк – от английского fake – фальшивый, поддельный. Фейк – это ложные новости или сообщения, которые генерируются в онлайн-пространстве. Фейки могут выглядеть как комментарии под реальными новостями, как личные мнения, высказанные в социальных сетях. Целью фейков является придание ложным фактам вес и значимость, внедрить их в различные информационные каналы, чтобы охватить как можно большую аудиторию. Фейки содержат лживые факты, которые могут быть легко опровергнуты. Как правило, фейки подаются под громкими и сенсационными заголовками.

Фактоид – в современных цифровых коммуникациях все более актуальным становится понятие «фактоид». Это изначально несуществующий факт, который, будучи опубликованным в медиа пространстве, получает живую реакцию и оценку. А они в свою очередь, влияют на действительную картину реальности. Фактоид, по сути, очень близкое понятие к фейку. От английского factoid (fact – факт и греческого oid от eidos – форма, вид). Опубликовано официальное сообщение, которое становится «реальным», «истинным» в результате самого факта его обнародования[3].

Главное оружие фактчекера — это сомнение. Профессиональное недоверие, проверка реальности на прочность. Газетные сплетни, слухи, домыслы, манипуляции, фейки, технические ошибки и опечатки – всему этому и противостоит фактчекинг. Это мощное оружие, в сфере массовых коммуникаций. Чтобы овладеть искусством фактчекинга, нужно освоить и придерживаться первоисточнику или подтверждение информации из нескольких независимых источников. Никогда не бывает лишним проверить информацию из разных источников, взять

комментарии экспертов и людей по теме. Но нужно отделять источник от комментария, в том числе для лучшего понимания контекста читателями. Также всегда нужно спрашивать противоположную сторону, если все время придерживаться одной позиции, то материал теряет объективность. В работе журналиста часто присутствует соблазн поддаться общему настроению и выдать желаемое за действительное, идя на поводу «сенсаций». Но нужно помнить, что точность фактов важнее сенсации.

Год назад слово “фактчек” не было столь популярным как сейчас. Разумеется, журналисты при подготовке материалов всегда использовали различные инструменты и проверяли достоверность информации у ее источников. На сегодняшний день ситуация изменилась. В июле 2018 года в стране появился новый ресурс по проверке данных, называемый factcheck.kg. Появление этого ресурса продиктовано самим временем и ситуацией, сложившейся в информационном пространстве. В современном мире потребители информации как никогда нуждаются в правдивой, сбалансированной, верифицированной информации.

При этом, как и производители, так и потребители информации ежедневно сталкиваются с огромными объемами самой разной информации, от умения ориентироваться в которой во многом зависят результаты его деятельности. В тоже время в условиях информационного общества вероятны многочисленные риски и опасности при доступности большого объема информации, все сложнее становится ориентироваться, получать и перерабатывать действительно достоверные сведения. Потенциал информационного общества может быть использован как для просвещения, так и для манипулирования сознанием и поведением человека.

Верификация – это важный неотъемлемый инструмент современной журналистики. Проверка фактов лежит в основе журналистской деятельности, и сейчас это особенно актуально. Проблем, связанных с

этим явлением достаточно много: с одной стороны, мы сталкиваемся с неумением или нежеланием производителей информации верифицировать новости, а с другой – с неумением или нежеланием общества отличать достоверную информацию от недостоверной.

На разоблачение популизма, манипуляций, недостоверных фактов нацелен фактчекинг – современный инструмент расследований, который имеет уникальный концепт и технические особенности[4].

В процессе фактчеккига необходимо также разделять информацию и сам источник. Точнее, проверять и то, и другое. Благодаря Интернету и социальным сетям всегда можно найти следы деятельности человека, связаться с родственниками и друзьями, опросить коллег и знакомых.

Риск заключается в невероятной легкости создания фиктивных страничек в социальных сетях. Именно с подобных аккаунтов и льются потоки дезинформации. Люди с самыми лучшими намерениями также склонны к преувеличениям и недоразумениям, иногда они невольно сталкиваются с неточностями в изложении фактов. Неспособность качественно проверить контент, полученный из социальных сетей, ставит с трудом завоеванное доверие и отношения с читателями под угрозу.

И так, фактчекинг – это не свод незыблемых правил. Это, прежде всего, ответственность, заинтересованность и неравнодушие проверяющего – фактчекера, понимание медиаландшафта плюс знание технологий и сервисов.

Список использованной литературы:

1. А.Гороховский «Фактчекинг как тренд журналистских расследований. Возможности и перспективы». Практическое пособие.
2. Watchdog journalism. <https://www.slideshare.net/jonesapollo/watchdog-journalism>
2. Памятка «Простые приемы факт-чекинга». <http://mediarazvitie.ru/education/id/11/>
3. Журналистское расследование. История метода и современная практика. <http://evartist.narod.ru/text14/60.htm>
4. Словарь журналистских терминов
5. www.mediatoolbox.ru/factchecking/
6. Термин «фактоид» был введен в 1973 году американским писателем-романистом Норманом Мейлером в его биографии Мэрилин Монро. Он относит к фактоидам «факты, не существовавшие до того, как они появились в журнале или газете».

Күнпейіс Ж. Қ

Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университетінің «Кәсіптік білім және бейнелеу өнері» кафедрасының доценті., п.ғ.к. Шымкент қаласы, Түркістан облысы, ҚР.

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ОЮ-ӨРНЕКТЕРІНІҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК РОЛІ

Күнпейіс Ж. Қ.

К.п.н., доцент кафедры «Профессиональное образование и изобразительное искусство» Областного социально-инновационного университета, г. Шымкент, Туркестанская область, РК.

ИСТОРИЯ КАЗАХСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОРНАМЕНТОВ И РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ

Künpeyis Z.K.

Ph.D., Associate Professor of the Department "Vocational Education and Fine Arts" of the Regional Social and Innovative University, Shymkent, Turkestan Region, RK.

HISTORY OF KAZAKH NATIONAL ORNAMENTS AND THE ROLE OF EDUCATION

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстанның ұлттық ою-өрнектерінің шығу тарихы және оның оқыту барысындағы тәрбиелік мәні жайында баяндалады. Қол өнер бұйымдарының түрлері және олардың ерекшеліктерін айқындап көрсетілген

Түйінді сөздер: Тоқыма өнері, қазақ қол өнері, технология, гобелен.

Аннотация: В данной статье рассматриваются научные труды ученых и исследователей изучивших виды, способы применения, воспитательные значения казахских национальных орнаментов.

Ключевые слова: орнамент, виды орнаментов, ученые - этнографы, эстетический вкус, эстетическое воспитание, зооморфные узоры.

Annotation: This article discusses the scientific work of scientists and researchers who have studied the kinds, methods of use, educational value of Kazakh national ornaments.

Keywords: ornament, ornamental species, ethnographers, aesthetic taste, aesthetic education, zoomorphic patterns.

Қазақ халқының қай заманда болмасын адамзат баласының алдында тұратын ұлы мақсат мұраттарының ең бастысы – өз халқының, өз ұлтының тәлім-тәрбиесін жалғастыратын салауатты да саналы ұрпақты тәрбиелеу болып саналады. Осы ұлы мақсаттарды орындау барысында бүгінге дейін егемендік еліміздің болашақ жас ұрпақтарының бойындағы эстетикалық талғамдарын, қарым-қабілетін дамыту мәселесі туралы кеңестік жаңашыл-педагог ғалымдарымыз бен отандық ғалымдарымыз ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізгендігі туралы басылым беттерінде көрініс тапқанын дәлелдейді[1].

Атап айтар болсақ, ұлттық өнеріміздің ең негізгі басты түрі қазақ ою-өрнектерін ғылыми негізде зерттеу ісімен еліміздің бірқатар өнертанушы ғалымдарымыздың дайындаған еңбектерінде қазақ

ою-өрнектерінің түрлері, атаулары, олардың шығу тарихы туралы көптеген құнды деректер жиналған.

Өсіресе өнертанушы ғалым М.Өмірбекованың еңбегінде бұл мәселе жан-жақты зерделегенін көреміз. Өнертанушы ғалым қазақ қолөнерінің барлық түрінде кездесетін ою өрнектерімізді жинақтай отырып, зерделеп, қазақ ою өрнектерінің топтамасын ұсынған [2].

Сондай-ақ Республика аумағында кездесетін ұлттық бұйымдарымызда кеңінен қолданылатын ою-өрнектерді зерттеу ісінің тарихы, ою-өрнектің шығу тегі мен дамуы, мазмұны дәйекті түрде зерттеуші ғалым К. Ибраеваның еңбегінде кеңінен қарастырылады. Ғалым әрбір өрнектің шығу тегін, мифологиялық немесе биологиялық негізі туралы пікір-таластарды талқылап, оларға өзіндік тұжырым

жасайды. Сол сияқты ою-өрнектің негізгі міндеті безендіру ме, жоқ әлде бейнелеу ме деген пікірталасты да қарастырып, ол екі міндеттің өзара байланысты екендігі құптап, ою-өрнектерді жіктеп топтастыруға да назар аударады [3].

Осындай зерттеулердің қатарына біз жоғарыда атап өткен өнертанушы ғалым М.Ш. Өмірбекованың ою-өрнектерге қатысты еңбектерін ерекше атап, мыңнан астам ою-өрнектің ежелгі және осы заманғы нұсқалары мен оның даму тарихы, теориясы мен типологиясын кеңінен зерделеп көрсетілгендігі атап өтілген.

Көрнекті ғалым, этнограф-тарихшы М.С.Мұқанов өз ғылыми зерттеулерінде де қазақ ою-өрнегіне қатысты толық мағлұмат береді. Әсіресе, ғалым ою элементтерінің аттарының материалдық дүниедегі жан-жануарлардың дене мүсіндеріне қарай, өсімдік сабақтары мен жапырақтарының сыртқы бейнелеріне немесе, геометриялық фигуралардың жаратылу ерекшеліктеріне қарай аталынатын көрсетеді. Тіпті олардың арасында аңыз-ертегілерде айтылып жүрген айдаһарлардың бейнесінен бастап, бүгінгі күнгі космосты игеру тақырыбына дейінгі атаулар мен элементтер де кездеседі.

Қазіргі уақытта халқымыздың өркендеп өсіп отырған шағында еліміздің төл мәдениетіне лайықты кейбір ою элементтері өздерінің бастапқы мәнін жойып, жаңа мағынада өмірге қайта оралып отырғанын байқаймыз. Дегенмен бүгінгі таңдағы кейбір ою жасаушы шеберлердің туындыларында ертеректе дүниеге келген оюлардың элементтері аз кездеседі десек те болады. Бұл жағдай қазіргі заманда ою-өрнектің өз құнын жойғаны емес, керісінше, жаңа өмірге лайық бағыт алып, жаңаша өріс тапқанын көрсетеді.

Ал, халқымыздың ұлттық ою-өрнек өнерінің тарихи мәні жөнінде айтар болсақ, қазақ халқының қолөнерінің кез - келген саласында кең қолданылып келген, өнердің өте көне, әрі күрделі түрі, ою-

өрнек өнері деп білеміз. Қазақтың қолтума сәндік өнерінің барлық түрлерінде оюлар мен өрнектер алғашқы элемент ретінде кеңінен қолданылады деп нақты айтуымызға негіз бар.

Сондықтан, қазақ халқының кез-келген ою-өрнегінің бірнеше ондаған ғасырлық тарихы бар, атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып, үнемі қолданыста болып, дамып келе жатқан өнер түрі. Оған мысал ретінде «Сырмақ шерткен сыр» атты аңыз әңгімесін айтуға болады.

Сондықтан ою-өрнек ғасырдан-ғасырға, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан қазақ халқының мәдени мұрасының ажырамас бір бөлігі. Сол ою-өрнек арқылы халқымыз өз тыныс-тіршілігін, мәдениетін, өнерін, мәдени құндылықтарын, жоғары деңгейде дамыған тұрмыстық қажеттіліктерді ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп келеді. Келешек ұрпақ мақсаты осы киелі өнерді әрі қарай дамыта отырып, көздің қарашығындай сақтау.

Этнография ғылымының көшбасшыларының бірі Х.А. Арғынбаев, Ә.Х.Марғұлан және М.С. Мұқанов секілді өз зерттеулерінде дәстүрлі ер адамдар айналысқан қолөнер түрлерінің болмысы мен мәнін қарастырды.

Ғалым өз еңбегінде қолөнердің барлық түрлерін қамти отырып, оның жасалуы, жергілікті өзгешеліктері мен қолданылатын ою-өрнектердің ерекшеліктерінің тамырын тереңнен таратып көрсетеді. Ол өзі қарастырып отырған қолөнердегі жергілікті ерекшеліктерге баса назар аударып, «халқымыздың көрші елдермен экономикалық байланысына, мәдениет саласындағы бір-біріне тигізген игі әсеріне, ертеден қалыптасқан өнер дәстүріне және жергілікті жерлерде жиі кездесетін шикізат түрлеріне де тікелей байланысты», - деп те тұжырымдайды[4].

Ою-өрнектің өркендеуіне ата-бабаларымыздың сезімдік-талғампаздық дүниесі, қоршаған табиғат аясы, өскен ұясы, туған жердің қасиетті топырағының

ықпалы зор. Әр халыққа, ұлтқа тән өзіндік ою-өрнек негіздері қалыптасып дәстүр алды Ою-өрнектің тұрмыста пайдалану ауқымы өте кең. Оюдың жекеленген тармақтарынан бастап үш түп, бес түп, алты, жеті, сегіз, тоғыз т.б. тармақтарынан әрі қарай өрбіп, кеңейе беретін күрделі оюлар да біздің ұлттық дәстүрімізге тұрмыста үнемі қолданыс тауып келген. Айшығы мол, жасалуы күрделі, өте нәзік оюлар ертеректе хандардың салтанат сарайларын, үйлердің ішін, күрделі діни кесенелерді безендірген.

Қорыта келгенде, ұлтымыздың әрбір қолөнер шеберлері ою-өрнекті әр заттың өзіне лайықтап, жарасымын, үйлесімін, сәнін тауып жасай білген. Жасаған затпен ою-өрнек бір-бірімен өте сәнді қабысып, шынайы көркемдік беріп отырған. Осындай әсемділікті таңдай білген хас шеберлер, оюшы зергерлеріміз әрбір ою-өрнекке бояу түрлерін пайдалануды да жете меңгергендігін байқаймыз.

Пайдалынған әдебиеттер

1. *Күнпейіс Ж.К.* Мектеп оқушыларын ұлттық өнерге баулудың мүмкіндіктері. «Жаңа формацияда кәсіптік білім берудің өзекті мәселелері» атты III- дәстүрлі Халықаралық ғылыми- тәжірибелік интернет конференциясының материалдары жинағы. Түркістан -Мәскеу 2015.
2. *Қасиманов С.* Қазақ ұлттық өнерінің кейбір түрлерінің өзіндік ерекшеліктері. Алматы. «Қазақстан» - 1993.
3. *Өмірбекова М.Ш.* Қазақ халқының дәстүрлі өнері. Алматы. «Кітап» ААК 2004.
4. *Болатбаев Қ.* Болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерін дайындау процесінде халықтық педагогиканы қолдану. Педагогика ғылымдарының кандидаттық ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациялық жұмыс материалдары. Алматы. 1995.

Нармаматова Гүлзада,
 филология илимдеринин кандидаты, Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин окутуучусу
КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ГРАММАТИКАСЫН КОММУНИКАТИВДИК ЫКМАНЫН
НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУ

Нармаматова Гүлзада,
 кандидат филологических наук, преподаватель Кыргызско-Турецкого университета «Манас»
ОБУЧЕНИЕ ГРАММАТИКЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОМОЩИ КОММУНИКАТИВНОГО
МЕТОДА

Narmamatova Gulzada,
 candidate of Philology, teacher of Kyrgyz-Turkish University "Manas"
LEARNING GRAMMAR OF THE KYRGYZ LANGUAGE BY MEANS OF COMMUNICATIVE
METHOD

Аннотация: Макалада чет элдик студенттерге кыргыз тилинин грамматикасын коммуникативдик ыкманын негизинде окутуу тууралуу сөз болот.

Түйүндүү сөздөр: Грамматика, когнитивдик ыкма, коммуникативдик ыкма, визуалдуу кабыл алуу.

Аннотация: В статье речь идет об обучении иностранных студентов грамматике кыргызского языка коммуникативным методом.

Ключевые слова: Грамматика, когнитивный метод, коммуникативный метод, визуальное восприятие.

Abstract: the article deals with teaching foreign students the grammar of the Kyrgyz language by communicative method.

Key words: Grammar, cognitive method, communicative method, visual perception.

Тил үйрөтүүнүн тарыхында тилди кантип үйрөтүү маселеси дайыма олуттуу маселе катары ар кандай талаш-тартыштарды жаратып келген. Ошондуктан тил үйрөтүүдөгү колдонулуп жүргөн ыкмалардын жетишсиздиктерин толуктоо максатында улам жаңы ыкмалар иштелип чыгууда.

Тил үйрөтүүдө бул ыкмаларды туура колдонуу үчүн алгач ыкмалардын өзгөчөлүктөрүн, негизги принциптерин, артыкчылык, кемчилик тараптарын жакшы билиш керек.

Тил үйрөтүүдө негизинен төмөнкү ыкмалар колдонулат (1).

- Грамматика-которуу ыкмасы (Grammar-Translation Method)
- Түз ыкма (Direct Method)
- Угуу-сүйлөө ыкмасы (Audio-Lingual Method)
- Когнитивдик ыкма (Cognitive-Code Method)
- Коммуникативдик ыкма (Communicative Method)
- Тандама ыкмасы (Eclectic Method) ж.б.

Жогоруда берилген ыкмалардан кыргыз тилинин грамматикасын үйрөтүүдө коммуникативдик ыкманын өзгөчөлүгү, принциптери жана колдонулушу боюнча сөз кылмакчыбыз.

Коммуникативдик ыкма Европада 70-80-ж.ж иштелип чыккан. Коммуникативдик ыкманын иштелип чыгышында салымын кошкон Марджи С.Бернс «Тил – эки киши ортосундагы карым-катнашты шарттайт. Ал коом менен тыгыз байланышта. Ошондуктан тил үйрөтүүдө тилдик каражаттардын колдонулушун социалдык, кырдаалдык контексте караш керек» деген (2.).

Коммуникативдик ыкманын принциптери:

- Тилди коммуникативдик ыкманын жардамы менен үйрөтүүдө реалдуу турмуштагы кырдаалдарда, пикир алышууда талап кылынган тилдик каражаттарга көңүл бурулат.
- Студенттин оозеки жана жазуу түрүндө пикир алышуу көндүмдөрүн өстүрүүгө бирдей маани берилет.
- Кырдаал принциби мында мугалим студенттерге чыныгы турмушта кездеше турган кырдаалдарды түзгөнгө аракет кылат. Мисалы, дүкөндөрдө, көчөдө, күнүмдүк турмушта, иште, университетте сүйлөшүү ж.б Бул кырдаалдар ар бир жаңы өтүлө турган темага жараша өзгөрөт. Мисалы, аба-ырайы, соода-сатык, үй-бүлө ж.б.

- Жеке кишиге багытталуу принциби. Бул принциптин негизинде ар бир студент өзү жөнүндө айтып берүү, жазуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот (3).

Алтын көпүрө окуу топтому

Алтын көпүрө окуу китебинин грамматикасын үйрөтүүдө коммуникативдик ыкмага басым жасалат. Анткени бардык чөйрөдө тилдин коммуникациялык сапатына көңүл буруу тил үйрөтүүдөгү негизги маселелердин бири. Студенттерди кыргыз тилин үйрөнүүдө кыргыз тилинин грамматикасын ар кандай кырдаалдарда колдонуп, өз оюн даана билдире алуу деңгээлине жеткирүү. «Алтын Көпүрө» окуу топтомундагы грамматиканын берилиш өзгөчөлүктөрү

1. Жөнөкөйдөн татаалга карай түзүлгөн.

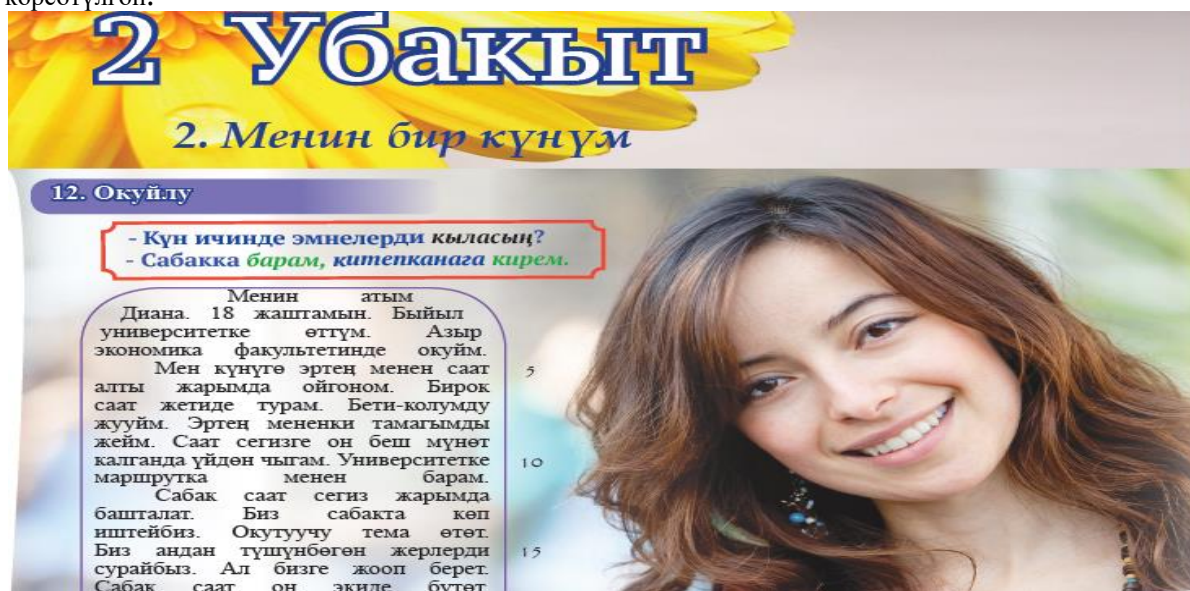
Грамматикалык темалар жөнөкөйдөн татаалга карай жайгаштырылган. Европа стандартына ылайык тил үйрөнүүнүн A1, A2, B1, B2, C1 деңгээлдери аркылуу бааланат. Мисалы, студент буюм-тайымдардын аттарын үйрөнгөндөн кийин эле алардын көп санда кандай аталарын үйрөнүшү керек. Ошондуктан көптүк мүчөнү билдирүүчү **-лар** мүчөсү алгачкы грамматикалык тема катары берилген.



2. Грамматикалык терминдер берилген эмес.

Чет элдик тил үйрөнүүчүлөрдүн негизги талаптарына ыңгайлуу грамматикалык темалар тандалып, жөнөкөйлөштүрүлүп, грамматикалык аталыштар аталбастан, мүчө катары, же аналитикалык форма катары берилген.

Мисалы, A1 деңгээлинде Убакыт темасында берилген грамматикага көңүл буралы, Кыргыз тилиндеги учур-келер чакты үйрөтүү максатында студенттин бир күндө жасай турган иш-аракеттери туурасында текст берилген. Грамматикалык калыпка көңүл бурдуруу максатында алгач кутучада мисалдар көрсөтүлгөн.



3. Аналитикалык формалар аркылуу үйрөтүлөт. Мисалы,

-га чейин

Атооч сөздөргө уланат.

Сөздүн акыркы тыбышы	Варианттар	Мисалдар
үндүү, жумшак үнсүз	-га чейин: шаарга чейин, айылга чейин, сууга чейин -ге чейин: бекетке чейин, Кеминге чейин -го чейин: саат онго чейин -гө чейин: көлгө чейин, үйгө чейин	Шаарга чейин ала кетиңизчи. Университеттен үйгө чейин беш-алты километр жол басыш керек.
каткалаң үнсүз	-га чейин: Таласка чейин, дем алышка чейин, жумушка чейин -ге чейин: университетке чейин, кризиске чейин -го чейин: Ошко чейин -гө чейин: көпкө чейин, саат үчкө чейин	Бул ишти дем алышка чейин бүтүр. Кризиске чейин жакшы жашадык.



- ① мен → мага чейин
сен → сага чейин
ал → ага чейин

Мисалдар:

Ага чейин бөлүм башчыбыз жок болчу.
Мага чейин канча киши менен тааныштың?

- ② бул → буга чейин
ушул → ушуга чейин
тигил → тигиге чейин
ошол → ошого чейин
ал → ага чейин

Мисалдар:

Буга чейин сага жакшы мамиле кылдым.
Ушуга чейин иштедиңби?

4. Кырдаал принцибине ылайык үйрөтүлөт.

A1 деңгээлиндеги алгачкы темаларда шарттуу ыңгайды уюштуруучу –са мүчөсү берилген. Анткени коммуникативдик ыкманын кырдаал принцибине ылайык кыргыз тилин үйрөнүп жаткан студенттердин алгачкы абалын эске алуу менен бирге сыртка чыгууга же өз керектүүсүн алууга уруксат суроону үйрөтүү аркылуу студенттерди алгачкы баарлашууга даярдоо жүрүүдө.

Таанышуу 1.1

Саламдашуу, коштошуу

11. Окуйлу

-са болобу?
 мен кирсе - **м** болобу?
 биз чыкса - **к** болобу?
 ал айтса -- болобу?
 алар жазышса -- болобу?

Сурасам болобу?
 Сура. (сен)
 Сураңыз. (сиз)

А

1. - Чоң кыз! Калеминди **алсам** болобу?
 - Албетте. Мына ал.
 - Рахмат.

2. - Агай! **Чыксам** болобу?
 - Жок. Сабак учурунда тышка чыгууга болбойт.

3. - Эжей! **Сурасам** болобу?
 - Сураңыз.
 - Үй тапшырмасын кайталап коёсузбу?!
 - Макул. 25-беттеги жаңы

5. Грамматика монолог, диалогдордун ичине камтылып берилет

Тил үйрөнүүчү диалогторду кептик даяр шаблон катары колдонуу менен бирге грамматикалык форманы да туура колдонууга үйрөнөт.

Мисалы,

Үлгү:

6. Сүйлөшөлү

1. - Атаң кайда иштейт?

- Атам мурда фирмада иштетчү эле.

Азыр университетте сабак берет.

- Ал фирмада көп жыл иштеди беле?

6. Грамматика тексттердин ичине камтылып берилет.

- Тил үйрөнүүчүнүн окуу, жазуу менен бирге эле сүйлөө, угуу көндүмдөрүн өстүрүүдө грамматика негизги каражат катары кызмат кылат. Ошондой эле үйрөнүлгөн тема дароо кеп ишмердүүлүгүндө колдонулушу зарыл.

- Бул коммуникативдик ыкманы принциптерине толук жооп берет.

Мисалы,

10. Жазалы

• көнүшкөн • болгон эмес • жасалган • тартылган • көнүшкөн • маани беришкен • койгон • айтышкан • пайда болгон • ойлоп табышкан • кооздошкон • колдонушкан

Отуруу, уктоо, тамак даярдоо, кандайдыр бир жазуу ишин аткаруу жана башка жумуштарды жасоо үчүн колдонулган заттар эмерек деп аталат. Эмерекке отургуч, үстөл, шкаф, диван, кресло, керебет, текче жана башкалар

Эмеректер, буюмдар

Алгачкы эмеректер

- Алгачкы эмеректер эмнеден жасалган?
- Таш, жыгач, темирден жасалган.

керебеттер төрт бурчтук формада жасалган жана бою жапыз болгон. Ал эми вавилондуктарда, эмеректердин бою бийик _____. Мисалы, отургучка отурган адам бутун кичинекей табуретке _____. Гректердин үйлөрүндө _____

7. Китептин аягында грамматикалык түшүндүрмөлөр орун алган.

Керектүү грамматикалык түшүндүрмөлөр окуу китептердин аягында кеңири берилген. Мында кыргыз тилинин үндөшүү мыйзамына ылайык фонетикалык өзгөрүүлөрдөн баштап колдонуу өзгөчөлүктөрүнө чейин маалымат алууга болот.

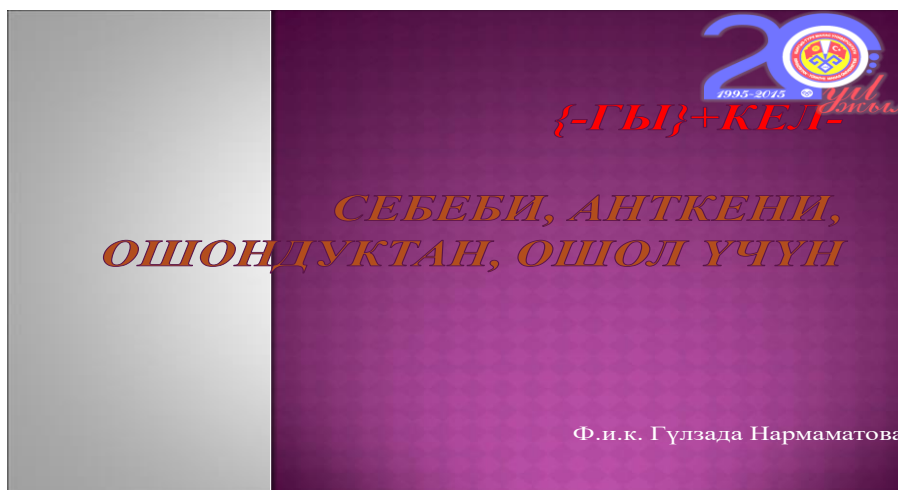
Мисалы,

Көптүк сан	үндүү, жумшак үнсүз	каткалаң үнсүз
I жак	-быз: шамдагайбыз -биз: боорукербиз -буз: акылдуубуз -бүз: күчтүүбүз	арыкпыз студентпиз коркокпуз түнтпүз
II жак	-сыңар: шамдагайсыңар -сиңер: боорукерсиңер -суңар: акылдуусуңар -сүңер: күчтүүсүңер	арыксыңар студентсиңер коркоксуңар түнтсүңер
II жак сылык түрү	-сыздар: шамдагайсыздар -сиздер: боорукерсиздер -суздар: акылдуусуздар -сүздөр: күчтүүсүздөр	арыксыздар студентсиздер коркоксуздар түнтсүздөр
III жак	шамдагай боорукер акылдуу күчтүү	арык студент коркок түнт

8. Грамматиканы слайддар, визуалдуу сүрөттөр, видеолор аркылуу үйрөтүү

Ар бир грамматикалык түзүлүштөргө арналган слайддар берилген теманы түшүндүрүү жана аны бекемдөө үчүн түзүлгөн. Анткени окуу материалынын эффективдүү кабыл алынышына жана эсте калып бекемделишине шарт түзгөн нерсе -бул визуалдуулук. Студенттер үйрөтүлүп жаткан грамматикалык форманы визуалдуу кабыл алышын камсыздоо максатында сүрөт же видеолор кылдат тандалып алынган.

Мисал катары калоо-тилек ыңгайды уюштуруучу {-гы} кел- аналитикалык формасын слайддарда кандай иштетилгенин карап көрөлү



{-ГЫ*} + КЕЛ- АНАЛИТИКАЛЫК ФОРМАСЫ

- Кыргыз грамматикасында тилек ыңгай деп аталган бул аналитикалык форма кыймыл — аракеттин аткарылышы үчүн болгон тилекти, каалоону билдирет.
- {-гы*} + кел- грамматикалык формасынын жасалышы жана оң, терс варианттары мисалдарда берилди.

{-ГЫ*} + КЕЛ- АНАЛИТИКАЛЫК ФОРМАСЫ

**Этиш + {-гы*} + жак мүчө
+ кел- + чак мүчө**

- (себеби, анткени, ошондуктан, ошол үчүн)
- {*}-варианттары бар

ОҢ ФОРМАСЫ

ЭТИШ +{-ГЫ*} + ЖАК МҮЧӨ **КЕЛ**+ЧАК МҮЧӨ

- Тамак жегим **келип** жатат. Себеби, курсагым ачты.

ОҢ ФОРМАСЫ

ЭТИШ +{-ГЫ*} + ЖАК МҮЧӨ **КЕЛ**+ЧАК МҮЧӨ

- Суу ичким **келип** жатат. Анткени, мен аябай суусадым.

ОҢ ФОРМАСЫ

ЭТИШ +{-ГЫ*} + ЖАК МҮЧӨ **КЕЛ**+ЧАК МҮЧӨ

- Маймыл банан жегиси **келет**.
- Анткени, ал бананды жакшы көрөт.

ОҢ ФОРМАСЫ

ЭТИШ +{-ГЫ*} + ЖАК МҮЧӨ **КЕЛ**+ЧАК МҮЧӨ

- Менин окугум келет
- Сенин окугуң келет
- Сиздин окугуңуз келет
- Анын окугусу келет
- Биздин окугубуз келет
- Силердин окугуңар келет
- Сиздердин окугуңуздар келет
- Алардын окугусу келет

ОН ФОРМАСЫ**ЭТИШ +{-ГЫ*} + ЖАК МҮЧӨ КЕЛ+ЧАК МҮЧӨ**

- Бала оюнчугун жоготуп алды. Ошондуктан анын ыйлагысы келип жатат.

ТЕРС ФОРМАСЫ**ЭТИШ +{-ГЫ*} + ЖАК МҮЧӨ + КЕЛ+БЕ+ЧАК МҮЧӨ**

- Ботко жакпады, жегим келбей жатат.

ТЕРС ФОРМАСЫ**ЭТИШ +{-ГЫ*} + ЖАК МҮЧӨ + КЕЛ+БЕ+ЧАК МҮЧӨ**

- Менин окугум келбейт
- Сенин окугуң келбейт
- Сиздин окугуңуз келбейт
- Анын окугусу келбейт
- Биздин окугубуз келбейт
- Силердин окугуңар келбейт
- Сиздердин окугуңузда келбейт
- Алардын окугусу келбейт

9. Текшерүү сынактары жасалат.

Жуманын аягында теманы бышыктоо максатында өтүлгөн ар бир грамматикага ылайык текшерүү сынактары жасалат. Текшерүү сынак материалдары төмөндө берилген машыктыруучу көнүгүүлөрдүн негизинде түзүлөт.

Грамматикалык машыктыруучу көнүгүүлөр жана алардын түрлөрү

Грамматикалык машыктыруучу көнүгүүлөр коммуникативдик көнүгүүлөрдү; сүйлөмдөрдү, тексттерди толуктоочу көнүгүүлөрдү; трансформациялык (өзгөртүүчү) көнүгүүлөрдү, репродуктивдик (жаратуучу) көнүгүүлөрдү, имитациялык (тууроо) көнүгүүлөрдү, комбинациялык көнүгүүлөрдү камтыйт (4).

Мисалы,

Курс: А 1 (Башталгыч)
Тема: Жак мүчөлөр; менен

3-БӨЛҮМ ТЕКШЕРҮҮ СЫНАГЫ №3

I. Төмөнкү сөздөргө жак мүчөлөрдү улап жазгыла! (3 x 1 = 3)**1) студент**

Мен _____	Биз _____
Сен _____	Силер _____
Сиз _____	Сиздер _____
Ал студент _____	Алар _____

2) байке

Мен _____	Биз _____
Сен _____	Силер _____
Сиз _____	Сиздер _____
Ал _____	Алар _____

3) дос

Мен _____	Биз _____
Сен _____	Силер _____
Сиз _____	Сиздер _____
Ал _____	Алар _____

II. Суроолорго жооп бергиле! (11x2= 22)**4) – Анын досу эмне менен алектенет?**

— _____

5) – Сен бош убактыңда эмне менен алектенесиң?

— _____

6) – Атаң ишке эмне менен барат?

— _____

7) – Кыргызстанга эмне менен келдиң?

— _____

8) – Силер эс алууну кимдер менен өткөрдүңөр?

— _____

9) – Сен университетте ким менен дос болдуң?

— _____

10) – Силер жатаканада кимдер менен жашайсыңар?

— _____

11) – Сиз ким менен саякатка чыккыңыз келет?

— _____

12) – Үйдү эмне менен шыпырасыз?

— _____

13) – Кирди эмне менен жууйсуз?

— _____

13) – Чачыңызды эмне менен тарайсыз?

— _____

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз тилин чет тил катары үйрөтүүнүн баштапкы этаптарында чет элдик студенттерге грамматикалык теманын аталышы эмес, анын функциясын үйрөнүү өтө маанилүү. Анткени студенттер биринчи үйрөтүлгөн грамматикалык теманы колдонуу учурларына, башкача айтканда, ар кандай кырдаалдарга жараша үйрөнүүгө көңүл бөлүшөт. Демек, мында грамматиканын системалык жагына эмес, функционалдык жагына көбүрөөк маани берилет.

Колдонулган адабияттар

1. Muhammet Raşit Memiş, Yabancı dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler, Kullanım Özellikleri ve Eleştiriler, Turkish Studies 8:297-318.
2. www.lingvomaster.org Веретенникова С., Коммуникативный подход обучении иностранным языкам. Каким он должен быть?
3. http://methodological_terms.academic.ru/683/
4. Кыргыз тилин окутуунун жаңыча усул-ыкмалары. Бишкек, 2006.

УДК: 370/247-91

Толубаев Ж.О., Сайдалиев М.Д.

Баткен мамлекеттик университетинин, Сүлүктү аймактык институту

ТУУНДУ АЛУУНУН ЭРЕЖЕЛЕРИ

Толубаев Ж.О., Сайдалиев М.Д.

Сулюктинский региональный институт Баткенского государственного университета

ПРАВИЛА ПОЛУЧЕНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ

Tolubaev Zh., Saydaliev M. D.

Batken state University

RULES FOR PRODUCING DERIVATIVES

Аннотация: Бул макалада биз азыркы учурда жогорку, атайын орто жана орто окуу жайларда даярдалып жаткан адистердин окуу планында көрсөтүлгөн математика жана жогорку математика курстарында мамлекеттик стандарттын негизинде окутулган “Туунду алуунун эрежелери” деген темадагы Предметти жана тилди интеграциялап окутуу методу боюнча жарым жартылай максаттуу тилге чөгөрүүнүн деңгээлинде интерактивдүү усулдарда өтүлгөн сабактын иштелмесине токтолдук.

Аннотация: В данной статье уделено внимание на разработку урока, в котором применен интегрированный метод обучения предмету (CLIL) с неполным погружением в целевой язык. Рассматриваемая тема «Правила получения производных» предусмотрена в дисциплинах математики и высшей математики, утверждённых государственным образовательным стандартом высшего профессионального образования.

Annotation: This article focuses on the development of a lesson in which the integrated subject teaching method (CLIL) with incomplete immersion in the target language is applied. The subject topic “Rules for Derivative Derivatives” is provided for in the disciplines of mathematics and higher mathematics, approved by the state educational standard of higher professional education

Түйүндүү сөздөр: интеграция, интерактивдүүлүк, көп тилдүүлүк, көп маданияттуулук, туунду, функция, аргумент, конструкция, дифференцирлөө.

Ключевые слова: интеграция, интерактивность, многоязычие, поликультурность, производная, функция, аргумент, конструкция, дифференцирование.

Keywords: integration, interactivity, multilingualism, multiculturalism, derivative, function, argument, construction, differentiation.

Азыркы учурда предметти жана тилди интеграциялап окутуу методу жогорку, атайын орто жана орто окуу жайларда даярдалып келүүдө. Математика жана жогорку математика курстарында окутулган “Туунду алуунун эрежелери” деген тема боюнча жарым жартылай максаттуу тилге чөгөрүүнүн деңгээлинде интерактивдүү усулда өтүлгөн сабактын иштелмеси.

Предметти жана тилди интеграциялап окутуу негизинен азыркы окутулуп, колдонулуп келе жаткан усулдардан айырмаланып өз ичине төмөнкү максаттарды камтыйт:

- ❖ Предметти жана тилди интеграциялап окутуунун маанисин жана бул окутууну максаттуу тилдеги предметтик программада колдонуунун өзгөчөлүктөрүн түшүндүрөт;
- ❖ Студенттердин суроо-талаптарына ылайык предметтик мазмунду анализдөөнү жана пландаштырууну үйрөтөт;
- ❖ Тилдин коммуникативдик (BICS) жана академиялык деңгээлин (CALP) өнүктүрүү үчүн түрдүү стратегияларды окуп үйрөтөт;
- ❖ Коомдогу көп маданияттуулук менен көп тилдүүлүктү сактоого жана улуттар аралык баарлашуунун маданиятын жогорулатууга шарттарды жаратат;
- ❖ Сапаттуу билим алуу боюнча студенттердин конституциялык укуктарын канааттандырууга мүмкүндүк жаратат;
- ❖ Мамлекеттик, расмий жана чет тилдерге сапаттуу ээ болууну камсыздайт, ошону менен бардык бүтүрүүчүлөрдүн социалдык жана кесиптик ишмердиктериндеги мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет.

Предметти жана тилди интеграциялап окутуу (CLIL) боюнча сабактын иштелмеси

Предмети: Математика

Окутуу тили: Кыргыз тили

Максаттуу тил: Орус тили

Сабактын темасы: Туунду алуунун эрежелери

Сабактын максаттары:

Когнитивдик максат: студенттер туунду алуунун эрежелери менен таанышат, эсептөөнүн эрежелери аркылуу туундуну табууну үйрөнүшөт. туунду алуунун эрежелерин, формулаларын пайдаланып мисалдарды чыгарышат.

Социо-маданий максат: студенттер туунду алуунун эрежелери боюнча бири-бирин угушуп, жуптарда жана кичи тайпаларда иштөөгө, өз пикирлерин эркин айтууга жана негиздөөгө, суроолорду берүүгө, негизинен өз алдынча туунду алуунун эрежелерине таянып функциялардын туундуларын табууну үйрөнүшөт. алар күнүмдүк лектиканы колдонуп, тайпанын студенттери үчүн туунду алуунун эрежелерин, аларды туунду алууда колдонуунун эрежесин түзүп жана жазып бере алышат. студенттер бири-бирин сыйлоого, бири-бирине жардам берүүгө, урматтоого тарбияланышат.

Лингвистикалык максат:

Сабактын терминологиялык жана лексикалык минимуму:

туунду – производная

функциянын өсүндүсү – приращение функции

аргументтин өсүндүсү – приращение аргумента

дифференцирлөө – дифференцировать

сумманын туундусу – производная суммы

көбөйтүндүнүн туундусу – производная произведения

катыштын туундусу – производная частного

Функционалдык клишелер:

пишите – жазгыла

внимательно слушайте – кунт коюп уккула

вычислите – эсептегиле

преобразуйте – өзгөртүп түзгүлө

дифференцируйте – дифференцирлегиле

найдите производную – туундуну тапкыла

Сабактын тилдик конструкциялары:

производная функции _____ равна _____.

Сабактын жүрүшү:

1. *Сабактын киришүү этабы:*

- саламдашуу.
- уюштуруу (журнал толтуруу, келбегендерди тактоо ж.б.)
- жагымдуу маанай: студенттер эки – экиден кол кармашып, бири – бирине өзүнүн маанайы жөнүндө билдиришет.
- үй тапшырмасын суроо.
- студенттерди сабактын темасы, максаты жана милдеттери менен тааныштыруу.

2. *Жаңы темага өбөлгө түзүү*

Туунду деген эмне ?

Туундунун таблицасын жазгыла.

туунду алуунун формулаларын жазып көрсөткүлө.

3. *Жаңы билимди калыптандыруу этабы:*

Окуу тайпа алдын ала 3 топко бөлүнөт да, топтотто “Предел”, “Туунду” жана “Интеграл” аттары ыйгалылат. Ар бир топко бирден эреже берилет жана топтун мүчөлөрү эрежени талкуулап, презентация жасашат.

Дифференцирлөөнүн негизги эрежелери:

1-эреже: Эгерде $U = U(x)$ жана $V = V(x)$ функциялары x_0 чекитинде дифференцирленсе, анда алардын суммасы да ошол чекитте дифференцирленет, б.а.

$$(U+V)' = U' + V' \quad \text{формуласы орун алат.}$$

Кыскача, сумманын туундусу туундулардын суммасына барабар деп айтылат.

Аныкталган эрежеге карата 3 мисал чыгарлат:

$$1. \ y = 5x^2 + e^x + 1 \quad 2. \ y = \sin x + \ln x + 4 \quad 3. \ y = \operatorname{tg} x + 5^x + 3$$

2-эреже: Эгерде $U = U(x)$ жана $V = V(x)$ функциялары x_0 чекитинде дифференцирленсе, анда алардын көбөйтүндүсү да ошол чекитте дифференцирленет, б.а.

$$(U \cdot V)' = U'V + UV'$$

формуласы орун алат.

Кыскача, эки функциянын көбөйтүндүсүнүн туундусу биринчи функциянын туундусун экинчи функцияга болгон көбөйтүндүсү менен биринчи функцияны экинчи функциянын туундусуна болгон көбөйтүндүсүнүн суммасына барабар деп айтылат.

Аныкталган эрежеге карата 3 мисал чыгарлат:

$$1. \ y = xe^x \quad 2. \ y = (x^3 + 3)(4x^2 - 5) \quad 3. \ y = x^3 \cos x$$

3-эреже: Эгерде $U = U(x)$ жана $V = V(x)$ функциялары x_0 чекитинде дифференцирленсе жана $V = V(x)$ функциясы бул чекитте нөлгө барабар болбосо, анда $\frac{U(x)}{V(x)}$ катышы да x_0 чекитинде дифференцирленет, б.а.

$$\left(\frac{U}{V}\right)' = \frac{U'V - UV'}{V^2}$$

формуласы орун алат.

Кыскача, эки функциянын катышынын туундусу биринчи функциянын туундусун экинчи функцияга болгон көбөйтүндүсү менен биринчи функцияны экинчи функциянын туундусуна болгон көбөйтүндүсүнүн айырмасынын экинчи функциянын квадратына болгон катышына барабар деп айтылат.

Аныкталган эрежеге карата 3 мисал чыгарлат:

$$1. \ y = \frac{1-x}{1+x} \quad 2. \ y = \frac{\sin x}{1+\cos x} \quad 3. \ y = \frac{e^x - 1}{e^x + 1}$$

Закрепление пройденного материала:

Метод красные и зеленые круги. Студенты должны определить, правдивы или нет следующие формулы по теме:

$$\begin{array}{lll} 1. \ (CU)' = C'U' & 2. \ (U+V)' = U' + V' & 3. \ (U \cdot V)' = U'V + UV' \\ 4. \ \left(\frac{U}{V}\right)' = \frac{U'V + UV'}{V^2} & 5. \ X_y' = \frac{1}{Y_x'} & 6. \ (U^V)' = VU^{V-1}(U)' + U^V \ln U(V)' \\ 7. \ (\sqrt{x})' = \frac{1}{2\sqrt{x}} & 8. \ (\log_a x)' = \frac{1}{x} & 9. \ (\sin x)' = \cos x \\ 10. \ (\operatorname{ctg} x)' = \frac{1}{\cos^2 x} \end{array}$$

Каждой группе дается по одному примеру на каждое правило, и студенты будут работать у доски.

Предел. 1. $y = 3x^2 + x - 1$ 2. $y = (1 + 4x^3)(1 + 2x^2)$ 3. $y = \frac{2x^4}{1 - x^2}$

Туунду. 1. $y = 6x^3 + 4x^2 + 2x + 5$ 2. $y = (2x - 1)(3x + 2)$ 3. $y = \frac{x^3}{1 + x^2}$

Интеграл. 1. $y = x^5 - x^2 + 2$ 2. $y = (x^3 + 3)(4x^2 - 5)$ 3. $y = \frac{5x^2}{1 + 3x}$

Давайте с вами будем работать над языковыми конструкциями.

Прочитаем устно функции заданные к задаче.

Подведение итога занятия: Графические организаторы для подведения итога занятия.

Студенты должны найти определения основным понятиям по пройденной теме:

Дифференциал функции равен произведению ее производной на дифференциал независимой переменной.

Функция называется *первообразной* для данной функции на данном промежутке, если производная функции равен данной функции.

Если существует предел отношения приращения функции к вызвавшему его приращению аргумента, когда приращение аргумента стремится к нулю, то этот предел называется *производной функции*.

Предел отношения синуса дуги к самой дуге называется *первым замечательным пределом*.

Студенттерди баалоо. Студенттер топтордо иштөөсү боюнча бааланат.

Үй тапшырма берүү. [16], №321, 322, 331, 332, 341, 342,

43-44-беттер

ОКУУ УСУЛДУК АДАБИЯТТАР

1. Борубаев А.А., Бараталиев К. ж.б. Математикалык анализ. I-II. Б.: 2013
2. Нарматов Ж., Жолдошев А. ж.б. Жогорку математика курсу. Б.: 2010
3. Туганбаев У.М., Туганбаев М.М. Высшая математика. Бишкек.: 2005
4. Малыхин В.И. Высшая математика. М.: Инфра-М. 2015
5. Толубаев Ж.О., Абдурахманова З.Х., Бабаев Ш.И. Сызыктуу, вектордук алгебра жана аналитикалык геометрия боюнча өз алдынча иштердин жыйнагы. Б.: Айат. 2014.
6. Холбеков Н.О., Толубаев Ж.О. Функциянын предели, туундусу жана анын колдонуштары боюнча өз алдынча иштердин жыйнагы. Б.: Айат. 2014.
7. Толубаев Ж.О., Исмаилова А.М. Бир аргументтүү функциянын интегралдык эсептөөлөрү боюнча өз алдынча иштердин жыйнагы. Б.: Айат. 2014.
8. Толубаев Ж.О., Борубаева Г.Н., Асанова С.А. Катарлар теориясы жана дифференциалдык тендемелер боюнча өз алдынча иштердин жыйнагы. Б.: Айат. 2015.
9. Толубаев Ж.О., Кудаяров К.С. Математика боюнча мисалдар жана маселелер жыйнагы. Бишкек.: Гулчынар. 2006
10. Данко П.Е., Попов А.Г. Высшая математика в упражнениях и задачах. Ч.1-2. М.: Высшая школа. 1999

ТАРБИЯЛЫК СААТ

УДК: 370/247-91

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА

Мадмуратова Замира Гулбаевна ,
ф.-м.и.к., Баткен мамлекеттик университетинин
Сулукту аймактык институтунун окутуучусу
КЛАСС ЖЕТЕКЧИНИН ТАРБИЯЛЫК ИШТЕРИ

Мадмуратова Замира Гулбаевна ,
кандидат физико-математических наук, преподаватель Сулюктинского территориального
института Баткенского государственного университета
ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА КЛАССНОГО РУКОВОДИТЕЛЯ

Madmuratova Zamira Gulbaevna ,
candidate of physico-mathematical Sciences, teacher of Sulukta territorial Institute of Batken state
University
EDUCATIONAL WORK OF THE CLASS TEACHER

Бул практикалык сабактын иштелмеси азыркы учурда жогорку, атайын орто жана орто окуу жайларда даярдалып жаткан адистердин Педагогика багытында өтүлүүчү Педагогика дисциплинасы боюнча окуу планында көрсөтүлгөн мамлекеттик стандартка негизинде “Класс жетекчинин тарбиялык иштери” деген темадагы Предметти жана тилди интеграциялап окутуу методу боюнча жарым жартылай максаттуу тилге чөгөрүүнүн деңгээлинде, интерактивдүү усулдарда өтүлгөн сабактын иштелмесин төмөндө көрсөтөбүз:

Сабактын темасы; **Класс жетекчинин тарбиялык иши**

Максаттуу тил – орус тили.

Окутуу тили –кыргыз тили.

Сабактын максаты:

1. Когнитивдик максат: • Студенттер мугалим – класс жетекчинин тарбиялык иштеринин аткарылышына көңүл бура алышат, кабыл ала алышат жана эске туту алышат. • Студенттер класс жетекчинин аткарган негизги иштери жана багыттары боюнча билимдерди колдонуу менен өз түшүнүгүн айтып бере алышат, ой жүгүртүп демонстрациялашат (көргөзөт, конструкциялайт), салыштыра алууну үйрөнүшөт. • Иш аракеттин мазмуну боюнча болжолдуу түрдө класс жетекчинин иш планынын түзө алышат.	Күтүлүүчү натыйжалар: Студенттер класс жетекчинин тарбиялык иштеринин аткарылышына көңүл бурушат. Класс жетекчинин иштеринин негизги багыттары боюнча өз түшүнүгүн айтып беришет. Студенттер класс жетекчинин функциялары, иштеринин багыттарын билимдерди колдонуп ой жүгүртүп салыштырышат. Класс жетекчинин иш планынын болжолдуу түрүнүн схемасын түзүшөт.
2. Социо-маданий (тарбиялык) максат: ➤ Студенттер мектептеги класс жетекчисинин тарбиялык иштери азыркы учурдагы кураторунун ишмердүүлүгү тууралуу өз ойлорун билдире алышат. ➤ Студенттер класс жетекчинин тарбиялык иш-планын бирге түзүү аркылуу өз алдынча иштей билүү ыктарына ээ болушуп жоопкерчиликке тарбияланышат. ➤ Кичи топтордо активдүүлүккө, өз оюн эркин айта билүүгө, өз алдынча ойлонууга үйрөнө алышат.	Студенттер класс жетекчисинин тарбиялык иштери, азыркы учурдагы кураторунун ишмердүүлүгү тууралуу өз ойлорун билдиришет. Студенттер класс жетекчинин тарбиялык иш-планын бирге түзүү аркылуу өз алдынча иштей билүү ыктарына ээ болушуп жоопкерчиликтүү болууга тарбияланышат. Студенттер активдүү, өз оюн эркин айтып жана өз алдынча ойлонушат. Бири-биринин ой пикирин сыйлап угуу, топто иштей билишет.
3. Лингвистикалык максат. 3.1. Сабактын терминологиялык жана лексикалык минимуму: Класс жетекчи-класный руководитель; Жамаат-коллектив;	-Моё настроение -Моё настроение, так как

Тарбия-воспитание; Тарбиялык иштер-воспитательная работа; Мамиле түзүү- наладить отношение; 3.2. Функционалдык клишелер: -Разделитесь на группы! -Вы сегодня подготовились? -Выполняем задание. -Приступим к анализу. -Напишите. -Здравствуй! Я очень рада видеть вас. -Как ваше настроение? -Как себе чувствуете? -Какая сегодня погода на улице? -Вам нравится будущая профессия педагога? -Почему? 3.2 Сабактын тилдик конструкциялары: Студенттер максаттуу тилде терминдерден пайдаланып сөздүк курулуштарды жасай алышат. • Классный руководитель имеет, и функции. • Технология воспитания-направление педагогики, занимающееся проектированием управляемых производимых • Особой составной частью педагогического мастерства является	-У меня настроение, так как -Я себя чувствую -Я себя чувствую, потому что Сегодня погода Сегодня на улице погода..... воспитательную, организационно-административную, координирующую. воспитательных процессов. педагогическая техника. отдельных учащихся класса и всей группы в целом.
--	---

4. Сабактын ресурстары: Слайд видео көрсөтмө, таркатма материалдар, таблица.

Максаттуу тил – орус тилинде өткөрүлүүчү сабактын этаптары.

№	Мугалимдин ишмердүүлүгү	Студенттердин ишмердүүлүгү
1.	Сабактын киришүү этабы: ❖ Жагымдуу психологиялык чөйрөнү түзүү: - Здравствуйте! Я очень рада видеть вас. - Как ваши настроение? - Как себе чувствуете? - Какая сегодня погода на улице? - Вам нравится будущая профессия педагога? - Почему? ❖ Сабакта физикалык чөйрөнү түзүү: Мотивация: Уважаемые студенты! Так, как вам нравится будущая профессия педагога, Я бы хотела продемонстрировать вам слайд на тему "Нравственность-главная черта человека" (2 минуты). - Что вы увидели на слайде? - Правильно ли вы заметили, что на слайде учитель проводит воспитательное занятие. - Что подробно показано на слайде? - Кто проводит воспитательное занятие? ❖ Алдын ала студенттердин билимдерин жана тажрыйбаларын актуалдаштыруу: Окутуучу студенттердин көңүлүн бир жерге топтоп, сүйлөмдү толукта ыкмасын пайдалануу менен суроо берет: Окутуучу мугалим-класс жетекчи жөнүндө эмнени билесинер, эмнени билгиңер келет деп талкуу жүргүзөт да, студенттерге көрсөтүлгөн үлгүдөгүдөй сүйлөмдү толуктоо үчүн тапшырма таркатылып берилет. 1. Класс жетекчи окуу-тарбия иштерин уюштурат. 2. Класс жетекчи кээ бир окуу мекемелеринде насаатчы жетютор деп аталат. 3. Класс жетекчи 4. Класс жетекчи..... 5. Класс жетекчи.....	-Моё настроение -Моё настроение, так как -У меня настроение, так как -Я себя чувствую -Я себя чувствую, потому что Сегодня погода Сегодня на улице погода..... Что мы увидели на слайде Мы заметили, что на слайде..... На слайде подробно показано Воспитательное занятие проводит Студенттер жуптарга бөлүнүп, жазган сүйлөмдөрүн салыштырып окуп беришет. Жуптагылар бири-бирин толуктайт.

	6. Класс жетекчи 7. Класс жетекчи 8. Класс жетекчи..... 9. Класс жетекчи..... 10. Класс жетекчи.... Окутуучу студенттерге утурлап барып, колдоо көрсөтүп дем берип турат. Анда эмесе ушул суроолорго кененирээк жоопторду бүгүнкү сабагыбыздан билип алабыз. Окуучу - Демек с илерде кандай ой пайда болду? Ким, эмне кылып жатат? - баарыңар мектептеги класс жетекчиңердин ишмердүүлүгүн жана өткөн тарбиялык сааттарын эсиңерге түшүрүп көргүлөчү? - Баланын өнүгүүсү бири-бири менен тыгыз байланышта болгон окутуу жана тарбия процессинде ишке ашырылат. Ошондой болсо да, ал эки процесстин айырмасы да бар. Аларга токтолоордон мурда азыркы убактагы ар кандай ойлорго, көз караштарга көңүл бурсак: кээ бир мугалимдер атайын тарбиялык саатты өткөрбөй койсо деле болот, себеби окутулуучу предметтердин тарбиялык функциясы эле жетиштүү десе, экинчилери-мамлекет тарбия ишине көңүл бурбайт, ал ар бир үй-бүлөнүн өз иши, ар кимдин өз убарасы, өз аракети деген ойлорду айтышууда. Силер бул көз караштарга кандай ойдосуңар? Жогорудагы айтылгандарга кошуласыңарбы? Бүгүнкү күндө коом кандай адамды талап кылууда? ❖ Студенттерди сабактын темасы, максаты жана милдеттери менен тааныштыруу: студенттер сабактын темасы, максаты жана милдеттери менен тааныштырылат.	максаттуу тилде окутуучу менен саламдашат жана суроолорго жооп берет. Слайд боюнча өз ойлорун айтышат. Доскадан сабактын темасын жана планын көчүрүшөт. Берилген суроолор боюнча студенттер өз ой пикирлерин билдиришет.
2.	Жаңы билимди калыптандыруу этабы: Окутуучу сабактын темасын жарыялап максаты менен тааныштырат. Теманын планы доскага жазылат. Студенттерге өтүлө турган сабактын өзөктүү бөлүктөрү алдын ала лекциялык саатта берилген. а) Топтордо иштөө. Тайпа үч топко бөлүнөт. Топко бөлүнөөрдөн мурда студенттер менен биргеликте топтун негизги эрежеси иштелип чыгып, анын аткарылышы сабакта талап кылынат. Ар бир топко ватмандар, маркерлер жана колдонулуучу материалдар берилет. Эреженин талаптары: 1. Активдүүлүк. 2. Регламент. 3. Өз оюн эркин айтуу. 4. Ар бир айтылган идея баалуу. 5. Суроолорго кыска, так жооп берүү. 6. Бири-бирин уга билүү, сыйлоо. 7. Бири-бирин сынга албоо. 8. Кол көтөрүп жооп берүү. 9. Юмор(тамаша). I топтун тапшырмасы. Класс жетекчинин аткарган иштери, функциялары жана тарбиялык иштеринин негизги багыттарын аныктап бергиле. II топтун тапшырмасы. Балдарды тарбиялоодо жана өнүктүрүүдө класс жетекчиге кайсы учурда психологдун жана социалдык педагогдун жардамы керек болот. Класс жетекчи мектеп психологу жана социалдык педагог менен кантип кызматташат. III топтун тапшырмасы. Класс жетекчинин тарбиялык ишинин	Топтор биргеликте эрежени кабыл алышат. Сабактын жүрүшүндө окутуучунун суроолоруна ар бир топ ой жүгүртүп жооп беришет. Студенттер жаңы маалыматка ээ болушат. Схемага(үлгүгө) карап класс жетекчинин тарбиялык иш планын түзүшөт.

болжолдуу планын түзгүлө. Студенттерге класс жетекчинин тарбиялык ишинин болжолдуу түрүнүн схемасы үлгү катары берилет					
№	Негизги багыттары жана милдеттери	Мазмундуу иштер (Бөлүмдөр боюнча)	Формалары жана усулдары	Өткөрүү мөөнөттөрү	Аткаруучулар
1.	1	2	3	4	5
Тапшырма берилгенден соң окутуучу тарабынан топтон топко өтүп топтордун ишине көз салып келип чыккан проблеманы чечүүгө жол көрсөтүлөт. б) Топтордун презентациясы; в) 3 топту салыштырып, анализдөө: ➤ Силер идеяларды тактоолорду кошумчалайт элеңер? ➤ Силер жогоруда айтылган эрежелерге тактоолорду киргизет элеңер? ➤ да туура эмес? ➤ Асан тобу менен иштеген тапшырмада туура эмес? ➤ эмне кылууну сунуштайсыңар? ➤ бекемдөө үчүн далилдерди келтиресиңер? г) Эреже иштеп чыгуу; (китеп менен иштөө)					
Топтор өз иштеринин жыйынтыктарын презентациялайт. Студенттер коюлган суроолорго жооп беришип, тактоолорду аныктап жаңы маалыматтарга ээ болушат. Китептеги теориялык маалыматтарга таянып, чыгармачылык менен иштөөгө үйрөнүшөт.					
3.	Үйрөнгөн материалды бышыктоо: Студенттердин микротапалары тапшырмалар жазылган карточкаларды алышат. Кантип чечүүнүн варианттарын коллективдүү талдашат, контактуу өз ара аракеттенүү же ой калчоо(мозговой штурм) усулдугуна таянып ошол варианттарды тайпада ойноп көрүшөт. ➤ а)Сиз 5-класстын класс жетекчиси болдуңуз. Мектеп окуучусунун тарбиялоо шарттары менен таанышуу үчүн сиз биринчи жолу анын үй-бүлөсүнө бардыңыз ➤ 8-класстын окуучусу С физика сабыгынын мугалимине оройлонду. Сиз класс жетекчисиз. Сиздин аракетиниз..... ➤ Сиз 4-класстын класс жетекчиси окуучусунун тагдырына кыжалаттанат: көрсө, үйүндө драма: атасы үй-бүлөдөн чыгып кетүүгө камданып жатыптыр. Олуттуу сүйлөшүү күтүлүүдө..... Студенттердин микротапаларына үлгү катары аңгемелешүүнүн чиймеси берилет:				
	№	Ф.А.Ж., тайпасы	Психологиялык атмосфера(жайды жана убакытты эске алуу, даярдануу, аңгемелешүүнү баштоо, кульминация, аңгемелешүүнү аяктоо, жардамчы таянычтарды	Ынанымдуулук, фактыларды тандоо, суроолорду коюу, алардын максатка багыттуулугу, педагогикалык тыянактарды	Угуучуларды жандандыруу, аңгемелешүүнүн стили жана ыргагы(тон)
Топтор бири-бирин угушат суроолорун беришет.					
Студенттер класс жетекчиси, куратору тууралуу өз ойлорун айтып беришет. Студенттер жыйынтыгында класстык тарбиялык саат сөзсүз					

1.	1	издэнүү)	н тереңдиги	4	өтүлүш керектигин, терс көрүшүмдөрү
		Окутуучу билимдердин студенттер тарабынан канчалык өздөштүрүлүшүнүн сапатын көзөмөлдөө үчүн;			уюштурулган тарбия процесси жардам берүүсүн түшүнүш керек.
		б) Окутуучу мээ чабуулу ыкмасы менен суроолорду берет.			Графикалык уюштургуч ыкмалары аркылуу студенттер терминдер менен иштешет.
		1. Мектептеги класс жетекчиңердин же азыркы окуу тайпадагы куратору кандай иштерди алып баргандыгын эстеп, бүгүнкү тема менен салыштырып айтып бергиле.			
		2. Бүгүнкү күндө кээ бир мугалимдер атайын тарбия ишин өткөрбөй койсо деле болот, себеби окутуучу предметтердин тарбиялык функциясы эле жетиштүү десе, кээ бирлери тарбиялык саат сөзсүз өтүлүшү керек деген каршы пикирлерге силердин көз карашыңар кандай? Өз оюңарды мисалдар менен далилдегиле.			
		в) Жаңы терминдер менен иштешет: Студенты с помощью графического организатора определяет совпадение терминов и определений. Ребята, давайте поработаем с новыми терминами и определениями. Вы видите на доске графические таблицы. Напротив терминов правильно расставьте определения терминов.			
		Самостоятельный или дополнительный метод исследования, применяемый с целью получения необходимой информации или разъяснения того, что не было достаточно ясным при наблюдении.			
		Педагогическое мастерство			
		преподаватель-консультант.			
		Коллектив			
		г) Билимди текшерүү жана өздөштүрүү үчүн окутуучу түшүп калган сөздү жана			
		сөздөрдү коюу тапшырмасын берет. Вставьте подходящие по смыслу пропущенные слова.			
		рассмотрение, изучение чего-либо, основанное на расчленении предмета, явления на составные части.			
		Комплекс свойств личности, обеспечивающий высокий уровень самоорганизации профессиональной педагогической деятельности			
		Организованная группа людей, объединенная общими целями, профессиональными и социальными интересами, ценностными ориентациями, совместной деятельностью и общением, взаимной ответственностью.			Студенттер көп чекиттердин ордуна маанисине туура келген сөздөрдү коюшат.
		• Кл ас			
		Тьютор			
		имеет,			воспитательную, организационно-административную, координирующую.
		• Технология воспитания-направление педагогики, занимающееся проектированием управляемых воспроизводимых			воспитательных процессов. педагогическая техника.
		• Особой составной частью педагогического мастерства является			отдельных учащихся класса и всей группы в целом.
		• Диагностика в работе классного руководителя-это комплексное изучение			
		Беседа			
		Анализ			
		сний руководитель и функции.			
5.		Сабакты жыйынтыктоо: Сабакты жыйынтыктоодо студенттерге “Класс жетекчинин тарбиялык иштери” боюнча лекциядан сырткары практикалык сабакта кошумча кандай билим			Студенттер өз ойлорун, бүгүнкү сабактан эмне үйрөнгөнүн бирден айтышат.

	билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болду, эмнеге тарбиялангандыгы, кайсы сапаттары өнүккөндүгү, эмне кызыктуу болгондугун суроо берүү аркылуу сабактын натыйжасы анализденет.																																					
6.	Студенттердин жетишкендиктерин баалоо этабы: Студенттердин жетишкендиктерин баалоо этабында, ишмердүүлүктүн жалпы стратегиясын түзүп, ар бир окуучунун катышуу деңгээлин сабактын көрсөткүчтөрүнө кайрылып ага карата студенттерди баалайт: Топтун иштөөсүн баалоо таблицасы <table> <tr> <th>№</th> <th>Аты -жөнү</th> <th>Дайыма</th> <th>Кээде</th> </tr> <tr> <td>1.</td> <td>План түзүүгө катыштым</td> <td>✓</td> <td></td> </tr> <tr> <td>2.</td> <td>Башкаларга жардам бердим</td> <td></td> <td>✓</td> </tr> <tr> <td>3.</td> <td>Чечим кабыл алууга катыштым</td> <td></td> <td>✓</td> </tr> <tr> <td>4.</td> <td>Маалымат чогулттум</td> <td>✓</td> <td></td> </tr> <tr> <td>5.</td> <td>Талкууга катыштым</td> <td></td> <td>✓</td> </tr> <tr> <td>6.</td> <td>Сын пикир айттым</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>7.</td> <td>Ишти жыйынтыктоого катыштым</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>8.</td> <td>Презентацияладым</td> <td></td> <td></td> </tr> </table> Жогорудагы таблица аркылуу ар бир студенттин орду жана ролу аныкталып, бааланды.	№	Аты -жөнү	Дайыма	Кээде	1.	План түзүүгө катыштым	✓		2.	Башкаларга жардам бердим		✓	3.	Чечим кабыл алууга катыштым		✓	4.	Маалымат чогулттум	✓		5.	Талкууга катыштым		✓	6.	Сын пикир айттым			7.	Ишти жыйынтыктоого катыштым			8.	Презентацияладым			Студенттердин билими калыптандыруучу баалоо критерийлри аркылуу бааланышат.
№	Аты -жөнү	Дайыма	Кээде																																			
1.	План түзүүгө катыштым	✓																																				
2.	Башкаларга жардам бердим		✓																																			
3.	Чечим кабыл алууга катыштым		✓																																			
4.	Маалымат чогулттум	✓																																				
5.	Талкууга катыштым		✓																																			
6.	Сын пикир айттым																																					
7.	Ишти жыйынтыктоого катыштым																																					
8.	Презентацияладым																																					
7.	Үй тапшырма: Студентке өз алдынча иштөө үчүн тапшырма берилет. Окутуучу тапшырманы жана аткарылыш шарттарын түшүндүрөт. ➤ Класс жетекчинин тарбиялык иш-планынын жана анын аткарылышынын болжолдуу түрүнүн схемасын түзүп келүү. ➤ Класс жетекчинин күнүмдүк өткөрүлүүчү иштеринин планын болжолдоп түзүп тапшыруу. ➤ Ар бир студент класс жетекчи катарында өз окуу тайпасына тарбиялык саат өткөрүп берет.	Студенттер берилген тапшырманы өз алдынча иштөө аткарылышын түшүнүшөт.																																				

Албетте, студенттердин активдүүлүгү жана алардын окууга болгон жоопкерчилиги, кызыгуусу, аракети өзүнөн – өзү эле пайда болбойт. Ага окутуучу демилге берип, жогоруда көрсөтүлгөндөй ар кандай ыкмаларды чыгармачылык менен пайдаланып, ошону менен бирге өзү тарабынан ар кандай табылгалар менен кошумчалап, чеберчилигин көрсөтсө, окутуучу – студент биргелешип өз ара аракеттенүүсүнөн натыйжалуу жыйынтык келип чыгат.

Жогорудагы практикалык сабактан соң илимий адабияттардагы “Педагогикалык технологиянын” үч аспектен карала тургандыгы эсибизге келбей койбойт. Биз үчүнчү аракеттеги аспектине токтолсок. Педагогикалык технологияны үйрөтүү мугалимдерди интеллектуалдык чыгармачылык жактан өнүктүрөт, алардын ойлоосун өстүрүп, изилдөөчүлүк сапаттарын жаратат жана өнүктүрөт, таанып – билүү ишмердүүлүгүн жакшыртат.

Мындан төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарууга болот. Педагог заман агымына, жараша окутуунун түрдүү усулдарын өздөштүрүүсү зарыл. Анын ичинде педагогика багытын тандап келген студенттерге да учурдун талабына жараша окутууну ишке ашыруу, окутуу процессинин ар түрдүү формаларын билгичтик менен колдонуу аракети турат.

Азыркы учурдун чыныгы педагогу чебер, чыгармачыл, жаңыча иштей билген, ар тараптан өнүккөн улам жаңы маалыматты алып, аны практика менен байланыштыра билген тажрыйбалуу педагог болуусу зарыл.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Рахимова М.Р. “Педагогиканын теориясы, технологиясы жана системасы” Бишкек-2003
2. Тайиров М.М., Мурзаев М.С. “Окутуунун жаңы технологиялары” Ош -2009
3. Бекбоев И.Б. ”Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери” Бишкек-2015

УДК 372. 882.13

Чыманов Ж.А.,*Ж.Баласагын атындагы КУУнун профессору***Султанова Ч.,***Ж.Баласагын атындагы КУУнун магистранты***КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУГА КОЮЛУП ЖАТКАН АЗЫРКЫ ТАЛАПТАРДЫ
АТКАРУУНУН БАГЫТТАРЫ****Чыманов Ж.А.,***профессор КНУ им. Ж.Баласагына***Султанова Ч.,***магистрант КНУ им. Ж.Баласагына***НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ ПО ВЫПОЛНЕНИЮ СОВРЕМЕННЫХ ТРЕБОВАНИЙ
ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА****Chumanov J. A.,***Professor of KNU named J. Balasagyn***Ch.Sultanova.***Graduate Student of KNU named after J. Balasagyn***DIRECTIONS OF WORK ON THE IMPLEMENTATION OF MODERN REQUIREMENTS OF
TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE**

Аннотация: Макалада кыргыз тилин окутуунун жаңыланган максат-милдеттери, методологиялык негиздери жана стандарт белгиленген талаптарды ишке ашыруунун жолдору, багыттары жөнүндө айтылат. Окутуунун жаңы парадигмалары тууралуу маалыматтар берилет. Кыргыз тилинин стилистикасын, жазуу жана оозеки кепти өркүндөтүүгө коюлган талаптарга түшүндүрмөлөр берилет. Талаптарды ишке ашырууга карата конкреттүү сунуштар айтылат.

Түйүндүү сөздөр: кыргыз тили, эне тили, компетенция, методология, технология, парадигма, окутуунун методикасы ж.б.

Аннотация: В статье рассмотрены обновленные цели, задачи обучения кыргызскому языку, методологические основы и пути, направления реализации требований стандарта. Дается информация о новых парадигмах преподавания. Также даны объяснения к требованиям стилистики кыргызского языка, развития письменной и устной речи. Приведены конкретные рекомендации для реализации требований на практике.

Ключевые слова. Кыргызский язык, родной язык, компетенция, методология, технология, парадигма, методика преподавания и т.д.

Abstract: The article describes the updated goals, objectives of teaching the Kyrgyz language, methodological foundations and ways, directions for implementing the requirements of the standard. Information on new teaching paradigms is given. Also, explanations are given to the requirements of the stylistics of the Kyrgyz language, the development of written and oral speech. Given specific recommendations for the implementation of the requirements in practice.

Keywords. Kyrgyz language, mother tongue, competence, methodology, technology, paradigm, teaching methods, etc.

Кыргыз тилин орто мектептерде эне тили катары окутууга коюлган азыркы талаптарды толук аңдап-билүү үчүн бул боюнча иштелип чыгып, өндүрүшкө киргизилген предметтин стандарты жана окуу программасын ар тараптан терең өздөштүрүү керек. Кыргыз тилин эне тили катары окутууда предметтин стандарты педагог-окмуштуулардын, практик мугалимдердин жана эксперт адистердин (бардыгы 6 адам) катышуусу менен иштелип чыгып, эксперименттик текшерүүлөрдөн, талкуулардан өткөрүлүп, министирликтин атайын буйругу менен бекитилген. Предметтин стандартынын негизи төрт бөлүмдөн турат. 1-бөлүм жалпы маселелерге арналып, документтин статусу, түзүлүшү жана негизги түшүнүктөрдөн турат. 2-бөлүм предметтин концепциясы деп аталып, кыргыз тилин окутуунун

максаты менен милдеттери, методологиялык негиздери, предметтик билгиликтер (компетенциялар) окуу материалынын мазмуну тууралуу маалыматтар берилет. Окутууга күтүлүүчү натыйжалар жана баалоо деп аталган үчүнчү бөлүмдө күтүлгөн натыйжалар жана баалонун критерийлери аныкталып берилет. 4-бөлүмдө окутууга коюлган талаптар жөнүндө айтылат. Стандарттын аягында чакан сөздүк берилип, адабияттар менен жыйынтыкталат.

Биз стандарттын ичинен өзүбүздүн темага жараша кыргыз тилин окутуунун максат-милдетине, методологиясына жана билгиликтерге кыскача түшүндүрмөлөрдү беребиз.

Эне тилин 5-9-класстарда окутуунун максаты жана милдеттери.

Максаты: окуучуларды кыргыз тилинин лексика-грамматикалык байлыгын оозеки жана жазуу кебинде активдүү колдоно билүүгө, кеп ишмердүүлүктөрүнүн бардык түрлөрүндөгү компотенттүүлүктөрүнө ээ болууга, кеп маданиятынын нормаларын кебинде туура сактоого үйрөтүү.

Милдеттери:

Таанып-билүүчүлүк. Окуучуну эне тилинин өз жашоо турмушундагы, коомдогу, ишмердигиндеги орду менен маанисин так аныктап, билүүгө үйрөтүү. Эне тилин дүйнөнү таанып-билүүнүн каражаты жана чындыкты чагылдыруунун куралы, ошондой эле башка окуу предметтери боюнча билим алуунун да куралы катары колдонууга көнүктүрүү. Тил жана кеп, тил жана аң-сезим, тил жана ойлоо, тил жана маданият түшүнүктөрүнүн ажырагыс биримдигин жеткилең түшүндүрүү. Кыргыз тилинин фонетикалык системасын, лексика-фразеологиялык байлыгын, грамматикалык түзүлүшүн, орфографиялык, пунктуациялык жана орфоэпиялык нормалары менен эрежелерин практикалык негизде өздөштүрүп, өз кебинде колдонууга үйрөтүү. Окуучуну эне тилинин тил бирдиктеринин маанисин жана функцияларын толук аңдап билүүгө, эне тилиндеги кубулуштарды, фактыларды талдай алууга үйрөтүү; оозеки жана жазуу кебиндеги кыргыз адабий тилинин нормаларын сактоого машыктыруу.

Жүрүм-турумдук. Окуучуну кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн (сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу) жана сүйлөшүү, баарлашуунун ар кандай чөйрөлөрүндөгү кептик жүрүм-турумдук маданиятын толук билүүгө жана колдонууга үйрөтүү. Ар кандай чөйрөдө жана тематикада оозеки-жазуу түрүндө сабаттуу сүйлөө-жазуу маданиятына үйрөтүү. Өзүнүн оозеки жана жазуу кебин өз алдынча текшере алууга, сын менен карап, аны дайыма өркүндөтүү жөндөмүнө ээ кылуу.

Баалуулук. Окуучуну эне тилин улуттук улуу дөөлөт, сыймык, маданият катары кабыл алып, аны тарыхый-руханий мурас деп таанып, аны менен сыймыктанууга, коргоого жана колдонууга болот. Эне тили аркылуу улуттук баалуулуктарды, жалпы адамзаттык рухий дөөлөттөрдү өздөштүрүүгө, барктап-баалоого үйрөтүү.

Эне тилди 10-11-класстарда окутуунун максаты жана милдеттери.

Максаты: окуучуларды жазуу жана оозеки кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүү, бардык чөйрөлөрүндө эне тилиндеги кеп маданиятынын чен-өлчөмдөрүн туура сактоого, көп тилдүү, көп маданияттуу коомдо эне тилинин тилдик-маданий баалуулуктарын барктай билүүгө көнүктүрүү.

Милдеттери:

Таанып-билүүчүлүк. Окуучунун (бүтүрүүчүнүн) эне тилин дүйнөнү таанып-билүүнүн, өз ишмердүүлүгүндө толук кандуу колдоно билүүсүнө жетиштүү. Кеп ишмердүүлүгү менен ойлоо ишмердүүлүгүнүн биримдигин, кеп ишмердүүлүгүн кеп маданияты менен тыгыз байланышта колдоно алуу, пикир алышуудагы

алардын маанисин, барк-баасын терең аңдап-билүү, турмушта колдоно билүү көндүмдөрүн калыптандыруу. Тексттин коммуникативдик табиятын терең өздөштүрүү, текст талдоонун жана текст түзүүнүн мыкты көндүмдөрүн калыптандыруу. Кептин стилдери, алардын өзгөчөлүктөрү тууралуу теориялык жетиштүү маалыматтарды алуу, практика жүзүндө текстти талдоого, мазмунун өркүндөтүп кайра түзүүгө жана жаңы текст жаратууга көнүктүрүү. Оозеки кептеги орфоэпиянын, жазуу кебиндеги орфография менен пунктуациянын жана да адабий тилдин нормаларын сактоонун зарылдыктарына бекем ынандыруу.

Жүрүм-турумдук. Кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн (сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу) жогорку деңгээлде колдонууга, сабаттуу жаза билүүгө, коомдук чөйрөдө маданияттуу сүйлөөгө көнүктүрүү. Тил бирдиктерин эркин жана аң-сезимдүү түрдө оозеки, жазуу кебинде колдонууга, өз пикирин көз карашын толук билдирип, далилдөөгө, тил каражаттарын сүйлөшүүнүн максаты менен милдетине, чөйрө менен жагдай-шартына жараша орундуу колдоно билүүгө машыктыруу. Окуучуну өз кеп ишмердүүлүгүнө көңүл буруп, аны өз алдынча болгон жөндөм көндүмдөрүн бекемдөө.

Баалуулук. Кыргыз тилин эне тил катары баалап, аны менен сыймыктанып, өзүн-өзү, өз улутун, мекенин, дүйнөнү таанып-билүүнүн кубаттуу куралы, соолбос булагы катары эне тилин кастарлап, илим-билимди, кесипти өздөштүрүп, жан дүйнөсүндө аларды өздөштүрүүнүн каражаты катары колдонуу көндүмдөрүн өркүндөтүү.

Эне тилин окутуунун методологиялык негиздери.

Кыргыз тилин эне тил катары окутуу-үйрөтүү иштери педагогика илиминин жалпы, атайын жана жеке методологиясынын жоболоруна негизделет. Аны менен бирге, эне тилди окутууга болгон түшүнүк-мамиледе инсанга багыттап окутууга өзгөчө көңүл бурулат, окутуу-үйрөтүүнүн жалпы мазмуну төмөнкүлөрдү камтыйт.

Биринчи, эне тилин окутууну социалдаштыруу. Эне тилди окутууну социалдаштыруу реалдуу социалдык-турмуштук, коомдук азыркы суроо-талаптарга, муктаждыктарга жараша аныкталат. Азыркы кыргыз тили-кыргыз элинин улуттук тили, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили, окуучулардын кыргыз (эне) тили окуу предмети, башка окуу предметтерин окуп-үйрөнүүнүн негизи болуп кызмат кылат. Демек, кыргыз тили кыргыз коомунун бардык чөйрөлөрүн бирдей тейлеп, кызмат кылууга тийиш. Мектеп окуучусу эне тилин дүйнөнү таанып-билүүнүн, таалим-тарбия алуунун каражаты, өзүн-өзү таанып-билүүсүнүн, келечек максаттарын аныктоонун жана ага жетүүнүн кубаттуу куралы катары кабылдап, тилдик-кептик маалыматтарды жетишээрлик өздөштүрүп, аларды өз кебинде колдоно алуусуна жетиштирүү максаты коюлат.

Экинчи, эне тилин окутууну гумандаштыруу. Мында эне тилди окутуу процессиндеги мугалим менен окуучунун, окуучу менен окуучунун, мугалим

менен ата-эненин ж.б. мамилелерин, карым-катышын, кызматташууларын бирин-бири сыйлаган, түшүнгөн, колдогон алда канча гумандуу, маданияттуу деңгээлге жеткирүү талабы алдыга чыгат. Кыргыз тили мугалими теориялык-лингвистикалык билимдердин жыйындысын берүүчү адис эмес, ал-окуучулардын эне тили боюнча алуучу билим, билгичтик, көндүмдөрүнүн зарыл экендигин ынандырып тастыкталган, аларды өздөштүрүүгө багыт берип, каражат булагын ачып-көрсөтүп, шарт түзүп, уюштуруучу субъект. Ал эми окуучу билимдердин жыйындысын алуучу, жыйноочу объект гана эмес. Окуучу-социалдык-турмуштук суроо-талаптарга, жеке керектөөлөрүнө, муктаждыктарына жараша тилдик-кептик көндүмдөрдү өздөштүрүүчү субъект. Эне тили сабагы – эки тараптын (мугалим-окуучу) бирин-бири сыйлаган, бирине-бири ишенген, биргелешкен бир максатты көздөгөн бирдиктүү чыгармачыл жана жаратмандык иш-аракеттеринин ишке ашуу процесси. Ал максаттуу, жандуу жана эмоционалдуу сүйлөшүүгө негизделет. Мындай жандуу, кызыктуу эне тили сабагын уюштуруп, интерактивдүү методдор, дидактикалык-кырдаалдык оюндар, тексттер ж.б. маанилүү роль ойнойт.

Үчүнчү, эне тилин окутууну ааламдаштыруу. Бул эки багытта ишке ашырылышы талап кылынат. Биринчиси, эне тилин окутууда жалпы эне тилди окутуу боюнча дүйнөлүк деңгээлде иштелип чыккан концепцияларды, этнонимдеринин тыянак-

сунуштары менен эриш-аркак колдонуу. Экинчиси, эне тилибиздин турмуш-тиричиликтин жеке, коомдук ишмердүүлүктүн бардык чөйрөлөрү менен түрлөрүн, улуттар аралык жана эл аралык карым-катнаштарды тейлөө маданиятын, мүмкүнчүлүктөрүн дүйнөлүк өнүккөн тилдердин колдонуу деңгээлине чейин көтөрүүгө аракет кылуу, көп тилдүү, көп маданияттуу чөйрөлөрдө татыктуу ордун алуусуна кам көрүү. Окутуу-үйрөтүү иштеринде бул маселеге артыкчылыктуу маани берүү.

Кыргыз тилин эне тил катары окутууга коммуникативдик-ишмердүүлүк мамиле жасалып, окутуунун мазмундук өзөгүн текст түзүүсү, ал эми сабак процессин жандуу сүйлөшүү, талдоо, талкуулоо, текст түзүү иштери аркылуу жүргүзүлүшү кажет. Текст тилдик-кептик бирдик болуу менен бирге эле, ал дидактикалык да бирдик болуп саналат. Текст эне тилди окутуунун маанилүү эки багытын: тил системасын таанып-билүүгө жана сүйлөшүүнүн норма-эрежелерин, түрдүү кырдаалдарда кептик жүрүм-турумдун үлгүсүн бириктирип үйрөтүүгө шарт түзөт. Бул шартта текст тилдик системаны тейлеген мыйзам, нормаларды ж.б. тилдин функционалдык маанилери аркылуу өздөштүрүүгө өбөлгө болот.

Функционалдык стилдердин түрлөрүнө жараша тексттерди класстар боюнча колдонуунун болжолдуу пайыздык катышы **1-таблицада** берилди.

Класстар	Сүйлөшүү	Көркөм	Публицистика	Окуу-илимий	Иштиктүү стиль
5-7	5%	45-50%	30-35%	10%	5%
8-9	5%	30-35%	25-30%	15-20%	15%
10-11	5%	15-20%	30-35%	20-25%	20%

Эне тилин окутууда элдик педагогиканын «жакшы сүйлөгөнгө сүйлөп гана үйрөнүүгө болот», «жакшы ойлонсоң, жакшы сүйлөйсүң» деген накыл-насаатын, улуттук этникалык-тилдик өзгөчөлүктөрүн эске алуу талабы да коюлат.

Кыргыз тилин окутуп жаткан практик мугалимдер, эртеңки кыргыз тили жана адабияты мугалим болуучу филологиялык факультеттердин студенттери предметтик стандарттык окутууга койгон талаптарын, атап айтсак, окутуунун методологиялык билим берүүнү уюштурууда, өткөрүүдө, класстан, мектептен тышкары иштерди уюштурууда аларды жетекчиликке алууга милдеттүү болуп саналат.

Ал эми кыргыз тилин окутуунун мазмунун аныктоодо окутуунун максат-милдетине ылайык мурдагыдай жалпыланган формада эмес атайын билгиликтерге (компетенцияларга) ажыратылып берилгендигин толук таанып-билүү, өздөштүрүү зарыл. Ансыз окутуунун максаты менен мазмунунун эриш-аркак байланышы, биримдиги толук сакталышы мүмкүн эмес.

Кыргыз тилин орто мектепте окутуунун максаты үч билгиликке бөлүнүп аныкталган.

Биринчи, тилдик билгилик. Орто мектепти аяктаган окуучу кыргыз тилинин тыбыштык системасын, лексикалык байлыгы менен фразеологиясын, грамматикасын, орфографиясы менен пунктуациясын жана аларды жөнгө салган мыйзам, эрежелерди мыкты өздөштүрүү, аларды өзүнүн оозеки жана жазуу кебинде толук колдоно билүү көндүмдөрүнө ээ болууга тийиш. Демек, тилдин билгилик боюнча алынган көндүмдөр кыргыз тилинде мыкты сүйлөөнүн жана сабаттуу жазуунун каражаты болуп саналат.

Экинчи, кептик билгилик. Бул тема боюнча бүтүрүүчү өз эне тилинде сүйлөшүүнүн максатына, жагдай-шартына жараша тил бирдиктердин туура жана орундуу колдоно билүү менен кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн (угуу, сүйлөө, окуу, жазуу) жогорку деңгээлде жүргүзө алуу көндүмдөрүнө ээ болуусу зарыл. Эне тилинин сөз байлыктарын кенири колдонуп, өз оюн так, жеткиликтүү жана далилдүү айта алууга, сабаттуу жазууга, угуп түшүнүүгө карата мыкты көндүмдөрдү билиши талап кылынат.

Үчүнчү, маданият-таануучулук билгилик. Маданият адам баласынын материалдык жана руханий жактан жетишкен мыкты

ишмердиктеринин, табылгаларынын жыйындысы, жалпы эне тил, анын ичинде эне тил улуттук маданияттын улуу казынасы болуп саналат. Орто мектепти бүткөн улан же кыз кыргыз кеп маданиятынан тартып, улуттук каада-салтты, үрп-адатты, улуттук адеп-ахлакты жалпы маданиятты жана башка сыпат-касиеттерди мыкты өздөштүрүп, аларды өз жашоосунда, ишмердүүлүгүндө колдоно билүүгө жана колдонууга милдеттүү.

Кыргыз тилин окутууда аныкталган билгиликтер өз-өзүнчө бөлөк мазмунду түзбөстөн, бир бүтүндүктүн ажырагыс бөлүктөрү катары үйрөтүлүүгө тийиш. Анткени бул билгиликтер бирин экинчиси шарттап, бирин-бири толуктап, өнүктүрүп турган түзүм болуп саналат. Бул кыргыз тилин азыркы учурда окутууга коюлуп жаткан негизги талаптардан болуп эсептелет. Демек, окутуунун мазмундук өзөгүн аныктаган билгиликтер түзөт.

Кыргыз тилин окутууга коюлган талаптарды ишке ашыруу үчүн окутуунун жалпы парадигмаларын аныктоо, колдонуу зарылдыгы келип чыгат. Азыркы учурда мындай парадигмалардын катарына төмөнкүлөрдү кошууга болот.

Биринчи, компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы. Мында жогоруда белгиленген билгиликтерди, алардын талаптарына ылайык сабакты уюштуруп өткөрүү керек. Жогоруда белгилегендей билгиликтер ар бир кыргыз тили сабагынын максат-милдетинде камтылышы шарт. Ошондой эле ар бир билгилик экинчи, үчүнчү билгиликтер менен карым-катышта, байланышта окутулуусу талап кылынат.

Экинчи, инсанга багыттап окутуу парадигмасы. Бул парадигманын өзгөчөлүгү жалпы

класска бирдей мамиле кылуу менен ар бир окуучунун жеке өзгөчөлүгүнө, психологиясына, өздөштүрүү, жөндөм-шыгына, мүнөзүнө ж.б. сапаттарына карап аларга жараша жекече мамиле кылуу талабында болуп саналат. Мындай жекече мамиле жасоо тапшырма берүүдө, талап коюуда жана билимин баалоодо да сакталышы керек.

Үчүнчү, дидактикалык оюндарга негизделген парадигма. Оюн-окуу, эмгек сыяктуу эле адам ишмердүүлүгүнүн бир түрү. Демек, оюн ишмердүүлүк катары кыргыз тили сабагында колдонулушу кажет. Оюн берилген тапшырманы аткарууну гана жеңилдетпестен, сабактын кызыктуулугун, жандуулугун арттырып, окуучулардын кыргыз тилине болгон кызыгуусун күчөтүү, активдүүлүктү көбөйтөт.

Төртүнчү, окуучулардын өз алдынча, жупта, топто иштөөлөрүнө артыкчылык берген парадигма. Билим, таалим-тарбия иш-аракеттери жалаң гана берүү, үйрөтүү процесстеринен турбайт. Кандай гана билим берүү болбосун, анын ичинде, кыргыз тилин окутуу да эки субъекттин алакасында ишке ашат. Мугалим билим берүүчү субъект, ал эми окуучу билим алуучу субъект. Демек, билим берүүчүнүн аракетине, максатына жараша билим алуучу да аракет кылышы шарт. Аталган парадигма окутуунун максатына окуучулардын жекече аракеттери аркылуу жетүүгө артыкчылыктуу маани берет.

Макалада кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан талаптарды ишке ашыруунун негизги багыттары тууралуу сөз болду. Аталган ар бир багыт өз алдынча изилдөөлөрдүн предмети боло алат.

Адабияттар:

1. Чыманов Ж.А. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мекемелеринде кыргыз тилин эне тили катары окутуунун концепциясы//«Улуттук университет», 2017-№3, май-июнь.
2. Кыргыз тилин эне тили катары окутуунун предметтик стандарты (5-9, 10-11-класстар) Б.2018.
3. Кыргыз тилинин программасы 5-9, 10-11-класстар. Б.2018.

ЭОЖ 617-7:616-071.3

МҒТАР 76.29.39

Г.А.Турсынбаева, У.Т. Бағысбаева.,*преподаватели Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясауи***ПРОВЕДЕНИЕ ОБЩЕЙ ХИРУРГИИ В ИГРОВОЙ ФОРМЕ С КЛИНИЧЕСКИМ СЦЕНАРИЕМ**

В данной статье рассматриваются проблемы и пути решения в подготовке высококвалифицированных медицинских кадров с современным высшим образованием. Наряду с основными проблемами обучения через клинические сценарии, они изложены о его влиянии на будущих специалистов. Кроме того, предлагается подход, способствующий обучению студентов через клинические сценарии, а также тщательной подготовке к предстоящей теме. Я считаю что обучение которое внесет большой вклад в то, чтобы будущие врачи могли свободно вести себя перед больной и открыто выражать свои мысли. Статья приведена в соответствие с государственными стандартами высшего медицинского образования.

Ключевые слова: клинические сценарии, роли, студент, дискуссия, дебрифинг, симуляционная сессия.

Г.А.Турсынбаева, У.Т. Бағысбаева.,*Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің оқытушылары***ЖАЛПЫ ХИРУРГИЯ ПӘНІН КЛИНИКАЛЫҚ СЦЕНАРИЙ АРҚЫЛЫ ОЙЫН ТҮРІНДЕ ӨТКІЗУ**

Бұл мақалада біздің заманға сай жоғары білімді де білікті медициналық мамандар даярлау барысындағы қиындықтар мен оны шешу жолдары қарастырылған. Клиникалық сценарийлер арқылы оқытуды үйренудегі негізгі проблемалармен қатар оның болашақ мамандарға әсері жайлы баяндалған. Сонымен қатар студенттердің клиникалық сценарийлер арқылы оқуды үйренуіне және өтілетін тақырыпқа тыңғылықты дайындалуына ықпал ететін тәсіл ұсынылады. Болашақ дәрігерлеріміздің науқас алдында өзін еркін ұстай білуіне және ойын ашық жеткізе білуіне үлкен үлес қосатын оқыту деп санаймыз. Мақала жалпыға міндетті медициналық жоғары білім берудің мемлекеттік стандарттарын сәйкестендіріліп жазылды.

Кілт сөздер: клиникалық сценарийлер, рольдер, студент, пікірталас, дебрифинг, симуляциялық сессия.

G.A. Tursynbaeva, U.T. Bagisbaeva.,*Lecturer at the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi***CONDUCTING GENERAL SURGERY IN PLAY FORM WITH CLINICAL SCENARIOS**

This article discusses the problems and solutions in the preparation of highly qualified medical personnel with modern higher education. Along with the main problems in teaching learning through clinical scenarios, they are set out about its impact on future specialists. In addition, an approach is proposed that promotes student learning through clinical scenarios, as well as careful preparation for the upcoming topic. I believe that training, which will make a great contribution to the fact that future doctors can behave freely in front of the patient and openly express their thoughts. The article has been brought in line with state standards of higher medical education.

Key words: clinical scenarios, role, student, discussion, debriefing, simulation session.

Симуляциялық орталық-бұл:

*медициналық білімге, оның сапасын арттыруға принципті жаңа, практикаға бағытталған тәсіл;

*оқу процесінің тәжірибемен тығыз байланысы және клиникалық жағдайдың барынша

шынайылығы;

*қарапайым-күрделі, мануалды шеберліктен клиникалық дағдыларға қағидатты сақтау;

*медицина факультетінің барлық кафедралары мен клиникалық базаларының қатысуымен оқыту технологиясын жетілдіру үшін

оқу-әдістемелік бөлімше. 5 стандартталған клиникалық "сценарий" (итал. *scenario*), "орыс тілінің түсіндірме сөздігі" анықтамасы бойынша С. И. Ожеговтың үш мәні бар: 1) іс-әрекеті мен репликасы егжей-тегжейлі сипатталған драмалық шығарма, сондай-ақ көріністің, спектакльдің қысқаша сюжеттік схемасы; 2) сахнаға шығу тәртібі мен уақыты көрсетілген пьесаның әрекет етуші тұлғаларының тізімі; 3) қандай да бір көріністі өткізудің алдын ала дайындалған егжей-тегжейлі жоспары. Симуляциялық оқытудағы сценарий-case-study әдісі ретінде белгілі оқытудың интерактивті моделінің нұсқасы (ағылш. *case-study*, жағдай, жағдай)-нақты жағдайларды талдаудың жетілдірілген әдісі, нақты міндеттерді шешу жолымен оқытуға негізделген белсенді проблемалық-ситуациялық талдау әдісі (кейстерді шешу).

Мақсаты:

Тәжірибиелік дағдыларды – арнайы муляждарды, фантомдар мен тренажерлерді, сондай-ақ медициналық араласулар мен процедуралардың шынайылығын құруды қамтамасыз ететін виртуалды (компьютерлік) симуляторларды игеру және жетілдіру арқылы студенттерді, клиникалық интерндерді және клиникалық ординаторларды кәсіби даярлау сапасын арттыру.

Симуляциялық орталықтың негізгі міндеттері:

* Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім беру мамандықтарының бекітілген бағдарламасына сәйкес фантомдарда, тренажерларда және симуляторларда практикалық кәсіби дағдыларды игерудің жоғары деңгейін ұйымдастыру және қамтамасыз ету.

* Клиникалық жағдайда өз білімі мен практикалық дағдыларын қолдануға қабілетті және дайын кәсіби білікті маманды дайындау.

* Тестерді, ситуациялық есептерді шешу және практикалық емтихандарды өткізу негізінде практикалық кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру және жетілдіру тиімділігін, сапасын бақылау.

* Практикалық кәсіби дағдыларға оқыту сапасын арттыру бойынша медициналық жоғары оқу орындарының озық жұмыс тәжірибесін зерделеу және енгізу.

Дебрифинг (ағылш. *debriefing*- ағылшын тілінен аударғанда тапсырманы орындағаннан кейін сұрау) - тренингте: тренинг жаттығуын орындау барысында қатысушылар алған тәжірибені талдау деген мағынаны білдіреді. Дамыған 50 елдің қатарына ену мақсатында заманауи үлгідегі ғылым мен техниканың жетістіктерін толық меңгеріп, бағамдай алатын білікті мамандар даярлау қазіргі қоғамның негізгі талабы. Бұл бағыттағы оқыту арқылы студенттердің қабілетін жан-жақты арттыру басты мақсатымыз болып табылады. Осылай оқыту көмегімен жалпы хирургия пәні бойынша стандартты науқастармен сұхбаттасу, объективті тексеру, зертханалық, аспаптық мәліметтерді

сараптау, диагноз құру, дифференциалды диагноз және емдеу дағдыларын орындау [1].

Симуляциялық тренинг-бұл мамандарды жоғары оқу орнының және дипломнан кейінгі даярлаудың дәстүрлі әдістерін органикалық толықтыратын практикалық дайындықтың қазіргі заманғы әдістемесі. Симуляциялық технологиялар пациенттер мен оқитындар үшін қауіп-қатерсіз практикалық шеберлікті қалыптастыруға ғана емес, сонымен қатар объективті критерийлер негізінде шеберліктің қол жеткізген деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Виртуалды симуляциялық технологиялар елде 10 жыл бұрын пайда болды және осы уақыт ішінде оларды пайдаланудың тереңдігі мен ауқымында нағыз серпіліс жасалды. Қазір іс жүзінде әрбір білім беру мекемесінде симуляциялық оқу құралдары мен шынайылықтың қандай да бір деңгейін пайдаланады.

Бұл мақсатта біздің мемлекетімізде бірқатар жұмыстар жасалып жатыр. Біздің медициналық жоғары оқу орынымызда (ЖОО) студенттерінің ОҚКЕ дағдыларын игеру үшін пайдаланатын симуляциялық орталығымыз бар осы орталықта клиникалық сценарий жазып оқытуға болады. Осы бағытта жеткен жетістіктеріміз де жаман емес. Қазіргі студенттеріміздің барлығына дерлік компьютерді меңгерген, ғылым мен техниканың соңғы жетістіктерін (интернет желісі, интерактивті такта) тиімді пайдалана алатын жастар екендігі қуантарлық жағдай. Осы медициналық жоғары оқу орынымызда (ЖОО) студенттерінің ОҚКЕ дағдыларын игеру үшін пайдаланатын орталықта сабақтарды осылай өткізудеміз.

«Стандартты науқас» мамандандырылған оқу циклы іске асырылады. Пациент ретінде ойнайтын арнайы студенттер болады. Білім алушының міндетіне анамнез жинау, объективті тексеру жүргізу, қосымша тексеру жоспарын әзірлеу және емдеу бағдарламасын жасау кіреді. Студенттер пациентті объективті тексеруде (37%), аурудың дифференциалды диагностикасында (28,6%) және емдеуді тағайындауда (45,7%) ең үлкен қиындықтарды бастан кешірді. Симуляциялық оқыту 3 кезеңнен тұрады: пребрифинг, симуляциялық сессия, дебрифинг. Бұл орталықта студенттер симуляциялық оқытудың 3 кезеңі арқылы оқиды. Әр түрлі муляждарды пайдалана отырып, өтілген сабақ тақырыбына сай машықтану дағдыларын үйренеді, қажет диагностикалық, емдік манипуляцияларды жасайды. Аталған бағыттағы оқу үрдісі бір тараптан тиімді болғанымен экономикалық тұрғыдан тиімсіздеу, муляждар қымбат, тез бұзылады, көп қаражатты және үнемі күтіп, бақылауды қажет етеді [2].

Бүгінгі таңда оқытушылардың симуляциялық білім беру мүмкіндіктерінің пайда болуы перспективалы және қажетті бағыт болып табылады. Симуляциялық оқыту-бұл медицинада қолданылатын жаңа білім беру әдістемесі. Денсаулық сақтауда симуляторларды пайдалану

наукастар үшін қауіпсіз болып табылады, нақты жағдайға жақын жағдайларда әртүрлі сыни жағдайларды модельдеуге мүмкіндік береді.

Медициналық ЖОО тест емтиханы арқылы түсіп, аралық бақылауларының барлығын тест арқылы тапсырған (көп жағдайда компьютерлік тестілеу), клиникалық сценарийсіз дағдыларын жансыз муляждарда шындаған болашақ мамандардың клиникалық ойлау қабілетінің жеткіліксіз болары маңызды мәселенің бірі болап отыр. Себебі енді ЖОО бітірген медицина қызметкерінің практикалық іс-әрекетке бірден кірісе алмауы және қобалжу іс-әрекеттері дәлел бола алады. Көптеген жағдайда, әсіресе шұғыл шешім қабылдау қажет болған жағдайларда жас мамандар қобалжып, мәселені оңтайлы әрі дер кезінде шешуге қабілетсіз екендігін көрсетіп отырады. Науқаспен бетпе-бет қалғанда кейде оларда қобалжу мен үрей болатындығын жасырмайды. Нәтижесінде науқас дұрыс бағытта толық зерттеліп, диагноз қойылмай қажетті емін ала алмай қалуы мүмкін екен[3].

Студенттердің клиникалық сценарий арқылы дағдыларын толыққанды өтіп, клиникалық түйсінуге кедергі келтіретін бірнеше факторлар бар. Студенттің медициналық сала бойынша талғамының болмауы, яғни клиникалық ойлау қабілетінің төмендігі (жоктығы). Кездейсоқ түскен студент.

1. Клиникалық сценарий арқылы дағдылардан өту барысында клиникалық базаға кіру мүмкіншілігінің шектеулі болуы.
 2. Талкыланып жатқан сабақ тақырыбына сай науқастардың болмауы.
 3. Науқастарды зерттеу, саралау үшін лабораторияларға, функционалды диагностикалау бөлімдеріне кіру мүмкіншіліктерінің болмауы.
- Студенттерге өткізіліп жатқан материалдарды қабылдау деңгейін арттыру үшін бірнеше жаңа тәсілдер ұсынылып, практикада орындалып жүр [4]. Мысалы: сабақты клиникалық сценарий арқылы науқаспен шынайы сұхбат ретінде өткізу; ролді ойындар ойнау; кіші топтармен жұмыс жасау; презентация арқылы тақырыпты толықтыру; логикалық есептер мен мәселелер шешу; жұптасып интервью түрінде өту; топтық турнирлер. Жоғарыдағы көрсетілген сабақ өткізу тәсілдерінің барлығы студенттердің біліктілігін арттыруға, пәнді терең түсініп, өздігінен шешім қабылдауға бағытталған.

Осы сияқты студенттің клиникалық сценарий дағдыларын шындауға бағытталған «кейс әдісін» де ескерген жөн. Бұл тәсілде де студенттердің өздігінен жұмыс жасауы мен машықтануына алғышарттар белгіленген [5].

Өз ойым осы мәселені оңтайлы шешуге бағытталған, студенттердің клиникалық сценарий арқылы науқаспен шынайы сұхбат алу арқылы

оқытуын дұрыс бағыттап, шұғыл шешім қабылдауға, нәтижелі ем тағайындауға үйрететін, топтың түгелімен қатысуына мүмкіншілігі болатын ойын түрін ұсынып отырмын. Ойын сабақ клиникалық түйсігі қалыптаса бастаған жоғарғы курс студенттеріне және интерн дәрігерлерге арналған. «Жалпы хирургия» пәні бойынша 3 курс студенттерімен бірнеше рет өткізіліп, нәтижелілігін көрсеткен тәсіл болып табылады.

Осы үрдіске топ студенттерінің барлығы түгел қатысуға мүмкіндігі бар. Олардың әрқайсысы өз рольдерін дұрыс орындаса болғаны. Ұсынылған ролін толық орындау үшін студент сол талқыланатын тақырып бойынша бәрін білуі шарт. Ондай болмаған жағдайда ойын белгілі межеге дейін жетіп ары қарай қобалжып, нәтижелі болмайтыны мәлім.

Бұл ойынға қатысушы студентер науқастың ауру басталғаннан, оған көрсетілетін көмектің барлық кезеңдері мен көріністерін, зерттеу, диагностикалау үрдістерін ем тағайындалуы мен оны жүзеге асыру тәсілдерін бастан кешуі тиіс [6].

Тәжірбиелік сабақтың өту әдісіне біршама тоқталып өтсек. Тәжірбиелік сабақ жеткілікті мөлшерде кең, жарық, шынайыға мейлінше жақын жағдайда өтілгені жақсы. Клиникалық пәндерден беретін кафедралар бойынша арнайы жабдықталған аудиторияларда өткізілгені абзал. Оқу процессіне өтілетін сабақ тақырыбына сай құрал саймандар, тану материалдары, тасымалдау шиналары, зерттеу анализдерін, УДЗ-ді, басқа да функционалды зерттеу тәсілдері нәтижесін жазатын арнайы бланктермен, дайын рентген, КТ жинақтарымен қамтамасыз еткізілуі керек.

Оқу жоспардың күнтізбелік тақырыптық жоспар бойынша өтілетін сабақ тақырыбы алдын ала айтылып, ол ойын түрінде өтілетіндігі ескертіледі. Клиникалық сценарийлер жазылып, студенттерге тақырып бойынша берілетін ролдер (алдын-ала бір бағытта ғана дайындалмауы үшін) тікелей сабақ басталар алдында айтылуы тиіс, яғни бірінші студент науқас ролінде; екінші жедел жәрдем дәрігері; аурухананың қабылдау бөлімі дәрігері; зертхана, функционалды диагностика және басқа да қосымша зерттеу амалдарын орындаушы дәрігер; бөлімше дәрігері, хирург; консилиумға қатысушы студенттер; бақылаушы (студент және оқытушының өзі) [7].

Алғашқы студент тақырып бойынша науқас кейіпін ойнайды. Ролді жақсы ойнау үшін ойнайтын науқастың ауруымен толық танысып алады. Сол ауру түріне қарай диагноз бойынша аурудың анамнезін, шағымдарын толық баяндап, клиникалық көрінісін айқын көрсетеді. Науқастың кейіпіндегі студент өмірлік жолында кездесетін науқасты өзі сүйреттей алу қажет. Бұл ролдер білікті дәрігер ретінде қалыптасуына үлкен ықпал тигізетінін түсінуі керек.

Екінші студент кезекші дәрігер ретінде науқастың шақыруына барып немесе қабылдау

бөліміне келген науқасты қабылдайды. Науқасқа алғашқы дәрігерлік көмек көрсетеді. Ол өз кезегінде науқасты қажетті бөлімге ем алуға бағыттайды. Хирургиялық аурулар кей жағдайларда шұғыл отаны қажет етеді. Өз кезегінде шұғыл операциялық іс-шаралар: лапароскопия, трахеостомия, трахея интубациясы, қуық катетеризациясы, торакоцентез, окклюзиялық таңғыш салу, тасымалдау шиналарын салу, қан тоқтату т.с.с. мен шешімдер қажет болуы мүмкін.

Келесі кезеңді аурухананың қабылдау бөліміндегі кезекші дәрігері іске асыруы керек. Дәрігер өз құзыреттілігін пайдалана отырып науқасты қабылдап, толық зерттеу жүргізіп, диагноз қойып, қажетті ем түрін тағайындау қажет.

Қабылау бөліміндегі кезекші дәрігер де өз кезегінде бөлімшеге түскен науқасты толық қарап, зерттеп, клиникалық диагноз қоюы, түбегейлі емдеуге бағдар беруі қажет. Операциялық ем қажет болған жағдайда оның көрсетпелері мен қарсы көрсетпелерін айқындап, ота жасау жолдарын, оған дайындық, ауырсыздандыру, отадан кейінгі кезеңдегі күтімін, реабилитациясын білуі керек.

Науқасқа диагноз қойылуының қиын кезі болады, мәселелер туындаған жағдайда дәрігерлер консилиумын шақыруға құқығы бар. Дәрігерлік консилиум құрамында да студенттер мен оқытушының өзі болады.

Осы оқу кезінде оқытушы тек қана бақылаушы ролін ғана емес, кеңес беруші жалпы бағдар беріп, қажет жерінде түсініктеме беріп отыруы шарт болып табылады.

Өткізілетін клиникалық сценарий арқылы сабақ өту төмендегідей оң нәтижеге жетуге мүмкіншілік береді.

1. Болашақ дәрігерлердің клиникалық ойлау қабілетін жоғарылату.
2. Дәрігерлерге жылдам нақты шешім қабылдауды үйрену.
3. Студенттердің өздігінен ізденуге, қосымша материалдармен жұмыс жасауға үйрену.
4. Әрбір студенттің тақырып бойынша ойынның барлық кезеңдеріне дайын болуы.
5. Топта жұмыс істеуді үйрену – жалпы жұмыстың нәтижелі болуы әр бір студенттің іс әрекетіне байланысты екендігіне көз жеткізе білу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жданова Т.С., Тусупова Н.М. Современные инновационные педагогические технологии обучения // Вестник Каз НМУ. – № 2. – 2011. – Б. 16-20.
2. Нуралиева А, Куандыков Е. Р. Использование Кейс-метода как метода интерактивного обучения в учебном процессе через совершенствование // Вестник Каз НМУ. – № 2. – 2011. – Б. 31-35.
3. Alaker M, Wynn GR, Arulampalam T. Virtual reality training in laparoscopic surgery: a systematic review & meta-analysis. Int J Surg 29:85–94. <https://doi.org/10.1016/j.ijso.2016.03.034>CrossRefPubMedGoogle Scholar
4. Hiemstra E, Terveer EM, Chmarra MK, Dankelman J, Jansen FW (2011) Virtual reality in laparoscopic skills training: is haptic feedback replaceable? Minim Invasive Ther Allied Technol 20:179–184. <https://doi.org/10.3109/13645706.2010.532502>CrossRefPubMedGoogle Scholar
5. Desender LM, Van Herzele I, Lachat ML, PAVLOV Study Group et al (2016) Patient-specific rehearsal before EVAR: influence on technical and nontechnical operative performance. A randomized controlled trial. Ann Surg 264(5):703–709CrossRefPubMedGoogle Scholar
6. Law, A.M., Kelton, W.D. Simulation Modeling and Analysis, 2nd edn., p. 544. McGraw-Hill, Inc., New York (1991)Google Scholar
7. Silva, P.S, Pinto J, Varajão J, Trigo A, Cruz-Cunha M.M, Bentes.I, Varum.H, Agarwal.J, Simulation in Information Systems: Potential of the Vulnerability Theory. In: Quintela Varajão, J.E., Cruz-Cunha, M.M., Putnik, G.D., Trigo, A., et al. (eds.) CENTERIS 2010, Part I. CCIS, vol. 109, pp. 219–229. Springer, Heidelberg (2010)CrossRefGoogle Scholar

ӨМҮРҮ ӨРНӨК АДАМ
ПРИМЕР ДЛЯ ПОДРАЖАНИЯ

Мурзаев М.С.,
Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин доценти

НАГЫЗ ПЕДАГОГ, ЧОҢ ОКУМУШТУУ

Мурзаев М.С.,
доцент Кыргызско-Турецкого университета “Манас”

ИСТИННЫЙ ПЕДАГОГ, ВЫДАЮЩИЙСЯ УЧЕНЫЙ

Акматали Алимбеков Кыргызстандагы педагогика илиминдеги аламан көпчүлүктүн ичинен аттын кашкасындай бөлүнүп турган белгилүү илимпоз. Анын эмгектери бүгүнкү кыргыз этнопедагогика илиминин өнүгүшүнүн алдыңкы чектерин аныктап тураары окумуштуулар арасындагы өз ара пикир алышууда да, илимдин бул багытына байланыштуу обзордук материалдарда да тастыкталып келет.

Чын-чынына келгенде илим чөйрөсүнө аралашып, илимий даражага ээ болгон окумуштуулардын тагдырында өзгөчөлүктөргө караганда жалпылыктар арбын. Университет чөйрөсүндөгү окумуштуулардын көпчүлүгү окуудагы мыкты ийгиликтери үчүн окутуучу катары калтырылып, коюлган милдеттерге ылайык аспирантура, докторантура баскычтарынан өтүп илим жакташат. Демек, көпчүлүгүнүн илимий карьерасы ички дымак, жигер ышкыга караганда «милдеттүүлүк» түшүнүгүнө көбүрөөк негизделген. Бул маселеде Акматали Алимбековдун илимге келүү тагдырында айрымалуу фактылар арбын. Анын 8-классты бүтүргөндөн кийин 15 жаш курагынан Жалал-Абад педагогикалык окуу жайына кирип окуп калышы педагогика илиминин татаал кубулуштарын эртелеп өздөштүрүүсүнө өбөлгө болгон. Ошентип ал бармактайынан эле улуу педагогдордун идеяларын жүрөгү менен кабыл алып, ошолордун жашоо өрнөгү менен жашоого умтула баштайт. Ал өзү билим алып тарбияланып жаткан мейкиндиктеги кубулуштарга сарасеп салып, ой жүгүртүп, ой тыянактарын кагаз бетине түшүрүп, басма сөзгө жарыялоо маданиятына башкаларга салыштырмалуу өтө эле жаш кезинен үйрөнө баштаган. Анын «Кызыл мугалим» аттуу педагогика темасындагы көлөмдүү очерки «Кыргызстан пионери» гезитине жарыяланган убакта 18 гана жашта болгон. Ал очерк Ч. Айтматовдун Дүйшөндөй биринчи мугалимдерден болгон Ходжи Модияровдун өмүрү жана педагогикалык ишмердүүлүгүнө арналган. Ошону менен бирдикте кыргыз жергесиндеги алгачкы мектептердин ачылышына байланыштуу илимий таанымдык мааниси зор бир катар окуялар менен фактылар ырааттуу талдоого алынган. Өз билимин андан ары Ош пединститутунун педагогикалык факультетинде улантышы педагогика илим чөйрөсүнө, анын ичинде этнопедагогика илимине болгон кызыгуусунун туруктуу мүнөзгө айланышына алып келди.

Чындыгында эле анын окумуштуу катары калыптанышында Ош педагогикалык институтунун чөйрөсү олуттуу, чечүүчү мааниге ээ. Ал өзүнүн чыныгы устаты катары өмүр бою аздектеп келе жаткан агайы маркум Талип Ормоновдун илимпоздук таалимин да ушул жерден алды. Талип агай таланттуу илимпоз жана тажрыйбалуу педагог катары Акматалинин табиятындагы өзгөчөлүктөрдү байкап, анын жигер дымагын таамай баамдап, аны өзүнө жакын кармап, сабактан кийинки бош убактыларында жекече баарлашууга чакырып, сүйүктүү студенти менен педагогиканын сырларын бөлүшүп, Акматалинин этнопедагогикага болгон кызыгуусун арттырды, илимдин татаал жолуна түшүүгө шыктандырып, күнүмдүк турмуштан жана башкалар үчүн көркөм чыгарма гана катары кабылданган фольклордон элдик педагогикалык билимдерди иргеп, талдоонун татаал усул ыкмаларын астейдил үйрөнүүгө чебердик менен багыттап алды. Анын Т.Ормоновдун жетекчилиги астында коргогон «Кыргыз эл жомокторундагы педагогикалык көз караштар» аттуу темадагы дипломдук иши бир эле Ош пединститутунда эмес, республикалык басма сөздөрдө да белгиленип өткөн. Атап айтсак, А. Алимбековдун илимге ынтызарлыгы тууралуу областтык «Ленинский путь» газетасында С. Гафарованын «Преданья старины глубокой» аттуу көлөмдүү макаласы жана ошондой эле Москвадан чыгуучу «Учительская газетасында» Г. Лазутинанын «За сказками и легендами в деревню» аттуу кабары жарык көргөн. Ал макалаларда Акматалинин илимий табылгалары дипломдук жумуштун чегинде сейрек кездешүүчү көрүнүш экендиги жана илимге дагы бир тактыктуу адам келе жаткандыгы өзгөчө баса белгиленген.

Тагдыр буюруп, Акматали Алимбеков кандидаттык диссертациясын да, доктордук диссертациясын да дүйнөлүк атак-даңкы бар аалым, этнопедагогика илиминин негиздөөчүсү академик Г. Н. Волковдун жетекчилиги астында аткарды. Жакындан билгендер кыраакы аалым Акматалинин катардагы диссертант эмес экендигин, алысты болжогон ой-максаттар менен жашап жүргөнүн алгачкы күндөн эле даана байкаган дешет. Ошондуктан аны өзү менен кошо ээрчитип Педагогика илимдер академиясындагы олуттуу илимий жыйындарга такай катыштырып, чыгаан окумуштуулардын акыл-оюна каныктырууга аракет кылды. Ошону менен бирге Акматалиге зор ишеним

артуу менен ошол мезгил үчүн жаңы багытты, б.а. мугалимдерди этнопедагогикалык жактан даярдоо проблемасын изилдөөнү сунуш кылды.

А. Алимбеков атактуу кемеңгер, улуу инсандын шакирти болуу бактысын туюу менен анын кеңешин жана ишенимин чоң жоопкерчилик катары кабыл алды.

Арийне, илимдеги андай ишенимди актоо, ийгиликке жетүү бекем эркти, жанда жок мээнеткечтикти талап кылары бышык. Москвада В.И.Ленин атындагы СССРдеги эң чоң китепканага таң заарда барып, китепкана ачылганга чейин ызгаардуу суукта кезекке туруп күтүп, таңдан кечке чейин талыкпай иштеп, түнү китепкана жабылганда гана жатаканасына кайткан күндөрүнө көп эле күбө болдум.

Ырасында эле, Москвада аспирантурада окуп жүргөн жылдар ал үчүн изденүүнүн жана түйшүктүү эмгектенүүнүн жылдары болду. Бирде атактуу педагог окумуштуулардын илимий семинарларына катышып, бирде китепканада күн кечирип олтуруп дээр, зээнин, жөндөм-шыгын олуттуу өнүктүрө алды. Натыйжада аспирантураны аяктап жатып жактаган кандидаттык диссертациясы окумуштуулардын назарын бурууга татыды.

Кандидаттык диссертациясын коргоп келгенден кийин Ош пединститутундагы эң жаш жана жигердүү кафедра башчысы катары мугалимдерди жана студенттерди илим жолуна тартууга өтө астейдил киришти. Буга байланыштуу кафедра алдында Кыргызстанда алгачкы жолу этнопедагогикалык лаборатория түзүп, студенттерди жана окутуучуларды элдик педагогикалык тажрыйбаларды үйрөнүү, изилдөө, жайылтуу иштерине активдүү катыштыра баштады. Ал тарабынан уюштурулган этнопедагогикалык экспедициялар педагогикалык билим берүүнүн мазмунун реалдуу турмуш менен айкалыштыруу багытындагы эң таасирдүү, баалуу табылга катары балаанды. Бул тажрыйбалар автордун эмгектери аркылуу алыскы Белорусия, Чувашия, Калмыкиянын университеттерине да жетип, колдонулуп жаткандыгы тууралуу кат келген. Алсак, А.Алимбековдун ысмына этнопедагогикалык экспедицияны уюштуруу тажрыйбасын бөлүшүү максатында Украинанын Ивано-Франковский атындагы педагогикалык институтунун деканы М.И.Стельмахович, Грозный педагогикалык институтунун окутуучусу И.Арсалиев (азыр белгилүү этнопедагог изилдөөчү), Калмык мамлекеттик университетинин доценти О.Д.Мукаевдан келген каттар күбө.

Профессор Э. Мамбетакунов айткандай Акматали Алимбеков чейрек кылымдан бери кыргыз этнопедагогикасынын өнүгүшүнө кам көрүп, ысык суугуна күйүп жашоо кечирип келе жаткан изденгич илимпоздордун бири. Доцент Н.Шадиев айткандай «XX кылымдын 80 -жылдарынын экинчи жарымынан баштап А. Алимбековдун ысмы «элдик педагогика», «этнопедагогика» терминдери менен коштолуп жуурулушуп айтылып келет. *Азыр кыргыз этнопедагогикасы деген сөздү укканыбызда*

эң биринчи пайда болуучу ассоциация бул – Акматали Алимбековдун ысмы”.

Ал 1995-жылдын аягында Кыргыз билим берүү институтунда Этнопедагогика бөлүмү ачылганда Ош мамлекеттик университетиндеги карьерасын таштап, ошол бөлүмдөгү жана С. Иптаров, Амантур Акматалиев, Самар Мусаев сыяктуу тажрыйбалуу дасыккан кесиптештери менен биргеликте алгачкы изилдөөлөрдүн башатында, башында болду. Алсак, Кыргызстандын университеттеринде «Кыргыз этнопедагогикасы» курсунун милдеттүү сабак катары киргизилиши да А. Алимбековдун демилгеси менен байланыштуу.

Ал эми анын «Кыргыз этнопедагогикасы» (1996) аттуу окуу куралы студенттердин колунан түшпөгөн окуу китеби катары аларды кесиптик жактан даярдоодо чоң салымын кошуп келе жатат. Көрүнүктүү кыргыз этнопедагогу Сабыр Иптаровдун пикири боюнча «..бул китепти бир эле мезгилде жетимдүү окуу куралы да, концептуалдуу изилдөө катары да кароого болот. Кыргыз этнопедагогикасына таандык татаал түшүнүктөр, терминдер, кубулуштар алгачкы ирет илим айдычынан дал ушул китепте чечмеленген...».

Бул эмгегинде окумуштуу «элдик педагогика» түшүнүгүнө карата мурдагы классикалык аныктамалардын маани-маңызын, жалпы жана айрымалуу жактарын жиликтеп жеткилең чечмелөө менен ал кубулуштун жаңы кырлары тууралуу субъективдүү позициясын билдиргендигин Э. Мамбетакунов баса белгилеген.

Кыргыз элинде билим берүү болгонбу деген суроо окумуштууларды дайыма түйшөлтүп, арсар ойлорду жаратып келсе, А.Алимбеков «Кыргыз элинин билим берүү салттары» (2001-ж.) аттуу китебинде билим берүү салттарынын болгондугун жана ал салттарды бүгүнкү күндө колдонуу зарыл экендигин ынанымдуу далилдер аркылуу ачып көрсөткөн. Чын-чынына келгенде кыргыз эл педагогикасы тууралуу кыргызча ой жүгүртүп, кыргызча текст жаратуу практикасынын кеңири жайылышына Акматалинин дал ошол эки китеби олуттуу негиз болуп берди. Бул акыйкатты этнопедагогика багытында илимдин докторлору болушкан А.Муратов, А. Калдыбаева, С. Рысбаев сыяктуу окумуштуулар ар качан адилеттүү белгилеп келишет. Ырасында эле бүгүн этнопедагогика багытында чакан макаладан баштап диссертацияга чейин Алимбековдун ойлоруна омоктуу аргумент катары шилтеме бербеген изилдөөчүлөр жокко эсе.

Ал эми 2010-жылы Жогорку педагогикалык билим берүү тутумунда мугалимдерди этнопедагогикалык даярдоонун теориясы жана практикасы боюнча корголгон докторлук диссертациясы бүт өмүрлүк табылгаларынын презентациясы гана эмес, алардын илим чөйрөсүндө таанылышын тастыктаган да орчундуу факты болуп калды деп айтууга толук негиз бар. Эң башкысы, Акматалинин улуу устаты Г. Н. Волковдун андан окумуштуу, адам катары күткөн үмүт-тилегин эң жогорку жоопкерчилик жана абийир менен актаганынын анык далили болду. Муну атактуу аалым академик Геннадий Волков өзү да анын

докторлук диссертациясына жазган пикиринде төмөнкүчө тастыктаган: «А.Алимбеков менин эң таланттуу жана таланттуумун деп көкүрөк какпаган өтө жөнөкөй аспирантым. Ал инсан катары түз жана туура жүргөн, принципиалдуу жана ишеничти актаган адам. Анын илимде тандап алган жолунан тайбагандыгына, биздин жалпы идеябызга берилгендигине мен аябай ыраазымын. Анын докторлук диссертациясы темасы, проблемасы, мазмуну боюнча илимдеги новаторлуктун чыныгы үлгүсү». Ушул жерде А. Алимбековдун окумуштуулук денгээли жана инсандык позициясы атактуу аалым, этнопедагогика илиминин негиздөөчүсү, академик Г.Н. Волков тарабынан татыктуу баасын алганын өзгөчө белгилей кетүүбүз абзел.

Ал эми белгилүү кыргыз педагогу, профессор Нурбүбү Асипова Алимбековдун кыргыз педагогикалык дөөлөттөрүн дүйнө элдерине тааныштыруу далалатына ыраазычылык билдирүү менен мындай деп айтты: «Анын илимий табылгалары Кыргызстанда гана эмес, мурдагы союздук республикаларда таанымал экендиги менен сыймык жаратат. Ал кыргыз элинин педагогикалык дөөлөттөрүн башка элдерге таркатууга да такай аракет жасап келет. Анын эмгектерине шилтеме жасагандар алыскы Туркияда да кездешет. Анткени, Туркияда да анын бир катар эмгектери түрк тилинде жарык көргөн». Бул ойду Түркия Республикасынын жогорку билим берүү комиссиясынын башкаруу кеңешинин мүчөсү, атактуу педагог-изилдөөчү профессор Мехмет Шишман төмөнкүчө тастыктаган: «Түркиянын илимий чөйрөсүнө «этнопедагогика» термини жана ага байланыштуу түшүнүктөр Акматали Алимбековдун түрк тилинде жарыяланган макалалары аркылуу жайылды. Анын омоктуу ойлорун Туркияда «Мугалимдик кесипке киришүү» аттуу окуу китебимде зор канааттануу менен колдондум».

А. Алимбеков энциклопедиялык өнүттөгү, масштабдуу педагог. Анын калеми тийбеген окутуу, тарбиялоонун проблемасы аз. Айрыкча А. Алимбековду изилдөөчү катары кыргыз элинде таалим-тарбия кубулуштарынын маани-маңызын туюнткан түптүү түшүнүктөр болгонбу? – деген маселе көп түйшөлтөт.

Ошондон улам ал мугалимдер, окумуштуу изилдөөчүлөр, университеттердин студенттери үчүн 500 беттен турган **«Таалим-тарбия терминдеринин чечмелеме сөздүгүн» (кыргызча-түркчө-орусча-англисче) (2002)** даярдап жарыкка чыгарып, опол тоодой эмгек жасады. Сөздүктү түзүп жатып педагогика боюнча кыргызча терминдер базасын кайсы булактардын негизинде иштеп чыгууга болот деген суроонун башын ачты. Кыргыз адабий тилинин корундагы педагогикалык лексикалардын терминдик дараметине сереп салып, аларды илим чөйрөсү үчүн маанилүүлүгүнө карай иргеп, талдап чыкты. Анын педагогикалык терминдер тууралуу

жазган эмгектери бул багыттагы илимий ойлорду жандандырууга кошкон олуттуу салым катары каралууга татыктуу. Ага чейин бул маселе тууралуу атайылап жазылган эмгектерди жолуктурууга болбойт.

Илимий тексттерде жана ошондой эле окуу процессинде педагогикалык терминдерди ар ким жеке интуициясына ылайык өз бетинче колдоно берүү фактыларына бөгөт коюу орток лексика жаратууну баштоо ниети менен даярдалган **«Таалим-тарбия терминдеринин чечмелеме сөздүгүнө»** редактор катары анын кириш сөзүндө С. Жигитов өтө жылуу пикирин айткан.

Ал эми сөздүктү талкуу процессинде Исак Бекбоев жана Эсенбек Мамбетакунов, Советбек Байгазиев, Абдыкерим Муратов, Сулайман Рысбаев сыяктуу окумуштуу педагогдор Алимбековдун бул эмгегин кыргызча педагогикалык терминдерди тартипке келтирүү багытындагы улуттук масштабдагы олуттуу башталыш катары жогору баалашкан.

Акматали Алимбеков 30 жылдан ашык педагогика курстарын окуткан тажрыйбалуу адис окумуштуу катары педагогика боюнча кыргыз тилинде окуу китеп жаратуу ишинде да жигердүү эмгектенди. Алсак, анын «Окутуунун методдору» фундаменталдуу окуу китеби Кыргызстандын бүт педагогикалык университеттеринде колдонулуп келүүдө. Ал эми И. Бекбоев менен биргеликте жазган «Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиялары» аттуу китеби мугалимдердин колдон түшпөс пайдалуу колдонмосуна айланды. Анын жетекчилиги астында 7 адам илимдин кандидаттары болушту.

Окумуштуу үчүн эң чоң сын жана баа - бул кесиптештеринин берген баасы жана сыны болуп саналат. Диссертациялык иштерди коргоодо ишке баа берип, талкууга алуу учурунда Кыргызстандагы көрүнүктүү педагог-олимпоздордун А. Алимбековдун педагогикалык көз караштарына, пикирине жогору баа беришерине, аны педагог-олимпоз катары жогору баалашарына күбө болуп жүрөбүз.

Жогоруда айтылгандарды жалпылаштырганда, А.Алимбеков илимий изилдөөлөрүндө элдин тарбия салтын илимий жактан талдоого алып, жаңы илимий түшүнүктөрдү киргизип, алардын маани-мазмунун ачыктап, этнопедагогикалык терминдерди жана түшүнүктөрдү системалаштырылган, кыргыз этнопедагогикасын андан ары теориялык жана методологиялык жактан өнүктүрүп, аларды бүгүнкү билим берүү системасында колдонуу боюнча баалуу илимий сунуштарды берип келет.

А. Алимбеков мындан ары да кыргыз талабына ылайыктап колдонуу багытында омоктуу элинин көөнөрбөс байлыгы болгон элдик тарбия эмгектерди жарата берет деген ишеничтебиз. тажрыйбаларын изилдеп, аларды бүгүнкү заман

Алимбеков Акматалинин монографиялары, окуу китептери:

1. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования: Монография. – Б.: ОГПИ, 2009. –150 с.
2. Кыргыз этнопедагогикасы: Окуу куралы. – Б.: КББИ, 1996. – 80 б.
3. Педагогиканын кээ бир айрым маселелери: Лекциялар курсу. – Б.: Ж. Баласагын ат-гы КМУУ, 1998. – 140 б. (авторлоштор Имаева Н., Асипова Н.).
4. Мугалимдик кесипке киришүү: Окуу китеби. 4-бөлүм. – Б.: КТУ «Манас», 2002.– 61-81-бб. (авторлоштор С. Оздемир, И. Ялын).
5. Кыргыз элинин билим берүү салттары: Окуу куралы. – Б.: Педагогика, 2001. – 44 б.
6. Кыргызстандын билим берүү системасы жана анын проблемалары. – Б.: КТУ«Манас», 2007. – 74 б. (авторлош Асым Ары).
7. Таалим-тарбия терминдеринин чечмелеме сөздүгү (кыргызча-түркчө-орусча-англисче). – Б.: КТУ«Манас», 2002. – 516 б. (авторлоштор Комплекси М., Челикбай А.).
8. Айтматовдун чыгармаларындагы мугалимдердин нарк-насили // Эл агартуу. – Б., 2009. – №3-4. – 1-7-бб.
9. Болочок мугалимдерди этнопедагогикалык жактан даярдоо концепциясынын негизги жоболору // Эл агартуу. – Б., 2009. – №3-4. 48-57-бб.
10. Развитие этнопедагогического мышление у будущих учителей//Педагогика и психология. - Алматы, 2012, №1 –С 33-37.
11. Университет окутуучусунун компетенциялары// Эл агартуу-2013, 5-6, -40 б. б.
12. Мекенчилдикке тарбиялоонун актуалдуу маселелери// Шоокум, 2014, №3- 34-36 бб.
13. Таш жазууларындагы таалим-тарбия// Шоокум, 2014, №4- 34-36 бб.
14. Көчмөн кыргыз оюндарынын балдарды социалдаштыруудагы орду// Тезисы Международного конгресса детских игр и игрушек Тюркского мира. 14-17-май. Туркия. Ескишехир. -2015., 5-6 б.б.
15. Кыргыз жана түрк макалдарындагы адепке тарбиялоонун орток баалуулуктары// Түрк дүйнөсүнүн билим берүү жана маданият чөйрөсүндөгү байланыштары. Симпозиумдун материалдары. Будапешт - Братислава, Вена. 2015. Түрк тилинде (Басууда)
16. Алимбеков А. Кыргыз эл педагогикасында гумандуулукка тарбиялоо боюнча акыл ойлор, тажрыйбалар// Наука новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017, №9 – 187-191 б.б.
17. Алимбеков А. “Манас” -тарыхый географиялык билимдердин булагы// И. Арабаев ат. Ун-нин “Манастаануу жана фольклортаануу журналы.2017, № 3 – 116-128 б.б.
18. Байыркы түрк элдеринде балдарды жоокердик өнөргө даярдоодогу ата энелердин орду// Вестник БГУ. 2018. - No 1(43). - С.36-39.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCE

1. Мурзаев Н.Т. ОКУУЧУЛАРГА ДИЛБАЯН ЖАЗДЫРУУНУН МЕТОДОЛОГИЯСЫ.....	2
Мурзаев Н.Т. МЕТОДОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ К ШКОЛЬНОМУ СОЧИНЕНИЮ.....	2
Murzaev N. T. THE METHODOLOGY OF SCHOOL COMPOSITION.....	2
2. Чыманова Т., ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН «БАЛАЛЫК» АВТОБИОГРАФИЯЛЫК ЭСКЕРҮҮЛӨРҮН КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА КОЛДОНУУ	7
Чыманова Т., ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ВОСПОМИНАНИЙ “ДЕТСТВО” ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА НА УРОКЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА.....	7
Chymanova Tajykan, USAGE OF AUTOBIOGRAPHICAL “CHILDHOOD” BY CHYNGYZ AITMATOV AT THE KYRGYZ LANGUAGE LESSONS.....	7
3. Оторбаев Б.К. КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ ИЛИМИ ЖАНА АНЫН ӨЗ АЛДЫНЧАЛУУ ИЛИМ КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫ.....	11
Оторбаев Б.К. МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕЕ СТАНОВЛЕНИЕ КАК НАУКИ.....	11
B. K. Otorbaev METHODS OF TEACHING THE KYRGYZ LITERATURE AND ITS FORMATION AS A SCIENCE.....	11
4. Кыштообаева Ч. А., САНДЫК МЕТОДДОР КУРСУН ОКУТУУДА МАТЕМАТИКАНЫН ИЧКИ БАЙЛАНЫШТАРЫН КОЛДОНУУ	18
Кыштообаева Ч. А., ОБУЧЕНИЕ КУРСА ЧИСЛЕННЫЕ МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗУЯ ВНУТРИПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ МАТЕМАТИКИ.....	18
Kyshtoobaeva Ch. A., TRAINING COURSE NUMERICAL METHODS USING THE INSIDE SUBJECT MATTERS OF MATHEMATICS.....	18
5. Бердигулова Н. А. ФАКТЧЕКИНГ - МААЛЫМАТ МЕЙКИНДИГИНДИГИН ЖАҢЫ ТҮРҮ.....	25
Бердигулова Н. А. ФАКТЧЕКИНГ - НОВЫЙ ВИД ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА.....	25
Berdigulova N. A. FACTCHECKING IS A NEW KIND OF INFORMATION SPACE.....	25
6. Күнпейіс Ж.К ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ОЮ-ӨРНЕКТЕРІНІҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК РОЛІ.....	29

Күнпейіс Ж.К. ИСТОРИЯ КАЗАХСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОРНАМЕНТОВ И РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ.....	29
Күнпейіс З.К. HISTORY OF KAZAKH NATIONAL ORNAMENTS AND THE ROLE OF EDUCATION.....	29
7.Нарматова Гүлзада, КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ГРАММАТИКАСЫН КОММУНИКАТИВДИК ҮКМАНЫН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУ	32
Нарматова Гүлзада, ОБУЧЕНИЕ ГРАММАТИКЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОМОЩИ КОММУНИКАТИВНОГО МЕТОДА.....	32
Narmatova Gulzada, LEARNING GRAMMAR OF THE KYRGYZ LANGUAGE BY MEANS OF COMMUNICATIVE METHOD.....	32
8.Толубаев Ж.О., Сайдалиев М.Д ТУУНДУ АЛУУНУН ЭРЕЖЕЛЕРИ.....	40
Толубаев Ж.О. , Сайдалиев М.Д. ПРАВИЛА ПОЛУЧЕНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ.....	40
Tolubaev Zh. O., Saidaliev M. D. RULES FOR PRODUCING DERIVATIVES.....	40
9.Мадмуратова З. Г. КЛАСС ЖЕТЕКЧИНИН ТАРБИЯЛЫК ИШТЕРИ.....	44
Мадмуратова З. Г. ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА КЛАССНОГО РУКОВОДИТЕЛЯ.....	44
Madmuratova Z. G. EDUCATIONAL WORK OF THE CLASS TEACHER.....	44
10.Чыманов Ж.А., Султанова Ч., КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУГА КОЮЛУП ЖАТКАН АЗЫРКЫ ТАЛАПТАРДЫ АТКАРУУНУН БАҒЫТТАРЫ.....	50
Чыманов Ж.А., Султанова Ч., НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ ПО ВЫПОЛНЕНИЮ СОВРЕМЕННЫХ ТРЕБОВАНИЙ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА.....	50
Chumanov J. A., Ch.Sultanova. DIRECTIONS OF WORK ON THE IMPLEMENTATION OF MODERN REQUIREMENTS OF TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE.....	50
11.Г.А.Турсынбаева, У.Т. Багысбаева., ПРОВЕДЕНИЕ ОБЩЕЙ ХИРУРГИИ В ИГРОВОЙ ФОРМЕ С КЛИНИЧЕСКИМ СЦЕНАРИЕМ.....	54
Г.А.Турсынбаева, У.Т. Багысбаева., ЖАЛПЫ ХИРУРГИЯ ПӘНІН КЛИНИКАЛЫҚ СЦЕНАРИЙ АРҚЫЛЫ ОЙЫН ТҮРІНДЕ ӨТКІЗУ	54
G.A. Tursynbaeva , U.T. Bagisbaeva., CONDUCTING GENERAL SURGERY IN PLAY FORM WITH CLINICAL SCENARIOS.....	54
12.Мурзаев М.С., НАҒЫЗ ПЕДАГОГ, ЧОҢ ОКУМУШТУУ	58
Мурзаев М.С., ИСТИННЫЙ ПЕДАГОГ, ВЫДАЮЩИЙСЯ УЧЕНЫЙ.....	58